

**Iványi Márton Pál: A digitális média társadalmi erőterének
politikai gazdasági és geopolitikai szerkezete, ideológiai
következményei és szabad tartományai**

Budapesti Corvinus Egyetem

Társadalomtudományi Kar

Témavezető: Dr. Gagy Ágnes PhD kutató

© **Iványi Márton Pál**

Budapesti Corvinus Egyetem
Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskola

**A digitális média társadalmi erőterének politikai gazdaságtani
és geopolitikai szerkezete, ideológiai következményei és
szabad tartományai**
doktori értekezés

Iványi Márton Pál

Budapest, 2017

TARTALOMJEGYZÉK

I. BEVEZETÉS.....	8
II. A DIGITÁLIS MÉDIA TÁRSADALMI ERŐTERÉNEK SZERKEZETE.....	22
II.1 A TÁRSADALMI ERŐTÉR MODELLJE ÉS KÉT KONVERGÁLÓ DIMENZIÓJA.....	22
II.2 A TÁRSADALMI ERŐTÉR TÖRTÉNELMI TÁVLATAI ÉS KIÉPÜLÉSE.....	24
II.3 A RÉGMÚLTÓL A JELENIG – KAPITALIZMUS, MODERNITÁS ÉS TECHNOLÓGIA.....	26
II.4 A VILÁGRENDSZER.....	28
II.5 A HIDEGHÁBORÚ VÉGE - ÚT AZ UNILATERÁLIS GLOBALIZMUS FELÉ.....	38
II.6 A TÁRSADALMI ERŐTÉR ÉS EGY KITERJESZTETT NORMATIVITÁS.....	45
II.7 AZ AMERIKAI HEGEMÓNIA KIHÍVÁSAI.....	50
II.8 IKT-NÖVEKEDÉS A VÁLSÁG KÖZEPETTE?.....	51
II.9 VÁLSÁG ÉS A LEHETSÉGES JÖVŐ FORGATÓKÖNYVEI: POLICENTRIKUSSÁG VAGY BURKOLT UNILATERALIZMUS?.....	56
III. A DIGITÁLIS MÉDIA TÁRSADALMI ERŐTERÉNEK GEOPOLITIKÁJA: DIGITÁLIS FALTÖRŐ KOS, PANOPTIKON, ASZKALAPHOSZ-ÁLLAMOK.....	62
III.1 ÁLLAM ÉS TŐKE.....	64
III.2 NEMZETI ÉS/VAGY TRANSZNACIONÁLIS TŐKE?.....	68
III.3 ÁTFEDŐ NAGYHATALMI ÉS TRANSZNACIONÁLIS ÉRDEKVISZONYOK, VALAMINT SZERKEZETI FÚZIÓK A SZABAD INFORMÁCIÓÁRAMLÁS BIZTOSÍTÁSA ÉRDEKÉBEN..	71
III.4 „DIGITÁLIS FALTÖRŐ KOS”, AVAGY APPARÁTUS A HEGEMÓNIA BIZTOSÍTÁSÁRA?.....	766
III.5 A DIGITÁLIS KAPITALIZMUS ILLESZKEDÉSE A MODERNISTA TECHNOLÓGIA PARADIGMÁHOZ.....	80
III.6 A TÁRSADALMI ERŐTÉR TOVÁBBI ALAKZATAI: AZ ÚN. ASZKALAPHOSZ-ÁLLAMOK ÉS A PANOPTIKON.....	83
III.7. CENZÚRA, SZANKCIÓK ÉS MEGFIGYELÉS: HATALMI VÁLASZOK AZ ELEKTRONIKUS KIHÍVÁSOKRA A TÁRSADALMI ERŐTÉRBEN.....	85
III.8 GLOBÁL PANOPTIKON, AVAGY NAGYHATALMI ÉS TRANSZNACIONÁLIS MEGFIGYELÉS A VILÁGHÁLÓN.....	97
III.9 NAGYVÁLLALATI EGYÜTTMŰKÖDÉS AZ ASZKALAPHOSZ-ÁLLAMMAL.....	102

IV. IDEOLÓGIA ÉS A DIGITÁLIS UTÓPIZMUS HEGEMÓN DISKURZUSA	107
IV.1 AZ IDEOLÓGIAKRITIKA ELMÉLETI GYÖKEREI	108
IV.2 HEGEMÓNIA	111
IV.3 KULTÚRAKUTATÁS: DIGITÁLIS UTÓPIZMUS.....	113
IV.4 GENERÁLTAN ÉS SPONTÁN JELENTKEZŐ DIGITÁLIS UTÓPIZMUS	116
IV.5 A DIGITÁLIS UTÓPIZMUS IDEOLÓGIÁJÁNAK GEOPOLITIKAI ÖSSZEFÜGGÉSEI 125	
V. A DIGITÁLIS MÉDIA TÁRSADALMI ERŐTERÉNEK TAPASZTALATAI	129
V.1 A TÁRSADALMI ERŐTÉR SZABAD MEZŐI – A DIGITÁLIS MÉDIÁBAN REJLŐ MOBILIZÁLÁSI POTENCIÁL JELEN TAPASZTALATAI.....	130
V.2 A DIGITÁLIS MÉDIA TÁRSADALMI ERŐTERÉNEK TAPASZTALATAI – ÁRAB TAVASZ: A MODERNISTA TECHNOLÓGIA PARADIGMA ÉS A DIGITÁLIS UTÓPIZMUSA	133
VI. ESETTANULMÁNYOK	141
VI.1 EGYIPTOM – EMPÍRIA VS. DIGITÁLIS UTÓPISTA PROJEKCIÓK.....	141
VI.2 SZÍRIA - ONLINE TÁRSADALMI MOZGALOM: A RENDSZER MELLETT?	154
VI.3 KÉTNYELVŰ DÉL-SZLOVÁKIA: A TÁRSADALMI ERŐTÉR SZABAD TARTOMÁNYAI	158
VII. BEFEJEZÉS.....	167
VIII. HIVATKOZÁSOK JEGYZÉKE.....	172

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindenekelőtt a Családomnak, és kiváltképpen Feleségemnek, Eszternek a kedves támogatásért és türelemért az elmúlt években – Germanus Gyula szavait parafrázálva „ily keveset oly mérhetetlenül sokért”.

E munkát a kézirat véglegesítésekor másfélhónapos kislányomnak, Lilikének, és elhunyt Nagyszüleim emlékének ajánlom.

I. BEVEZETÉS

„Az internet nem virtuális világ, melyet avatárok laknak. Olyan kommunikációs eszköz, amelynek segítségével a fizikai világban élő emberek szervezkedhetnek, cselekedhetnek, gondolatokat terjeszthetnek, és felhívhatják a figyelmet valamire. Az internet meg fogja változtatni a politikát Egyiptomban” (Váil Ghoneim: Forradalom 2.0).

Mielőtt a kapcsolódó, digitális médiára vonatkozó összefüggései miatt később részletesen is érintett egyiptomi történések alapjain megfogalmaznám alapfeltevéseimet, a továbblépéshez elengedhetetlen a szóban forgó digitális média koncepciójának a tisztázása. E gyűjtőfogalom alatt Kaplan és Haenlein (2010: p.60) nyomán egy sor, egymástól valójában gyökeresen eltérő virtuális környezetet, internet-alapú közösségi alkalmazást és szolgáltatást értünk. Nemcsak a tartalom felhasználó általi létrehozhatóságának lehetősége közös bennük, hanem a hálózatiság is, mely utóbbi véleményem szerint egyben a digitális média legfontosabb arcvonása is. Ez az, ami a Facebook-szerű online közösségi hálózatoktól a Wikipedia-szerű együttműködési projekteken át a mobiltelefonokra telepíthető, azonnali üzenetküldő szolgáltatásokig terjedő, digitális média ernyőfogalma alá eső alkalmazások már-már kimeríthetetlenül tágas tartalmi vázát képezi.¹ Egyszermind azon tulajdonság is, ami magától értetődően veti fel egy egymással – a későbbiekben tisztázott alakzatokban – kölcsönhatásban álló, egyéni és közösségi struktúrák (mindent összevetve: szociális viszonyok) mintázataira épülő társadalmi erőter jelenlétét is.

Hipotézisem első részeként 1) adott egy társadalmi erőter a maga sajátos (nemzetközi) politikai gazdaság(tan)i és szellemi alakzataival², amelyben létrejött, működik és

---

¹ A *digitális média* jelzős szerkezet mellett e disszertáció során időről időre használni fogom a *közösségi média* szűkebb fogalmát is, azon digitális hálózati kommunikáció révén létrejövő „internetes alkalmazások csoportjára, amely a felhasználó által létrehozott tartalom kialakítását és átalakítását elősegítő web 2.0 ideológiai és technológiai alapjaira épül.” (Kaplan – Haenlein 2010: p.60). E kettős fogalomhasználatra az vezérel, hogy véleményem szerint utóbbi fogalom tendenciái előbbi tágabb összefüggéseiben jelennek meg. Rokon jellegzetességeik tükrében mutatkozik meg ugyanis talán a leglátványosabban mindaz, amit e disszertáció tematikus fókusza a társadalmi erőter vonatkozásában megragad.

² Fontos már itt kitérni arra, hogy a disszertáció során ’politikai gazdasági’ vagy ’politikai gazdaságtani’ jelzővel illetjük mindazon szerkezeteket és mechanizmusokat, amelyeket a (nemzetközi) politikai gazdaságtani (ang.: *international political economy*, ném.: *Internationale Politische Ökonomie*) diszciplína tárgyköréhez tartozónak tekintünk, egyúttal – és mindenekelőtt – a digitális média

újratermelődik az egyoldalúan globális (Mueller 2010: p.134; vö. Li Xing-Lin Hongyu 2014: p.111)³ és/vagy transznacionális⁴ (Schiller 2014; vö. Nye 2003; Hardt-Negri 2009) szerkezetű digitális média. Ennek kiemelt tulajdonságjegye, egyben lételeme a globális expanzió (Arrighi2007; Wallerstein 2010), amely a hidegháború lezárulásával

---

jelenségének értelmezése során nélkülözhetetlenek tartunk. A szellemi kategória mindennek az ideológiai-diszkurzív következményeire utal. Jóllehet ebből talán az következhet, hogy e disszertáció kimondottan köz-, illetve makroökonómia-elméleti tematikára összpontosít, a valóság ezzel szemben az, hogy mindez interdiszciplináris vizsgálódásunknak csak egy szeletét alkotja, egyéb tudományágak bevonása mellett. A félreértések elkerülése érdekében a –tan, -tani elnevezést pusztán magyar szakirodalmi és intézményes hagyományokat tiszteletben tartva használom a továbbiakban. Itt ugyanis elsődlegesen a diszciplína tárgyköréhez tartozó szerkezetek és viszonyok kapnak hangsúlyt, és nem maga a diszciplináris leírásunknak és interpretációjuknak, kritikájuknak az aktuusa, amint az a magyar elnevezés szóösszetételéből (-tan) fakadhat. Érdemes jeleznem továbbá e helyen azt is, hogy e fentiek során nem kifejezetten a köztudatban a releváns kritikai hagyományok *spiritus rector*-ának tekintett Karl Marx gondolatmenetét és *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata* (ném: *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie* c. kötetében (1867/1955) közzétett alapfeltevését követem, hanem sokkal inkább a mindezt meghaladó világrendszer-elméletet (pl. Amir et al. 1982; Arrighi 1995; 2007; Wallerstein 2010) és ennek kritikáját (pl. Robinson 2004; Overbeek 2004). E gondolatkörök és elméletek vázlatos bemutatásával kapcsolatban *I. I-II. fejezeteket, illetve 7. lábjegyzetet*. Egyébként a politikai gazdaságtan, mint az emberről, a társadalomról és a történelemről alkotott eszme összefüggésrendszere jóval megelőzi Marxot, és nem keverhető össze a gazdaságpolitika tudományával (Dardot-Laval 2013: p.27; p.115).

³ E szövegösszefüggésben az egyoldalú globalizmus [ang.: *unilateral globalism*] kifejezés az idézett szakirodalomban (pl. Mueller 2010) az Egyesült Államok globális hegemoniájára utal, amely testet ölthet a nemzetközi kapcsolatok spektrumán egy feltételezett és összetett politikai, gazdasági, diplomáciai stb. vezető szerepben. Ennek megfelelően fontos előre jeleznem azt is, hogy az itt szereplő Li Xing-Lin Hongyu (2014: p.111) kínai szerzőpáros ezt az unilaterális globalizmust csak a kétezres évek első évtizede elejéig tekinti érvényesnek. Ezen kívül tetten érhető lehet a globális szereplőkké avanzsált transznacionális vállalatok amerikai intézményes kötődéseiben csakúgy, mint a megfelelő status quo fennmaradását biztosító multilaterális szerveződések amerikai dominanciájában is. A továbbiakban ugyanakkor az is világos lesz, hogy e vezető szerepnek számtalan tényező mond ellent, vagy árnyalja azt többek között azon gazdasági, úgynevezett „hosszú visszaesés” (Brenner 2006), amelyet a világrendszer-elmélet (pl. Arrighi1994; 2007; Wallerstein 2010) is feltételez, vagy a kétezres évekkel kezdődően épp az amerikai külpolitikai unilateralizmusból fakadó nemzetközi kapcsolati és pénzügyi válság (vö. Mignolo 2011), illetve akár a transznacionális vállalatoknak a posztiszuverén nemzetállamokon túlmutató jellege is (vö. Robinson 2004; Hardt-Negri 2009). Az efféle, differenciált időhorizont-szemlélet fontos szerepet kap végig e disszertáció során. Érdemes figyelembe venni azt is, hogy e szóban forgó értelmezési keretek időnként akarva akaratlanul is normatív igényt támaszthatnak a valóság értelmezésére, ennek megfelelően az „amerikai kivételetesség” (Hardt-Negri 2009) vagy eurocentrizmus (vö. Amin 2009; Mignolo 2011) befolyása állhatnak, vagy épp posztkoloniális elfogultság lehet rájuk jellemző. A világrendszer-elmélet kifejezetten európai szempontú rendszerezésének kiküszöbölése és meghaladása bevallott célja e disszertáció elméleti keretének (*I. még: 9. lábjegyzet*). Arra is utalni szeretnénk, hogy e disszertáció a maga interdiszciplináris küldetése mellett is, mindenekelőtt a digitális média társadalmi, politikai és gazdasági stb. funkcióinak a vizsgálatára fókuszál és nem elsősorban magukra a nemzetközi kapcsolati és egyéb összefüggésekre *per se*, amelyben előbbiek megjelennek.

⁴ Eme jelzett diszkrepancia tulajdonképpen a disszertáció során végig fennmarad, mégpedig amiatt, hogy e kategóriák nem feltétlenül zárják ki egymást, mint majd látni fogjuk. Egyetérték Dan Schillerrel (2014) és Milton Muellerrel (2010) abban, hogy számos ok szól az „unilaterális (amerikai) globalizmus” mellett, ám mint majd ezt bemutatjuk, az ezzel vitába szálló álláspontokban is van igazság (Mignolo 2011; Prashad 2013). Ezt az ellentmondást a II. fejezetben vizsgálom meg, ugyanakkor azt a történelem oldhatja fel és döntheti el, erre nem vállalkozhatok. Egyértelműbbnek tűnik ettől azon kérdés eldöntése, hogy lehet-e érdekközösségről beszélni e két egyszerre érvényesülő dimenzió esetében, melyre a válaszom: igen.

különös intenzitással jelentkezik, akár a 2007-2008-as válság (Hardt-Negri 2009⁵; Mignolo 2011; Brzezinski 2012; Prashad 2013) ellenére (Schiller 2014) is.

Itt jelzem, hogy szándékosan beszélek *erőkről* és nem *érdekekről* azon térben, amely ugyan már rég nem pusztán térbeli (vö. Castells 2014), csakhogy egyes jellemvonásait nagyon is megőrzi a korábbi *társadalmi* viszonyoknak, például, hogy különböző szereplők a tulajdonuknak tekintik azt (vö. Douzet 2016: p.26). Ebben a kontextusban, melyben e szereplők egymáshoz fűződő viszonyait vizsgáljuk, az erőt jelző akarat irányai és hatásfokai ugyanis megfigyelhetők, nem úgy, mint az érdekek esetében, amelyekre csak visszakövetkeztethetünk – *ez a megfigyelhetőség általános érvénnyel és a választott, VI.1-2 esettanulmányokra külön is igaz.*

Ebben az elvonatkoztatásban öt olyan közös tényező körvonalazódik az általam áttekintett szakirodalomban, amely mellett le kívánjuk horgonyozni a digitális média társadalmi környezetének későbbiekben kibontott értelmezését. Az áttekintett szakirodalmi tételek mindegyike ugyanis:

- 1) *történelmi időtávlatokban* vizsgálja a világot, amelyben élünk (Amin et al. 1982; Braudel 1992; Overbeek 2004; Amin 2009; Hardt-Negri 2009; Mignolo 2011).
- 2) a *tőke*(felhalmozás)on nyugvó kapitalizmust állítja a középpontba a társadalmi viszonyok értelmezésekor (Amin et al. 1982;⁶ Arrighi 1994, 2007; Harvey 2003: p.37; Robinson 2004; 2011⁷; Webster 2006: 63-64; Hardt-Negri 2009: pp.ix-x; 131-188;

---

⁵ Hardt – Negri okfejtésének főként a transznacionális vállalatok és különleges helyzetben lévő Egyesült Államok hatalmára vonatkozó gondolati magvát kívántam átülteni értekezésembe, lefejtve arról az egyéb elvont, empíriával nem is feltétlenül alátámasztható (pl. hogy az immateriális termelés napjainkra meghaladta volna az anyagit), idealisztikus (a polübioszi, római kevert alkotmányt alapul vevő „új világalkotmány”), vagy helyenként egyenesen utópisztikus szakaszokat (ilyenformán a „Sokaság” végső győzelmét illető, fantasztikus-eszkatologikus látomást is).

⁶ Samir Amin mellett további két szerzőről van/lesz szó ebben az összefüggésben, jelesül Giovanni Arrighiről és Immanuel Wallersteinről, akik mindhárman egymástól függetlenül is vizsgálják az általuk világszisztemnek nevezett jelenséget, és ennek megfelelően e disszertáció során több munkájukból is idézünk. Ugyanakkor technikailag ezúttal talán a legegyszerűbb az 1982-ben megjelent *Dynamics of Global Crisis* kötet bevezető, Közös előfeltevések [*Common premises*] című fejezetében (pp.7-10.) elfoglalt közös álláspontjukra hivatkozni. E kötet negyedik társszerzője a fentiek mellett Andre Gunder Frank, akinek külön művére e disszertáció során nem támaszkodunk, a többiekével lényegét tekintve átfedő megállapításai miatt.

⁷ Az amerikai szociológus William I. Robinson (2004) egy, a világszisztem-elméletet meghaladó, szintén igen érdekesítő gondolatmenetet követ. Elmagyarázza, hogy a globális tőke mobilitása hogyan segítette elő, hogy a tőke aszerint szervezhesse át a termelést világszerte, hogy azáltal lehetővé váljon a profitszerzési lehetőségek maximalizálása. Ennek eredményeképpen az egykor egyetlen országban elhelyezkedő termelési rendszerek felaprózódtak és kívülről integrálódtak az új, globalizált felhalmozási körforgásba. Ez azonban nem egyszerűen azt jelenti, hogy a termelőtevékenység a tengerentúlra került,

Mignolo 2011: p.xiv; p.4; p. 32; Prashad 2013; Dardot-Laval 2013: p.6; pp.286-291; Piketty 2014: p. 125; 170; 330⁸; Schiller 2014: p.5; Žižek 2016: p.13; p.18;).

3) *globális* hatósugarú folyamatokban gondolkodik (Amin et al. 1982; Arrighi 1994; 2007: pp.20-21; Overbeek 2004; Robinson 2004: p.119; Amin 2009: p.66; Wallerstein 2010; Dardot-Laval 2013: p.5);

4) e fenti előfeltevések alapjain próbálja meg tisztázni a *hegemón viszonyokat* (Amin et al. 1982: pp.9-10; Arrighi 1995; 2007; Harvey 2003: pp.29-36; Aouragh 2012; Schiller 2014);

5) előtérbe helyezi előbbieik során a *transznacionális vállalatokat* (Lyotard 1984; Deetz 1992; Arrighi 1995; 2007: pp. 157-60; Harvey 2003: pp.67; Overbeek 2004; Robinson 2004; Webster 2006: pp.69-70; Szabó – Hámori 2006: p. 329; p. 339; Hardt-Negri 2009; Aouragh 2012; Dardot – Laval 2013; Schiller 2014) és napjaink kiemelt politikai gazdasági szereplőiként foglalkozik velük.

Összességében tehát bármelyik, egymásnak akár részlegesen ellentmondó világnézetet, elméleti univerzumot és értelmezési keretet választjuk a fentiek közül, tulajdonképpen *mindegyik kapcsolódik valamilyen formában a hatalom gyakorlásához*, mely általános alapelveként szerzőtől és irányzattól mindenütt felbukkan. Ebben a tekintetben – újfent a konkrét munkákon átívelően – releváns alakzatokként azonosíthatók a transznacionális vállalatok az elmúlt évtizedek bármelyik, vagy akár összes idősíkján. Mindez szemlélteti az informatikai és kommunikációs technológia (a továbbiakban: IKT) jelenség tüzetesebb megvizsgálásának jelentőségét, egyszersmind előrevetíti mindennek

---

ahol a munkaerő olcsóbb lehet, hanem immár az egész termelési folyamat kisebb részekre bomlik, és mindegyik rész másik országban található, attól függően, hogy hol kedvezőbb beruházni. Ugyanakkor ez a világméretű decentralizáció és a termelési folyamat felaprózódása a transznacionális tőkén belül a globális gazdaság irányításával és ellenőrzésével párhuzamosan ment végbe. Robinson (2011: pp.723-745) itt száll vitába Wallersteinnel, előbbi szerint ugyanis utóbbi nemzet-, illetve magországgözpontú megközelítése nem veszi figyelembe a feltörekvő transznacionális társadalmi erőket, valamint a közöttük és az érdekeiket szolgáló globális intézmények között létrejött kapcsolatokat. Robinson szerint ezek az erők globális, nem pedig állami rendszeren működnek a Wallerstein által sugalltakkal. A transznacionális elit koncepcióját a világrendszeri kerettel az ún. amszterdami iskola „békíti” össze (Overbeek 2004). Rámutat, hogy a tőke nemzetköziesedése nyomán ventilált transznacionalizáció a hegemón nemzetállamok sajátossága. Egy jelen disszertáció szempontjából kiemelt fontosságú tapasztalat továbbá az amszterdamiak szerint az, hogy a transznacionális hegemónia ideológiai hatást gyakorol, amely más eszmerendszerekkel vetélkedik. Ezt úgy hívnak, hogy az irányítás átfogó fogalmai [ang.: *comprehensive concepts of control* – holl.: *beheersconcepties*].

⁸ A francia közgazdász Thomas Piketty a számunkra ezúttal legfontosabb, 1970 óta tartó időszakot illetően egy magántőkét favorizáló, új patrimonialis kapitalizmus feltűnéséről beszél [*l'émergence d'un nouveau capitalisme patrimonial*], ezzel tkp. akár az 5. ponthoz is eljuthatunk alább.

a későbbiekben tisztázott geopolitikai és ideológiai (Aouragh 2012; Schiller 2014; Iványi 2014a; Massad 2015; Iványi 2017) implikációit, továbbá felmerülnek ebből adódóan a kulturális hegemonia (Gramsci 1971; Croteau-Hoynes 2003: pp.159-167) kérdései is. A továbbiakban mi nem köteleződünk el egy elmélet mellett sem a fentiek közül, ehelyett azok egyes összetevőiből építjük fel saját elméleti konstrukciónkat.

Úgy véljük, ilyen elemek a modernitás, a kapitalizmus és a technológia vélt vagy valós összefüggései is, melyekre figyelemmel *indokolt egyfelől hosszú történelmi távlatokban, másfelől világrendszeri összefüggésekben vizsgálni e kérdéskört* (Braudel 1982; Amin et al. 1982, Arrighi 1995; 2007; Wallerstein 2010, Schiller 2014; vö. Overbeek 2004; Mignolo 2011; Massad 2015)⁹.

Jó okunk van azt hinni, hogy azon keretek, amelyekbe elhelyezni kívánjuk a digitális média jelen viszonyait, részben a világrendszer alapjain jönnek létre és maradnak fenn (Amin et al. 1982, Arrighi 1995; Amin 2009; Wallerstein 2010). E térben és időben tág, ám mégis egzakt világrendszeri keretekhez illeszkedik Dan Schiller (2014) azon, jelen disszertáció szempontjából különösen fontos vizsgálódása, amelynek mikroszkopikus lencséje azt vizsgálja, hogy a tőke miként sajátítja ki a második világháború után szakadatlanul a hálózati kapacitásokat, és válik e hosszú időtávlatokra visszatekintő folyamat haszonélvezőjévé a hálózatokkal mindinkább összefonódó IKT ágazat. A hálózatiság korábban említett (*l. 8. oldal*) fogalmát hasonlóan Szabó-Hámorihoz (2006: 400-7; 566)¹⁰ e ponton nem a felhasználás, hanem a szolgáltatás oldaláról, ill. kontextusában veszem górcső alá, és mindenekelőtt kifejezetten az azonosítani kívánt politikai gazdaságtani szereplők (pl. nagyvállalati háló) szerveződési sémáira vonatkoztatom.

A nemzetközi politikai gazdaság(tan)i és a nagyhatalmi állami célok közötti kölcsönhatások az összes vizsgált időhorizonton megjelennek a társadalmi erőterben. Idetartozik a második világháború után kibontakozni kezdő (Amin 2009; Schiller 2014),

---

⁹ Egyes vonatkozó értelmezések Nyugat-orientáltságának, illetve eurocentrizmusának korlátai miatt indokoltnak vélem a posztkoloniális fókusz is ebben a helyzetben, ebben a szellemben tudatosan törekedtem olyan szerzők gondolatvilágának legalább érintőleges bevonására is, mint Massad (2015), Amin (2006), Mignolo (2011), Quijano (2000) is az okfejtésben.

¹⁰ Szabó-Hámori fentebb említett hálózat-definíciója így szól: „Több vállalatot, gazdasági egységet átfogó, tartós (de legalábbis az alkalmin túlmutató) kooperációs kapcsolaton, a hálózat láncszemeit alkotó cégek, szervezetek közötti bonyolult és gyakori interakciókon és az azok talaján kiformalódó, hosszú távú, közös érdeken alapuló szervezeti forma. A hálózatokban a legkülönbélebb szervezetek férnek meg egy ernyő alatt: vállalatok, önfoglalkoztató szakértők, nagyvállalati központok, állami kutatóintézetek, egyetemi »off-campus« vállalkozások, kutatólaboratóriumok stb.”

majd a hidegháború utáni átmenetileg unilaterálissá szilárduló (Brzezinski 2012; Kagan 2015), valamint a kétezres évek első évtizedében véget érő¹¹ (Hardt-Negri 2009; Stiglitz 2010; Mignolo 2011), illetve a kihívásokra alapfeltevéseink szempontjából is releváns válaszokat adó amerikai nagyhatalmi perspektíva is (vö. Arrighi 1995; Schiller 2014).

Összetett hipotézisem digitális média társadalmi erőterének nemzetközi politikai gazdaságtani és geopolitikai meghatározottságáról alkotott első részéből számtalan egyéb kérdés adódik, melyek leginkább a nemzetközi hegemonia jelenéhez és jövőjéhez kapcsolódnak, illetve a mindezt kísérő erőviszonyokat boncolgatják, azonban ezeket inkább csak *per tangentem* vizsgálja e disszertáció. Egyfelől, noha interdiszciplináris spektrumunk számára relevánsak lehetnek, társadalmi kommunikációra összpontosuló alhipotéziseinken és elméleti kereteinken egyaránt túlvezetnek. Másfelől, az illékony szociális viszonyokkal kölcsönható politikai gazdasági feltételek képlékenysége folytán talán nem is érdemes olyan kérdések határozott és végérvényes megválaszolására vállalkozni, mint hogy napjaink világának szerkezete egyértelműen transznacionális (Schiller 2014; Hardt-Negri 2009; vö. Overbeek 2004; Robinson 2004; Arrighi 2007: pp.175-210), vagy unilaterálisan (nagyhatalmi alapon) globális (Harvey 2003: p.134; Grewal 2004; Steger 2005; Amin 2009: pp.9-20; Mueller 2010; Massad 2015) alapokon áll-e. Vajon, ha a transznacionális helyett kifejezetten állami, nagyhatalmi alapokat feltételezünk, akkor azok inkább amerikaiak-e, vagy multipolárisak? Ha amerikaiak, akkor e hegemonia fennmarad-e? Az egymást követő kormányzati ciklusok és irányvonalak jelentette politikai változások valódi módosulásokat képeznek-e a szerkezetben? Eme kapcsolódó, és máskülönben nagyon is releváns kérdésekre aligha adhatók egyértelmű, egzakt és legfőképpen hosszú távon is érvényes válaszok, ami már csak ezért sem lehet célunk. Általuk ugyanakkor olyan viszonyok jelennek meg, amelyek felértékelik az empiria fényében nagyon is létezőnek tekintett állam (vö. Walelstein 2010; Mueller 2010: p.254) egyes intézkedéseinek a szerepét és relevanciáját, mint bemutatjuk később. E hibrid és ellentmondásos, egyszerre nagyhatalmi és transznacionális tőkés (vö. Harvey 2003) szerkezetben azonosíthatóvá válnak azon körülírható érdekeltségekkel bíró formációk, amelyeket az áttekintett

---

¹¹ Ellentétes véleményen van az amerikai politikai berendezkedéshez a Trump-időszakig nagyon közelálló Robert Kagan (2015: p.116-7) történész, aki „viszonylagos hanyatlásról” beszél, mondván: „gazdasági tekintetben nem változott Amerika pozíciója a világban, még az elmúlt években látott recesszió és lelassult növekedés ellenére sem”. Eme ellentmondások feloldhatók abban az esetben, ha olyik ágazatban, beleértve az IKT-t is, alternatív növekedési pályát látunk..

szakirodalmi tételek nyomán a továbbiakban *transznacionális technokrata elitnek* (vö. Harvey 2003: p.63; Robinson 2004; Overbeek 2004; Hardt-Negri 2009: p. 276; Dardot-Laval 2013; Huntington 2015)¹² nevezünk.

Folytatva a gondolatmenet alapjainak tisztázásával: vizsgálódásom ennek megfelelően két elméleti síkján fut egyazon valóságnak, amelyek a digitális kapitalizmusé (*II. I. fejezet*), továbbá a geopolitikai összefüggéseké (*I. bővebben III. fejezet*). Ezek időről időre, a nemzetközi térben egyszerre jelentkeznek és hatnak, mégis, szerkezeti okokból külön aspektusokra bontva vizsgálom őket, kivéve ott, ahol nyilvánvaló a találkozásuk: egyes, szerkezeti fúziókat jelző hatalmi alakzatok és világpolitikai fejlemények tekintetében. Ugyanakkor keresztmetszetük véleményem szerint nemcsak egyes globális mozzanatok, hanem a digitális utópizmus¹³ *IV. fejezetben* tárgyalt hegemon diskurzusa (Gramsci 1971; Stuart Hall 1982;¹⁴ Croteau-Hoynes 2003: pp.165-168) vonatkozásában is megjelenik, ami egyszersmind hipotézisem második részéhez vezet: e társadalmi erőternek ideológiai következményei is vannak. Valószínűsíthetően a korábban

---

¹² A globális kapitalizmust irányító, annak javait és termelési eszközeit kézben tartó, integrálódó csoportokat William I. Robinson (2004) transznacionális tőkés osztálynak [*transnational capitalist class*], Henk Overbeek (2004) pedig transznacionális osztálynak [*transnational class*] nevezi. E két tkp. szinonim fogalom egyaránt rejtve hagyja azon feltételezhető tulajdonságát e csoportnak, hogy *vezetői funkciót töltenek be*, akár „véleményvezéri”, akár politikai irányítás értelemben. Ezen kívül ideológiailag telítettnek tekintjük az 'osztály' kifejezést, hiszen annak közkeletű és történelmileg-politikailag kompromittált marxi „ökonomista” értelmű használata minden tőkeformát a gazdasági tőkére redukálhatónak tart. Eközben figyelmen kívül marad más tőkefajták sajátos hatékonysága azáltal, hogy kizárólag materiális tényezőkre szűkülnek le a társadalom által elsajátítható értékek és csak a materiális tényezők mozgása képezi vizsgálat tárgyát (Bourdieu 1997: 173). A transznacionális technokrata elit meghatározásához eligazítást nyújt továbbá Dardot-Laval is, amennyiben a francia szerzőpáros egy, „az állami és gazdasági hatalmak egymást keresztül kasul átszövő érdekeinek” érvényesítésén munkálkodó, „magán- és állami egységekből álló szövetségek hatalmas »Laokoón-csoportjáról ír«” (Dardot-Laval 2013: p.363). E definíciót azonban, noha tartalmilag megfelelőnek tartjuk a mindennapi és a virtuális életben egyaránt a transznacionális alapú IKT-szektor felemelkedésében érdekelt körökre, területi okokból annak alkalmazásától eltekintünk. Valamelyest tkp. Huntington (2015: 79-80) „davosi kultúráról” alkotott definíciója is idevág: „minden évben több [...] ezer üzletember, bankár, kormányzati tisztviselő, értelmiségi és újságíró találkozik a svájci Davosban [...] A résztvevők csaknem mindegyike [...] kiterjedt nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező kormányhivatalok, vállalatok és tudományos intézetek alkalmazásában áll. [...] Csaknem valamennyien az individualizmus, a piacgazdaság és a demokrácia hívei [...] ellenőrzik az összes nemzetközi intézményt, a világ számos kormányát” – *bővebben I. 55. o.* Hardt-Negri (2009) inkább csak gondolatébresztőnek tekintett, metaforikus Birodalmának piramidális elrendezésében e csoport megnevezése „globális arisztokrácia”.

¹³ Tulajdonképpen ebben a kontextusban az IT-, infotech-, információs technológia utópista is megfelelő kategória lenne témánk szempontjából, ám az egyszerűség kedvéért e disszertáció során a digitális utópizmus meghatározást használom, amely ráadásul a releváns, fogalmilag összetartozó fogalomkörnek talán egy tagabb osztálya is.

¹⁴ A társadalom domináns jelentéstartalmaival a marxista/Gramsci-féle alapokon a kommunikációt a maga erőviszonyaival és társadalmi rendszerével együtt, a.m. előbbi kulturális kontextusának figyelembe vételével vizsgáló Stuart Hall (1980) nevéhez fűződő ún. *encoding/decoding* modell foglalkozik.

bemutatott struktúrákból és ezek társadalmi kölcsönhatásaiból fakad a digitális utópizmus közéleti erőfölénye. Mindez a választott, Egyiptomra hivatkozó mottóból is visszaköszön, emellett bevezeti a kritikai diskurzuselemzés felé való tájolódnást is.

Más értelemben vett, ám témánk szempontjából legalább ennyire fontos hatalmi viszonyok nemcsak a diskurzusban, hanem az internetes megfigyelés és a cenzúra reáliái tekintetében is visszaköszönnek. Ez a társadalmi erőter sajátosságainak vizsgálatokor lehetővé teszi további két tétel megfogalmazását is hipotéziseim ernyője alatt. Egyfelől e technológiák hatalmi ellenőrzési és irányítási mintázatokat is felvonultatnak (Webster 2006; Morozov 2011; Ghoneim 2013; Iványi 2014b; Dornfeld 2016; Douzet 2016). Másfelől a digitális média kontextualizációja illeszkedik a modernista (Mignolo 2011; Massad 2015) technológia paradigmához (Aouragh 2012) az összefonódó nagyhatalmi és transznacionális érdekek érvényesítése szolgálatában (Schiller 2014; vö.: Rice 2011; Negroponte 2013; Iványi 2017). E megállapítások a geopolitikai összefüggéseket tárgyaló *III. fejezetben* tisztázódnak. A digitális technológiák közvetítette hatalom modern funkciói egyszerre, habár egymástól gyökeresen eltérően érvényesülnek véleményem szerint az aszkalaphosz-állami (Iványi 2014b), illetve a világpolitika ezzel egyidejűleg megmutatkozó, kiberdiplomáciai (Schiller 2014; Dornfeld 2016; Douzet 2016) színterén. Előbbi kategória alatt olyan hatalommal bíró politikai szerveződésekert értünk, amelyek – változatos okokból kifolyólag – állampolgáraikkal kapcsolatos információk szerzésében és feldolgozásában érdekeltek (*bővebben l. III.5,7-8. alfejezet*). Más szóval, míg az államok és gazdasági korporációk információszerző/kontrolláló, felhasználón túlmutató aspektusa mindig is jellemző volt, napjaink hálózati-társadalmi (vö.: Lyotard 1984: pp.3-7; Castells 2005; 2007: pp.952-5; Webster 2006; 2007: pp.956-986)¹⁵ erőterében ez új szintre lép, amennyiben a nagyhatalmi szereplők a „kisebb” hatalmi tényezőkkel szemben érvényesíthetik e potenciált (Schiller 2014; Iványi 2017, vö. Rice 2011; Negroponte et al. 2013).

---

¹⁵ Frank Webster (2006) brit szociológus, miközben színvonalas kritikát ad Manuel Castelles információs társadalomról alkotott fejtegetéséről, vitatja utóbbi azon felfogását, hogy teljesen új keretekről lenne szó, ehelyett a vállalati kapitalizmus [*corporate capitalism*] egy sajátos válfájának továbbélését látja az IKT-ágazatban. Egy másik helyen ugyanő (2007) terjedelmesen mutatja be, hogy a technológiai determinizmus leegyszerűsíti a változási folyamatot, teljesen leválasztva és külön kategóriába számúzva a technológiai innováció társadalmi, gazdasági és politikai dimenzióit (2007: p.96).

Visszatérve e kitérő után a fővonalra: miközben e disszertáció a *IV. fejezetben* megpróbálja kitapintani a digitális utópizmus ütőerét, nem feledkezünk meg arról sem, hogy a digitális médiára diskurzusa nemcsak „önreflektív” és a fentieknek megfelelően ideológiával telített, hanem nagyon is hordozhat (rész)igazságokat. *(Itt megint csak fel kell idéznünk a választott mottót, amely a digitális média különböző felhasználási módjai közül megragadja az adott rendszerrel való szembenállás kifejeződését az egyiptomi példa és a mögöttes empiria által).*

Csakhogy felmerül, hogy a digitális média által megvalósítható egyenjogúsításra, demokratizálódásra vonatkozó, új nyilvánossághoz kapcsolódó digitális utópizmus toposzai nem légtüres térben keletkeznek. Ellenkezőleg, e korpuszon ugyanazon kiegyensúlyozatlan politikai gazdasági és geopolitikai hatalmi erőviszonyok tükröződnek, mint amelyeket az első hipotézis felvet és igazolni kíván (Gramsci 1971; Stuart Hall 1980; 1989; vö. Althusser 1977). Ebben a szellemben társadalom- és politikai gazdaságtani kritikai szempontok mentén az értekezés kísérletet tesz arra, hogy a modernista (Amin 2009; Aouragh 2012) technológia paradigmát, projekciós felületét és toposzát, az úgynevezett „Facebook-forradalmat”¹⁶ értelmezze és lebontsa az eddigiekben tisztázott társadalmi erőterre figyelemmel (*l. V.2 alfejezet és VI.1 egyiptomi esettanulmány*).

Ennek megfelelően bemutatjuk azon gondolatköröket is, amelyekre jelen disszertáció kritikai ellenpontként tekint (vö.: Benkler 2006; Neumann 2008; Shirky 2011, Zhuo et al. 2011; Negroponte et al. 2013; *l. még: 2016-2017-os CFR-tanulmányok*¹⁷). Ezen elképzelések folyamatos támogatásban részesítik, megsokszorozzák, sőt önálló létre is alkalmassá teszik a digitális utópista diskurzusból (Gramsci 1971; Stuart Hall 1982) a közéletbe, a mindennapok kultúrájába kiáramló közhelyeket, és ezért szükséges kritikai rostálásnak alávetni őket. E digitális utópizmus alakulhat és újratermelődhet spontán,

---

¹⁶ Itt szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy mindez nem jelenti azt, hogy e disszertáció az arab tavasznak nevezett jelenségegyüttes szociológiai vagy történelmi vizsgálatát célozná. Hiszen minden szempontból érvényes következtetések aligha vonhatók le e kontextusban, emellett 2017-ben, több év elteltével már vajmi kevésbé lehet újat mondani e téren. Ugyanakkor úgy vélem, az arab tavasz kontextualizációja tekintetében talán a leginkább szembetűnő azon társadalmi erőter, amiről értekezünk. Bizonyos tendenciák kimutathatók rajta, ahogy azok más eseteken keresztül n is észlelhetők. Ennyiben az esettanulmányok között nem kauzalitásról van szó, hanem *párhuzamos következményekről*.

¹⁷ A szóban forgó CFR mozaikszó a Külkapcsolati Tanács (*Council of Foreign Relations*) befolyásos agytrösztre utal, amelynek a világpolitika és témánk számára egyaránt releváns dokumentumaiból geopolitikai következtetések vonhatók le, *l. IV.4 alfejezet* (vö. Robinson 2004; Iványi 2017).

illetve geostratégiai erőviszonyok szerint generálisan egyazon társadalmi erőterben (*l. IV. fejezet*).

Úgy vélem, hogy noha maga a korábbiakban elemzett környezet a hipotézisek és problémamegfogalmazás a kritikai szempontú megközelítést indokolttá teszi, a társadalmi erőterben a politikai gazdaságiakon és geopolitikaiakon túl nagyon is maradnak szabad pályák, illetve ténylegesen nyílik mozgástér a felhasználók előtt változatos attitűdök érvényre juttatására. Ez jelen disszertáció hipotézisének harmadik része, melynek árnyalatai és összetettsége az esettanulmányok prizmáján át lesz különösen szembetűnő. Hiszen, minthogy a már sokszor szóba hozott mottó mögötti egyiptomi valóság nemcsak a transznacionális technokrata IKT-napirend „önpromócióját” mutatja be, hanem ezzel egyidejűleg azt is, hogy a digitális médiahasználat nagyon is lehet társadalmi aktor, a maga politikai gazdasági és/vagy geopolitikai reáliáin és kompromisszumain felül. Ebben az elvonatkoztatásban érthető meg e disszertáció gondolatmenetének dialektikája. Vagyis az, hogy egyfelől a digitális utópizmus elválaszthatatlan a szabad információáramlás politikai gazdasági és geopolitikai ideológiájától, és ennek megfelelően megjelenik a világpolitikai szintén, csakúgy, mint a való világban; másfelől ugyanakkor a digitális média lehetővé tesz ellen-hegemon aktivizmust is, akár adott esetben diktatórikus szociológiai környezetben is (vö. *VI.1 egyiptomi esettanulmány*) e „nagyobb” struktúrán, illetve *status quo-n belül*.

Úgy vélem, magáért beszél a digitális médiában rejlő mozgósítási potenciál, és ha nem is fogható fel a digitális utópizmus által ünnepeelt „új nyilvánosságként” (vö.: Benkler 2006; Neuman et al. 2011), előmozdítja a diverz tájékozódást (Mignolo 2011: p.283; Carley-Pfeiffer 2012; Ghoneim 2013: p.83) és – korlátokkal bár – a poláris vélemények (Angelusz 1996: p.36) számára szabad pályát is biztosíthat (Iványi 2014a; 2014b). E tény belátásához talán e disszertáció által hozott empiriára nem is volna szükség, mindenesetre egy tudományosan igényes és árnyalt megközelítés megköveteli, hogy érzékeltessük ezt is az V. fejezetben.

A digitális utópizmus képzeteinek a mindennapokban érzékelhető túlsúlya miatt kerül fölénybe a digitális utópizmus kritikai boncolása az értekezés során. Mindez felfogásom szerint a társadalmi erőter intenzíven megnyilvánuló és jól körülhatárolható állami, és tulajdonképpen megfoghatatlan transznacionális tényezőire (vö. Robinson 2004; Wallerstein 2010; Schiller 2014; Piketty 2014: p.328) vezet vissza, amelyek,

emlékeztetőül, meghatározzák nemcsak a digitális médiaapparátus szerkezeteit és működését, hanem az azokról folyó értekezést is.

Az *VI.1. alfejezet* egyiptomi esettanulmánya, mint már fentebb említettük, egyszerre reflektál a digitális média szociológiailag megragadható értelmezési keretének különböző interpretálási lehetőségeire, amennyiben egyfelől a digitális médiában rejlő, *elméleti* potenciál gyakorlati megvalósulásának empirikus példája. Másfelől ugyanakkor bizonyos hatalmi erőviszonyok projekciói is visszatükröződnek rajta, ha feltételezzük, hogy a digitális média, mint kommunikációs tér, nyilvánosságot megtestesítő, demokratizáló stb. tulajdonságairól alkotott nézetek politikai gazdaságtani erők és érdekek mentén keletkeznek. Ebben a tekintetben a elgondolkodtató a digitális média egyiptomi történésekben játszott szerepének eltúlzott reprezentációja, hiszen a korábbiakban bemutatott szerkezetű társadalmi erőtér is megmutatkozik általa. Olyan meghatározó véleményformálók, mint Váil Ghoneim (2012) vagy Mohamed al-Gawhari (2015) vonatkozó beszámolóira támaszkodva állapítom meg, hogy a digitális technológiák, bár máig *tisztázatlan, ám figyelemre méltó* szerepet játszottak az ottani eseményekben, habár távolról sem akkora mértékben, mint ami leírásaikból következik. A korábbi dialektikus viszony kifejeződéseként tehát egyfelől meghatározó szereplőkként írják le a releváns történeteket és szóban forgó folyamatokat, másfelől ugyanakkor olyan konstrukciók létrehozásában működnek közre, amelyek kényelmetlenül közel állnak ahhoz a modernista technológia paradigmához, amiről a korábbiakban már lerántottuk a leplet. Módszertanában az *VI.1 esettanulmány* egy-egy fősodorbeli kulturális termék és interjú kritikai diskurzuselemzése, a vélt, közvetlen politikai gazdasági kötődések kimutatásával és elkülönítésével.

Ezt követi az *VI.2 alfejezetben* Szíria esettanulmánya egy 2011-es tartalomelemző vizsgálatomra támaszkodva, amely rámutat arra, hogy a tartalomelemzésbe bevont oldalakon és csoportokban a feltételezett „Facebook-generáció” számottevő hányada tulajdonképpen a vezetés mellett sorakozott fel (Iványi 2014b; vö.: Carley-Pfeffer 2012). A szíriai „FB-generáció” jelentős részének távolságtartása az ellenzéki mozgalommal szemben jelzi, hogy akár még egy diktatórikusnak (vö. Negroponte et al. 2013) vélt szociológiai környezet esetében, illetve mellett is megjelennek a spontán szerveződések mintái a digitális porondon. E vizsgálódás nem azt hivatott sugalmazni, hogy a szíriai lakosság egésze vagy döntő többsége a rendszer mellett foglalt állást a konfliktus során, hiszen tulajdonképpen a számok ez ellen szólnak. Ehelyett pusztán

arra kívánja ráirányítani a figyelmet, hogy a digitális utópizmus azon premisszái és teleologikus feltételezései, amelyek értelmében a különben nyugati eredetű technológiai apparátus a valóságban olyan óhatatlanul is demokratikus mozgalommá nő, amely megdönt egy diktatórikus vagy a társadalmi erőter hegemon diskurzusaiban diktatórikusként számon tartott rendszert, reduktív értelmezések. A szíriai esettanulmány és az általa feltárni vélt, nemzetközi szinten is kevésbé kutatott kísérőjelenség ezért szintén egy újabb réteget kölcsönöz a digitális média funkcióinak a megértéséhez. Az *VI.2 alfejezet* módszertana ebben az esetben a tartalomelemzés.

A Kétnyelvű Dél-Szlovákia (a továbbiakban: KDSz) online mozgalom, illetve Facebook-csoport tanulmányozása azt kívánja modellezni, hogy nagyon is van olyan tartománya a digitális média társadalmi erőterének, ami lehetővé teszi a társadalmi mozgalmak (Croteau-Hoynes 2003: p.250; Ghoneim 2013) számára kedvező állampolgári részvételt és szabad véleménynyilvánítást, explicit politikai gazdaságtani és geopolitikai kötődések nélkül. Ennyiben nem egy, a digitális utópizmus korpuszát empiriával alátámasztani hivatott szervezeti egységről van szó, hanem a politikai gazdaságtani és geopolitikai szempontokat általában érvényesítő keret egy olyan eleméről, amely nem téveszti szem elől azon organikus potenciált, ami a digitális médiában lakik. E nélkül ugyanis a vizsgálódásunk spektruma megint csak nem lehetne elég tágas, következtetéseink pedig tárgyilagosak. Módszertanát tekintve az *VI.3 Kétnyelvű Dél-Szlovákia* esettanulmány egy online kérdőív adatait értékeli ki.

Hármas hipotézisünk alátámasztásakor ilyen tágas idő- és térbeli határokon belül képesek lehetünk egyik esetről átvinni a másikra az adott tapasztalat által ösztönzött kérdéseket, hogy ezek kölcsönösen megvilágítsák egymást és mindazt, amit pusztán egyikük vagy másikuk vizsgálata homályban hagyta.

Az esettanulmányok „rendhagyó” jellege mellett (hiszen csupán Szíria és a KDSz képvisel mérhető, számszerű adatokat, míg az egyiptomi diskurzuselemzés és egy meghatározó szereplővel, Mohamed al-Gawharival 2015-ben készített interjú összegzése) a globális diskurzusát annak több szintjén vizsgáló brit nyelvészprofesszor Norman Fairclough-t (1995; 2006) érdemes idézni. Szerinte „általánosan elfogadott az, hogy a diskurzusokutatás, a humán-és társadalomtudományok bármely explicit módszere használható CDA kutatáshoz, mindaddig, amíg képes megfelelően és relevánsan betekintést engedni abba, ahogy a diskurzus reprodukálja a társadalmi és politikai egyenlőtlenséget, a hatalmi visszaéléseket vagy uralmat, avagy ellenszegül mindannak.

A CDA nem korlátozódik a szöveg vagy a beszéd különleges szerkezeteinek az elemzésére, hanem szisztematikusan hozzákapcsolja e struktúrákat a társadalompolitikai kontextushoz”.

Fentiek szellemében e disszertáció feltérképezi a digitális IKT-média társadalmi erőterét, mégpedig két síkon: 1) a politikai gazdaságtani, illetve 2) a nemzetközi kapcsolati-geopolitikai összefüggéseken, melyek keresztmetszetébe helyezi a digitális utópista hegemon diskurzusát és annak geneziséjét a kommunikációelmélet társadalomkritikai hagyományainak (Craig 1999) talapzatán. A társadalmi erőter mibenléte történelmi, szociológiai, nemzetközi kapcsolati, antropológiai összefüggésekkel írható le, ebből adódik jelen disszertáció interdiszciplinaritása is. A digitális utópizmussal szembeni, sokrétű kritika fentebb érzékeltetett megalapozottsága nem hiteltelenítheti el ugyanakkor a társadalmi erőter azon tartományait, ahol a digitális média nagyon is lehetővé teszi az állampolgári részvételt. Változatos formában figyelhetők meg spontán megmozdulások egy-egy diktatórikus, vagy geopolitikai célok mentén éppenséggel diktatórikusnak beállított szociológiai környezetben is.

Hármas hipotézisem szinopszisa szerint a társadalmi erőter és hegemon diskurzusa, a digitális utópizmus nyilvánvaló (nemzetközi) politikai gazdasági és geopolitikai hatalmi összefüggései miatt egyaránt elbírálásra szorulnak. Anélkül, hogy elveszítenénk szem elől a kulturális „termékek”, a (világ)politikai gazdasági tendenciák, az állam és elnyomás konkrét valóságának szoros egymásrataltságot, felismerhetők előbbiben a kompromittálatlan társadalmi aktivitás mintázatai is. Eme alapfeltevés következetes képviselése és alátámasztása egy árnyalt és dialektikus megközelítést eredményez.

A társadalmi erőter modelljének újszerűsége mindenekelőtt szempontrendszerének összetettségében és részletezettségében rejlik, illetve azon hozzájárulásában a digitális médiát övező kortárs vitákhoz, amellyel a nemzetközi politikai gazdaságtani és egyéb kritikai fókuszú előzményeket napjainkig terjeszti ki. Eközben a szakirodalmi előzmények kritikai kiértékelése mellett is pozitív empíriát (Szíria, KDSz) vonultat fel a digitális média aktív, társadalmi mozgalmi/mobilizációs célokra történő felhasználására. A leginkább a digitális média etikai, szabályozástörténeti, marketingkommunikációs, (szociál)pszichológiai stb. aspektusait vizsgáló hazai szakirodalomból jóformán teljesen hiányzik ezen eszközök, alkalmazások hatalmi és társadalmi meghatározókra összpontosult, kritikai megközelítése.

E disszertáció interdiszciplinaritása mellett is fő küldetésének azt tekinti, hogy a kommunikációelmélet társadalomkritikai hagyományait (Craig 1999: p.120, p.130) továbbvive ösztönözzön további kutatásokat.

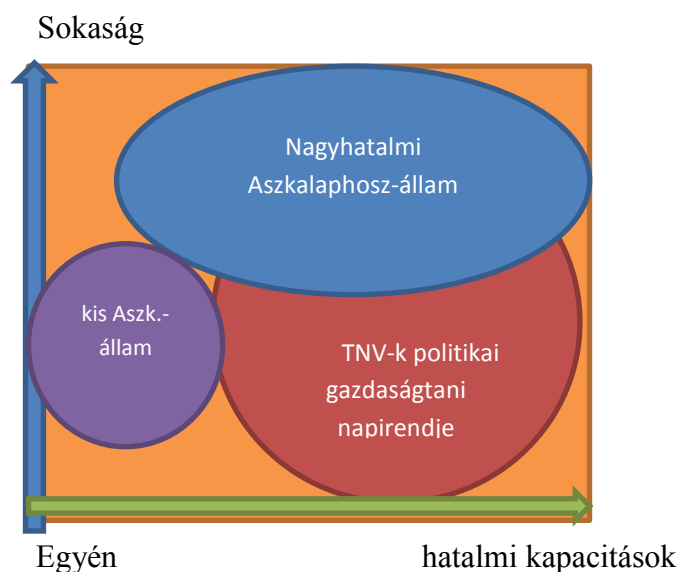
II. A DIGITÁLIS MÉDIA TÁRSADALMI ERŐTÉR SZERKEZETE

II.1 A társadalmi erőter modellje, két dimenziója – konvergenciájuk és függetleníthetőségük

Ha komolyan akarunk gondolkodni a világ dolgairól, ideértve a digitális médiát is, kell valamiféle egyszerűsített térkép a valóságról, valamiféle elmélet, elgondolás, modell, paradigma. Hiszen, és ebben egyet kell értenünk Samuel Huntingtonnal (2015: pp.27-28), elméleti konstrukció nélkül, a világ pusztán „viruló, lármás zűrzavar”. Egy-egy elméletnek azonban soha nem szükséges megmagyaráznia – és valóban, soha nem is magyaráz meg – minden, vele szembeítható tény (vö.: Kuhn 1984: p.38).

Elméleti kiindulópontunk szerint a digitális médiahasználat globális erősödésének a tendenciái egyaránt kimutathatók a *felhasználón túlmutató* dimenzió nemzetközi intézményes kereteinek a politikai gazdaságtani és geopolitikája (Schiller 2014) felől nézve, és a digitális utópizmus hegemoniája (Gramsci 1972), mint kiterjesztett normativitás (vö.: Dardot-Laval 2013) tekintetében a *felhasználói* kiterjedésen is. Ezek együttesen képezik a társadalmi erőter egymástól nemigen függetleníthető dimenzióit vagy szintereit.

1. ábra

A fenti kétdimenziós (az *egyén és a sokaság ordinátájára* és a *hatalmi kapacitások erőkarának abszcisszájára* épülő) sematikus ábrával kívánom modellezni – legalábbis reduktívan – azt az ettől a valóságban lényegesen bonyolultabb, természetesen többdimenziós jelenségegyüttest, mely egyaránt magába foglalja a digitális médiát és annak társadalmi felhasználását. Ennek alapmezeje az ábrán *narancssárgával* jelölt *társadalmi erőter*.

E jelenségegyüttes fenti ábrával és térbeli fragmentumaival is megjelenített modelljének a bevezetése azért is indokolt, mivel a bármely, tudományos igényre számot tartó vizsgálódástól joggal elvárt eredetiség¹⁸ egyik tartópillérét képezi. E különböző alakzatok a „valós” és a „digitális” tartományok hibrid szférájában érhetők tetten. Itt a „virtuális” megértéséhez közelebb vihet Frédéric Douzet francia geopolitikus „kibertér” definíciója, mely szerint utóbbi olyan térnek tekinthető, amely „emberek, adatok és számítógépek hálózata – és egyre inkább elterjedő mobil eszközök hálózata”. Ez nem feltétlenül földrajzi tér, az emberek mégis érintkeznek (2016: 26).

Itt legalább akkora jelentősége lesz azonban a mindennapi élet „hagyományos” szerkezetének a maga (erő)viszonyaival, (hatalmi) szereplőivel, lehetőségeivel és kényszereivel. Manuel Castells (2014) technológiai determinizmustól fűtött, mozgalmi perspektívába ágyazott definíciójával például ellentétben, amely az „autonómia teréről” beszél, mely városi tér és a digitális szférán túl magába foglalja az emberi közösségek hálózatait is, e modell inkább a különféle szereplők és intézmények beazonosításával helyezi el a digitális média egyéni és közösségi felhasználóit.

Előrebocsátjuk, hogy e disszertáció a későbbiekben a fenti modell a következő elemeire, folyamataira, illetve keresztmetszeteire összpontosít: a) a transznacionális vállalati IKT-ágazat kiterjedése a társadalmi erőter felhasználón túlmutató dimenziójában (*a globális termékláncok kiépülésével kapcsolatban I. II. fejezet*); b) a vállalati és a nagyhatalmi Aszkalaphosz-állam között fennálló átfedés (itt merül fel például a nagyvállalati szolgálatkészség a tartalomeltávolítás és a felhasználókra vonatkozó adatok

---

¹⁸ A digitális média és társadalmi mozgalmak körüli viták a kortárs nemzetközi környezetet is élénken foglalkoztatják, kulcsfontosságú, ugyanakkor egymásnak helyenként ellentmondó következtetéseket eredményezve e kontextusban. Megközelítésem újszerűsége nem a témaválasztásban, hanem szempontrendszerének összetettségében, részletezettségében és kiterjedtségében rejlik. Ugyanis nemzetközi szinten is egyedülálló a társadalmi mozgalmak és digitális média e bonyolult viszonyrendszerének egymással összefüggő és átfedő, *felhasználón túlmutató* külső, illetve *felhasználói* belső dimenziói összefüggéseinek *differenciált modellje*. E disszertáció során az előbbi által meghatározottan formálódó utóbbit inkább implicit mutatjuk be.

kormányzatokkal történő megosztása tekintetében– *bővebben l. III.5,7-8. alfejezet*); c) az egyéni felhasználóra ható ideológiai áramlatok és diszkurzív tendenciák (a globálrezon, illetve a digitális utópizmus ideológiai befolyásai – *bővebben l. II.6. és IV. fejezet*); d) a fentiek által nem fedett, szabad pályák (*pl. Kétnyelvű Dél-Szlovákia mozgalom – l. VI.3. esettanulmány*).

Magát a felhasználói dimenziót inkább csak implicit és áttételesen mutatja be e disszertáció. Ugyanakkor az itt leírtakból is következik, hogy az egyéni vagy felhasználói és a társadalmi egymásra kölcsönösen hat. Ennek megfelelően, hogy ezúttal csak egy sematikus képet adjunk, mindezt kizárólag a disszertáció által vizsgált empiria tükrében: a felhasználó például csatlakozhat kisebb alulról szerveződő [ang.: *grassroot*] mozgalmakhoz (KDSz, Egyiptom). Emellett a társadalmi erőterben keletkező digitális utópizmus miatt támogathatja akarva-akaratlanul is a transznacionális vállalatok napirendjét (Egyiptom), vagy a modernista technológia paradigma és/vagy a szabad internet ideológiai befolyása mentén alakulhat attitűdje a „latorállamok” iránt (Negroponte et al. 2013). Megnyilvánulhat továbbá a felhasználó lojalitása a kisebb szereplők iránt (Szíria) is, és így tovább.

Ezen összefüggések alátámasztása, illetve közérthetőbbé tétele lehetetlen a társadalmi erőter makro- vagy világpolitikai szellemi és politikai gazdasági alakzatainak leírása nélkül.

II. 2 A társadalmi erőter történelmi távlati és kiépülése

A klasszikus politikabölcselet főbb alkotói munkásságának a bemutatásakor Dardot – Laval (2013: p.27) megjegyzi, a politikai gazdaságtan az érdek antropológiájáról, a társadalom gépezetszerű működéséről, valamint a történelmi haladásról alkotott megfontolásokon alapuló összefüggésrendszer.

Az alábbiakban számos olyan elmélet áttekintése következik, amelyek értékes támpontokat kínálnak azon társadalmi erőter szerkezeteinek és viszonyainak a megértéséhez, amelybe a digitális médiát és hegemon diskurzusait is beleértjük.

E teóriákban – jóllehet alapvetően különböznek hangsúlyaik és következtetések a XX-XXI. századi folyamatok főbb szereplőit és (erő)viszonyait illetően –, úgy vélem, azonosítható öt közös elem, amelyek mellett lehorgonyozható a digitális média társadalmi erőterének politikai gazdaságtani meghatározottságáról alkotott okfejtésünk.

Mindegyik közülük ugyanis 1) történelmi távlatokban gondolkodik; 2) a tőke(felhalmozás)t azonosítja a politikai, gazdasági és társadalmi folyamatok sarokvasaként, és ennek megfelelően a rendszer alapjait tőkésnek tekinti; 3) globális perspektívába ágyazza vizsgálatait; 4) érinti/körüljárja ebből fakadóan a hegemonia kérdését, opcionálisan nemzeti és térségi (világrendszeri-), transznacionális, vagy hibrid szerkezetben gondolkodva. Végül 5) előbbiekkal összefüggésben a (transznacionális) vállalatokat helyezi a XX. század második felében lejátszódó folyamatok középpontjába.¹⁹

E sarokpontok mentén kirajzolódnak azon főbb vonalak, melyeket nélkülözhetetlenek tekintek alapfelvetésem ok-okozati összefüggései szempontjából. Emiatt döntöttem amellet, hogy e teóriákat és összetevőiket legalábbis érintőlegesen bemutatom, ahol szükséges, ellentmondásaik tisztázásával. A terjedelmet és részletességet a hegemoniára visszavezetett következtetések és alapjaik pontos értelmezésének az igénye indokolja. A főbb hipotéziseim ernyője alatt a meghatározó dinamikák és szerkezetek vizsgálata ugyanis elengedhetetlen.

Mint említettem, bizonyos vélt vagy valós összefüggések szükségessé teszik a jelen viszonyok történelmi távlatokban történő vizsgálatát. Itt egyebek mellett három dolog érdekes témánk szempontjából: 1) világrendszeri perspektívában nézve a magország Egyesült Államok a '70-es évek óta válságot él át, amelyből a nemzetközi tőkeáramlás szabad biztosításával keresett – és egy időre talált is – kiutat. 2) A nemzetközi kapcsolatok horizontján az Egyesült Államok a hidegháború győzteseként egy efemer unilateralizmus főszereplőjévé avanszált a '90-es évekkel kezdődően, majd a kétezres évek elején ebben az értelemben válságba keveredett (Hardt-Negri 2009: pp. 203-4). 3) E folyamatokkal párhuzamosan bizonyos, esetenként egyesült államokbeli székhelyű, transznacionális vállalatok kiemelt politikai gazdaságtani, illetve geopolitikai

---

¹⁹ A világrendszer-elmélet és a Hardt – Negri-féle (2000; 2009) Birodalom perspektívák közötti, eltérő feltételrendszerükből adódó markáns különbségek ellenére közös nevezőt is találunk, ez pedig az (immateriális) javak, illetve a tőkefelhalmozás logikája által meghatározott működés; a profitorientáció sarokvasa mozgatja a két elmélet mögötti valóságot. Nem vitás, hogy mind a Birodalom, mind a világrendszer meghatározza a digitális média társadalmi erőterének szociális és politikai gazdaságtani viszonyait, ennél fogva a kiberkultúra, illetve a digitális utópizmus hegemon diskurzusát is. Egy fő különbség, és véleményem szerint ebben a világrendszer-nézet közelebb állhat a valósághoz, hogy amíg Hardt – Negri szerint az immateriális termelés mára meghaladta az anyagit, addig a világrendszer-elméleti perspektíva szerint ez csak a centrum esetében látszik így, miközben a globális anyagi termelést, a centrum funkciójaként is, a félperifériák és perifériák végzik.

szereplőkké váltak. Fentiekből következően napjaink, illetve az elmúlt évtizedek technológiai felfutása az amerikai hegemon ciklus válságának az eleme, tkp. menekülőútja (Brenner 2006: pp.32-3; Kagan 2015: p. 147). Egy, a materiális termelésből tőkét kivonó, technológiai fölényre építő, erősen finanszírozott utó-hulláma lehet ez a korábbi globális hegemoniának.

II. 3 A régmúlttól a jelenig – kapitalizmus, modernitás és technológia

Az emberi közösségek jóval a digitális média megjelenését megelőzően egy másik, szintén ember alkotta jelenséggel néznek szembe, amely nem más, mint a kapitalizmus.

Egymástól eltérő formában, ám a haszonszerzés emberi természetéhez kapcsolódó motivációit, a bírvágy és az érdek antropológiáját és szubjektumát leírja mások mellett már Arisztotelész, Hobbes vagy a skót felvilágosodás és a klasszikus közgazdaságtan olyan képviselői, mint David Hume, Adam Ferguson és Adam Smith is (Dardot-Laval 2013: pp.30-63). E hagyományok részletesebb bemutatásától most eltekintünk. Ettől ezúttal fontosabb, hogy a profitmaximalizálás szabályának alárendelt emberi és nemzetközi kapcsolati viszonyok logikájának az érvényesülésére is rámutatott számos gondolkodó a történelem folyamán: egymástól természetesen eltérő formában ugyan, ám többek között például Karl Marx²⁰, Max Weber, vagy Polányi Károly is (Dardot – Laval 2013: p.399).

A kapitalizmus jelentőségének és azon folyamatoknak a megértéséhez, amelyek idővel a digitális médiában csúcsosodnak ki, fontos támpontot biztosít az egyiptomi-francia közgazdász Samir Amin. Szerinte a tőkés rendszer döntő fordulatot hozott a világtörténelemben, mégpedig olyan mértékűt, amely túlmutat az általa elért termelési erő egyszerű, bár elképesztő fejlődésén. Valójában a kapitalizmus felborította a kapcsolatok szerkezetét a társadalmi élet különböző aspektusai között (gazdasági szervezet, politikai rend, az ideológiák tartalma és funkciója), és minőségében új alapokra helyezte azokat (Amin 2009: p.95).

A kapitalizmus kialakulása és a modernitás megjelenése egyazon valóság két oldalát alkotja, melyhez a felvilágosodás általi emancipáció uralkodó ideológiája társul, amely

---

²⁰ Karl Marxnál a felhalmozás és az expanzió a kapitalizmus legbelsőbb természetét jelentő dinamika *A Tőke* című munkában (Žižek 2016: pp.41-42).

elvieken felszabadítja az egyént (Amin 2009: p.14; pp.7-8; Foucault 1990; Asad 1993: pp.228-9; Anibal Quijano (2007: pp.168-170; Iványi 2015: pp.68-69; Massad 2015: p.14; Benslama 2009: pp.24-25; Hardt – Negri 2009: p.67)²¹.

A modernitás magának a születő kapitalizmusnak a kísérőjelensége, és szoros kapcsolatban fejlődik utóbbi világméretű bővülésével. A modern kapitalizmus terjedésével összefüggenek a technológiai változások is (Lyotard 1984: p.14; p.38; Benslama 2002: p.4; p.41; Amin 2009: p.181; p.202; Wallerstein 2010: p.16). E megállapítások eredményeként a modernitás, a kapitalizmus és a technológia három egymásba fonódó Borromeo-gyűrű rajzolódik ki.

---

²¹ Samir Amin e fenti gondolatmenetének egy-egy eleme párhuzamokat jelez számos kortárs posztmodern és posztkoloniális megközelítéssel a következők szerint:

A francia filozófus Michel Foucault szerint egyrészt a modernizmus civilizációja a világ dolgait egy olyan végtelen értekezés rendjébe írja, amely a „tényeket” megállapítja, leírja és megalapozza. S mindezt akkor, amikor a nyugati világ ugyanennek a világnak a gazdasági és politikai meghódításába kezd. Másrészt a szabadságjogokat felfedező „Felvilágosodás” találta fel magát a fegyelmezést is (Foucault 1984; 1990).

Talál Asad pakisztáni-amerikai antropológus szintén megerősíti, hogy a szóban forgó időszakban a nyugati politikai, gazdasági, ideológiai hatalom növekedett a nem európai népek felett. Ez a hatalom, amely a Felvilágosodással bontakozott ki, azóta is újrendezi a nem európaiak életét, gyakran maguknak a nem európaiaknak a közbenjárásával [*agency*] (Asad 1993: pp.228-29).

Hozzáfűzhetjük Amin globális sugarú megközelítéséhez és aszimmetriát tételező gondolatmenetéhez a perui szociológus Anibal Quijano (2000: pp.221-222) történelmi áttekintésének azon következtetését is, mely szerint a modernitás egész konkrétan az amerikai földrész felfedezésével (a. m. Európa gyarmatosító törekvéseivel) vette kezdetét. Amikor megindult az új alapanyagok kitermelése, valamint a szubjektív és interszubjektív társadalmi viszonyok kialakulása [*new material and subjective and intersubjective social relations have been produced*] egy új, Európa-központú, tőkés-gyarmatos világhatalmi szerkezet megjelenésével egyetemben. Ezzel párhuzamosan fejlődött ki Nyugat-Európából kiindulva a 17. századdal kezdődően az az új „interszubjektív univerzum” egy új tudásperspektívában, melyet megint csak Nyugat-Európában neveztek el modernitásnak és racionalitásnak. Fent idézett 2007-es tanulmányában Quijano egy további megállapítása szerint pedig ennek kíséretében megjelent a termelési viszonyok új, eredeti, önálló szerkezete a világtörténelem színpadán: a világg kapitalizmus.

Szintén idetartozik a palesztin-amerikai politológus Joseph Massad okfejtése is, aki hosszú történelmi távlatokban tekinti át a kapitalizmus, a modernitás és a protestantizmust felváltó szekularizáció kapcsolatait kritikai megközelítésből *Islam in Liberalism* (2015) című könyvében.

A tunéziai-francia pszichoanalitikus Fethi Benslama a nyugati eredetű globális kapitalizmus „kisajátítási” mechanizmusainak, illetve a technológia gyors kiterjesztésének a „kettős terhéről” ír. A szerző emellett különbséget tesz modernitás és modernizmus között. Ennek megfelelően előbbit európai eredetű civilizációtípusnak tekinti, amely világszerte elterjedt, utóbbi pedig ennek a „félrevezető” ideológiája (2009: p.57).

A disszertáció során több ízben idézett Hardt – Negri (2000; 2009) szerzőpáros biopolitikai okfejtésében Foucault-t közvetítve és önállóan is érinti a Birodalom történelmi kiépülésének vizsgálatokor a modernitás társadalmi és antropológiai következményeit.

Eközben a kapitalizmus terjeszkedésének alapvető elveit mozgató sajátos logika növekvő egyenlőtlenséghez és aszimmetriához vezet globális szinten. Az argentin szemiotikus Walter D. Mignolo (2011) a modernitás árnyoldaláról értekezve mutatja be a reneszánsz és a Felvilágosodás „margóján” indult gyarmatosítás és megjelenő hatalmi struktúra azon vonásait, amelyek a civilizációnak és modernitásnak a történelmi idő „végpontjaiként”, Európának pedig a világ közepeként való tételezéséhez kapcsolódnak. Úgy véli, e folyamatok a huszadik század második felének neoliberais diktátumai formájában is tovább éltek. Erre a megállapításra még a továbbiakban visszatérünk.

Hogyan kapcsolódik mindez alapfelvetésünkhöz és a megfogalmazott hipotézisekhez? Egyrészt a digitális hálózatok növekedése a kapitalista globalizáció hosszadalmas és összetett folyamatába helyezhető (Aouragh 2012; Schiller 2014). Ugyanis a transznacionális vállalatok (TNV) tőkekoncentrációjának a gyökerei a 17. századig nyúlnak vissza (igaz, a tőke domináns kifejeződésévé [*dominant expression*] előbbiek csak a XX. században váltak – Schiller 2014: p.27). Másfelől pedig, mint majd látni fogjuk, a modernista technológia paradigma „megkérdőjelezhetetlensége” felől nézve is releváns az ideológia terén (vö. Amin 2009; Mignolo 2011), aminek majd a *IV. fejezetben* tárgyalt összefüggések szempontjából lesz jelentősége témánk számára.

11.4 Világrendszer

A fentebb idézett Amin adja talán az első olyan leírását a modern kapitalista rendszernek, amely az ún. világrendszer-elmélet²² fogalmait használja, amely nemcsak

---

²² Az amerikai szociológus és történész Immanuel Wallerstein szerint a világ különböző részeinek gazdaságai a 16. századtól kezdődően egy nemzetközi munkamegosztásba kapcsolódnak. Ezt nevezi világrendszernek, azaz egy olyan rendszernek, melyben valamennyi résztvevő működését a (vég nélküli) tőkefelhalmozás logikája határozza meg (Wallerstein 2010: pp.57–60). A kapitalista világrendszer szükségszerűen kiterjedt az egész világra – ezzel egy kapitalista gazdasági egység, világgazdasági rendszer (amelyet Wallerstein a francia történész Fernand Braudel (1992) *économie-monde*-jával azonos értelemben használ) jött létre a nemzetközi cserekapcsolatok bővülésével. Az egységbe olvadt gazdaság folyamatait pedig a munka és a tőke szembenállása és a fokozódó tőkefelhalmozás mozgatják. Mindennek a kiépülése, mint említettük, a 16. században kezdődött, amikor is az egyes elszigetelt, lokális gazdasági egységeket a nagy földrajzi felfedezések nyomán a gyarmatosító országok egy rendszerré kapcsolták össze. A folyamat kezdeti szakaszának nyertesei azok az államok lettek (Anglia, Franciaország, Hollandia), melyek meg tudták újítani a politikai és társadalmi berendezkedésüket, lebontva a középkori struktúrákat. A világrendszer kialakulásának folyamata többé-kevésbé befejeződött a 19. század derekára, amikor is ezek a régiók mélyen, de eltérő mértékben integrálódtak a globális tőkés munkamegosztásba a gazdasági (például kereskedelmi és pénzügyi) és politikai (gyarmati) mechanizmusok révén. A világrendszert Wallerstein perifériára, félperifériára és centrumra (más néven magterületre) osztja. A centrum-periféria nem elsősorban földrajzi egységek, hanem a nemzetközi

döntő befolyást gyakorolt a huszadik századi társadalomtudományi gondolkodásra (Wallerstein 2010: p.207), hanem hipotéziseimhez is kapcsolódik.

A vilárendszer-elmélet kiegészíti a kapitalista vilárendszer leírását azzal, hogy a tőkefelhalmozás parancsát globális érvénnyel kiterjeszti (Wallerstein 2010: p.16), rámutatva, hogy a kapitalizmus logikája szükségszerűen globális, illetve további, a szerkezetnek a munkamegosztás általi egységülésére vonatkozó megjegyzéseket is tesz.

Fontos számunkra továbbá, hogy a tőke vég nélküli felhalmozásának parancsa idővel azt követően, hogy a kapitalizmus megjelent a történelem színpadán, elkezdte diktálni a szüntelen technológiai fejlődés szükségességét és a rendszer határainak állandó kiterjesztését – nemcsak földrajzi, hanem pszichológiai, intellektuális és tudományos értelemben is (Wallerstein 2010: p.16; Amin 1982: pp.167-168).

A vilárendszer-elmélet ezen kívül megragadja azt, hogy a kapitalizmus hogyan termeli ki a globális hierarchikus viszonyokat és azon uralkodási logikát [*dominative logic*], amelynek megfelelően a mag- (vagy centrum)országoknak a perifériát eleve és feltétlenül kizáró [*preclusive*] hatalma immár évszázadok óta tart (Amin 1982: pp.167-170; Wallerstein 2010: p.16). E sokrétű folyamatok részletesebb bemutatástól eltekintünk, fontosabb okfejtésünk szempontjából az, hogy Schiller (2014: p.153)²³ felvetése szerint az amerikai globális dominancia a digitális rendszerek és szolgáltatások, vagyis az IKT-ágazat felett a korábbi mintának csak egy újabb megerősítő rétege lehet.

A témánkhoz közvetlenül kapcsolódik az IKT-szektor világméretű növekedése, ezért a továbbiakban főként a vilárendszer-elméleti keretet vesszük alapul. E paradigma

---

munkamegosztásban elfoglalt helyek: centrum, ahol a kapitalista gazdaság leginkább profitábilis termékeit, azaz ún. vezértermékeit gyártják. „A centrum, illetve a periféria kifejezés elsősorban az adott termelési folyamatok profitabilitására utal. Mivel a profitabilitás közvetlenül függ a monopolizáció fokától, ezért a centrumjellegű termelési folyamatok alatt lényegében a kvázi-monopóliumok által védett folyamatokat értjük. Ezzel szemben a periférikus termelési folyamatokat a valóban kompetitív viszonyok jellemzik. Az árucseré folyamatában ugyanis a kompetitív áruk termelőinek alkupozíciói gyengék, míg a kvázi-monopolizált áruk termelői erősek. Ennek eredményeként megfigyelhető egy folyamatos értéktöbblet-áramlás a periféria termelőitől a centrum termelői felé” (Wallerstein 2010: p.66). Megközelítése tehát a tőkefelhalmozás állandóan újrakonfigurálódó folyamatai közepette a globális, illetve határokon átívelő munkamegosztás fejlődését és változásainak történelmi kontextusát vizsgálja.

²³ E disszertáció, miközben nagyon sokat köszönhet Schiller politikai gazdasági fókuszú okfejtésének, bátorodik felhívni arra a figyelmet, hogy az amerikai kivételezettség [*exceptionalism*] akarva-akaratlanul is átíthatja e máskülönben hallatlanul izgalmas munkát (vö: Hardt-Negri 2009: pp.203-209), ezért is van szükség további szerzők bevonására a kapitalizmus és a technológia, illetve a modernitás kapcsolódásainak megközelítésekor.

nemzetközpontúsága szintén fontos a geopolitikai horizonton, ezzel együtt, a transznacionális szervezetek és erők sem hagyhatók figyelmen kívül a későbbiekben (Robinson 2004; Hardt-Negri 2009).

Schiller (2014: pp.9-12) azon észrevétele, hogy a digitális rendszerek illeszkednek a kapitalizmus fejlődésének a 16. század óta tartó folyamatához, közel visz a társadalmi erőter megértéséhez. Ennek megfelelően tehát az IKT vállalatoknak a tőke által a globális termékláncok szerkezetébe történő, sokrétű integrációjának lehetünk a szemtanúi a kapitalista fejlődés történelmi röppályáján.

E rendszer egyik kiemelt fontosságú arcvonásaként a soha véget nem érő hajszában a kapitalisták szüntelenül arra törekednek, hogy növeljék eladási áraikat és csökkentsék termelési költségeiket. Csakhogy állandó expanziós törekvésük során a vállalatok nem növelhetik áraikat önkényesen. Két dolog korlátozza őket ebben: a versenytársak jelenléte és a hatékony kereslet szintje. Előbbi miatt oligopóliumok létrehozására és technológiai innovációk²⁴ (Schumpeter 1980) bevezetésére törekszenek, utóbbi miatt a rendszer sajátosságaként megjelenik a tőke és a termelőtevékenységek kihelyezése (Wallerstein 2010: p.158; Arrighi 2007: 218; vö. Robinson 2004; Dardot – Laval 2013).²⁵ E kitételek hangsúlyos jelentőségre tesznek szert témánk szempontjából.

E távoli elméleti alapok különösen fontosak a disszertáció témaválasztása szempontjából, ha elfogadjuk a globális gazdaság és az új technológiák egymásra utaltságáról alkotott nézeteket, ideértve legfőképpen a világháló politikai gazdaságát is. Érdemes fontolóra vennünk ennek megfelelően Schiller (2014: p.13; p.73) azon megállapítását, hogy maga az IKT a tőkés fejlődés „ütőerévé” válik a '70-es évektől, amikor is az amerikai hegemonia (ideiglenes) válságára (Arrighi 1982: pp.89-91; 1995: pp.300-324; 2007: p.4-5; 150-151²⁶; Lyotard 1984: pp.5-6; Overbeek 2004:

---

²⁴ A technológiai innováció, a kapitalizmus, a vállalkozói tevékenység és a piac általános összefüggéseivel kapcsolatban I. Schumpeter, Joseph A. (1980), *A gazdasági fejlődés elmélete*.

²⁵ A tőke- és a termelőtevékenységek kiszervezésére kiváló példa az Apple, amely a 2000-es évektől Kínában gyártja egyes készülékeit, valamint a Google, ami újabban indiai termelőkapacitásokkal rendelkező harmadik feleknek szervezi ki az IT-infrastrukturái és szoftverei gyártásait. A Facebook irországi jelenléte miatt mentesül a nem amerikai felhasználók utáni amerikai adóterhek alól, emellett 2010-ben nyitotta meg első irodáját stb. Eme összefüggések azonban inkább csak áttételesen kapcsolódnak témánkhöz, emiatt részletezésüktől eltekintünk.

²⁶ A VR-elmélet olyan meghatározó gondolkodói, mint Amin, Arrighi, Wallerstein és Frank egy teljes tematikus kiadványt szenteltek a globális hegemonia válságának, *Dynamics of Global Crisis* (1982) címmel. Wallerstein és Frank a szóban forgó tanulmánykötetben merész következtetéseket tesznek, előbbi a kapitalista világgazdaság rendszerszintű, a 21. századba is átnyúló válságáról ír, utóbbi pedig a

131-132²⁷; Wallerstein 2010: p.157; p.72) adott újjászervezési válaszok (Brenner 2006: 32-3; Kagan 2015: 155; vö. Harvey 2003: 37; 70; Arrighi 2007: 139) egy kiemelkedő aspektusává vált az ebbe az szektorba történő befektetés. Ekképp Schiller (2014: pp.5-6) a digitális kapitalizmus sajátosságát a világrendszer fennmaradó strukturális és a történelmi tendenciák adta kereteken *belül* látja, nem pedig előbbieket vélelmezett szüneteként vagy azok meghaladásaként, mely elgondolással egyet tudunk érteni. Ebben az időszakban kezdődik el az IKT-felszerelések és szoftverek azon pénzügyi rendszerbe való beolvadása (vö. Lyotard 1984: pp.3-4; Wallerstein 2010: pp.155-173), amely egyszerre szolgál az osztályuralom eszközeként az Egyesült Államokban, és a kapitalista expanzió és nagyhatalmi ellenőrzés tengelyeként a nemzetközi térben (Harvey 2003: 66; Dardot - Laval 2013: pp. 275-286²⁸; Schiller 2014: p.12; p.43; vö. Piketty 2014: 101).

Mielőtt folytatnánk a spektrumunk szűkítését Schiller okfejtésének áttekintésével, fontosnak tartjuk leszögezni, hogy a hatalmi viszonyok és a szuverenitás átrendeződése az idők folyamán számos további szerzőt is foglalkoztatott, néhány különösen elgondolkodtató nézetet ihletve, melyek bevonása és a fentiekhez való hozzárendelése elengedhetetlen. Szemben azzal, hogy korábban a nemzetállamok határozták meg a globális hatalmat, idővel már a tetszőleges nemzetiségű transznacionális vállalatok közös érdeke lett a globális kapitalizmus és világpiac irányítása, a közöttük fennálló versengés ellenére is. Több társadalomtudós gondolatmenetében is megjelenik a TNV-k imperializmussal logikájában folytonos, ám technikáiban átlényegült hatalma²⁹ (Amin

---

kapitalista felhalmozódás időszakos krízisééről, ami után a kapitalista rendszer megújulását és újbóli bővülését várja, majdani, feltételezett bukása előtt. Arrighi óvatosabb (illetve realistább?) eme eszkatológiától, ő az amerikai hegemonia '60-as évek végével kezdődő (gazdasági és politikai tényezők által egyaránt meghatározott) válságát jegyzi fel e kötetben. Később, a kilencvenes években kiadott opusában a *The Long Twentieth Century* (1994) majd az *Adam Smith in Beijing* (2007) ugyanezzel az időszakkal kapcsolatban úgynevezett jelző válságról [*signal crisis*] beszél (2007: p.4-5).. Ő az amerikai hegemonia lezárultának végső válságát [*terminal crisis*] a 2007-8-as pénzügyi válságban látja (2007: p.151).

²⁷ A holland politológus Henk Overbeek (2004: 131-132) szerkezeti válságról, illetve a fordizmus, vagy a keynesi kompromisszum krízisééről beszél tkp. ugyanezen időszakkal, illetve makrogazdasági és társadalmi folyamataival kapcsolatban - *l. 23. lábjegyzet.*

²⁸ Dardot és Laval ebben a szövegösszefüggésben egyenesen egy ún. globális fegyverező rendszerről beszél, amely immár három évtizede „uralja a közpolitikát, határozza meg az egész világ gazdasági kapcsolatait, alakítja a társadalmat, és átalakítja az embert” (2013: p. 5; 279).

²⁹ Mások, például Nikosz Poulantzasz (Overbeek 2004: p.124) görög szociálpolitikus, vitatják a transznacionalizációt, és az amerikai tőke egyeduralmát hirdetik a második világháború után. Részben megalapozottnak tűnik az a feltételezés, hogy az uralkodó kapitalista nemzetállamok folytatják az

et al. 1982; Lyotard 1984: pp.3-5;³⁰ Arrighi 1995; pp.7-70; 2010; Overbeek 2004; Robinson 2004; Amin 2006: 17; Hardt – Negri 2000; 2009; Webster 2006: pp.69-70; Aouragh 2012: pp.527-528; Dardot – Laval 2013). Mindez a társadalmi erőter kiépülése és annak politikai gazdaságtani, geopolitikai és ideológiai jellegzetességei szempontjából egyaránt hangsúlyos szerepet kap.

E megállapítások távoli párhuzamokat mutatnak Amin (2003: pp.63-63; p.71) azon meglátásával, hogy a második világháború és 1980 között eltelt időszakban a világkapitalista rendszerben létrejött az ún. öt monopólium köré szerveződve az uralom új rendszere. E monopóliumok egyike a hálózati alapú globális média, egy további a technológia, a témánk szempontjából legfeljebb áttételesen fontos többi monopólium, jelesül a természeti erőforrások, a pénzügy és a tömegpusztító fegyverek feletti ellenőrzés mellett. Ellentétben az imperialista nagyhatalmak egymással való versengésének 19. századra és 20. század elejére jellemző helyzetével, ebben az időszakban egy sajátos, ún. kollektív imperializmus jelent meg, hogy felügyelje a globalizáció elmélyülését (vö. Arrighi 1995: pp.7-70; Hardt-Negri 2000; 2009).

Témánk szempontjából is kulcsfontosságú lesz ennek megvitatása, hiszen a szóban forgó időszak politikai gazdaságtani és nemzetközi kapcsolati megközelítésének egyik legfontosabb tétele véleményünk szerint az, hogy a világpolitikai környezet a '70-es és '80-as évektől a transznacionális vállalatok és érdekeltségi köreik (vö. Robinson 2004; Overbeek 2004) felemelkedését eredményezte (beleértve a telekommunikációs vállalatokat, vagyis a Facebook és a Google tulajdonképpen „elődeit” – Dardot-Laval 2013).

A vilárendszer hívei, így Giovanni Arrighi (1995: pp.300-324) és Immanuel Wallerstein (2010: pp.38-39) részben eltérő nézőpontból, ám szintén kapcsolódó megállapításokat tesznek. Egyik fő kiindulópontjuk szerint a felhalmozódási ciklusok

---

imperialista hatalomgyakorlást a Föld többi nemzete és térsége felett. E nem alábecsülendő jelentőségű folytonosság – nevezük „szuperimperializmusnak” – „valódi és jelentőségteljes kontúrjai” (Hardt és Negri 2000: p.9) körvonalazódnak például a későbbiekben a Snowden-ügy tekintetében. Ám ez nem a teljes igazság. E disszertáció egy hibrid, ellentmondásos szerkezetet lát, amelyben az állami és a transznacionális terjeszkedés egyaránt szerepet kap.

³⁰ A francia posztmodern bölcsele Jean-Francois Lyotard (1979) már a transznacionális vállalatok előretörésének viszonylag korai időszakában megjósolta a TNV-k politikai szereplővé válását, amely egy nagyon fontos észrevétel, és szerepel többek között Hardt-Negri (2000; 2009) felfogásában is. Az ugyanakkor, hogy ezzel karöltve a nemzetállami mozgástér teljesen beszűkül, egyelőre nem tűnik egyértelműnek.

történelmi folyamatai során az Egyesült Államokból Hollandiát és Nagy-Britanniát követően a globális kapitalista rendszer (eddig utolsó) hegemon hatalma lett és a huszadik század középső évtizedeiig az is maradt. Ez érvényre jutott katonai kapacitásai tekintetben, és abban is, ahogyan a globális felhalmozási folyamat kialakítója, hajtóereje és előnyeinek legfőbb élvezője lett. Azonban a Ford-féle tömegáru-termelési és -fogyasztási sémára épülő Amerika-vezette felhalmozási rendszer a hetvenes évektől tartó, ún. hosszú visszaesése [*long downturn*] következtében a globális felhalmozás fejlődésének egyik legnagyobb átszervezését [*realignment*] idézi elő. A hierarchikus rendszer minden résztvevője, minden szinten kiigazító [*readjustment*] mintákkal kényszerül reagálni az amerikai hegemonia válságából levezethető új helyzetre, beleértve a tőkét kiszervező transznacionális vállalatokat is (Brenner 2006: p.32-3; Wallerstein 2010: p.71; pp.120-123; Lyotard 1984: p.6)³¹.

A spanyol szociológus Manuel Castells (2005: 54) az 1980-as évekkel kezdődően átszerveződő kapitalizmusból eredezteti az információs társadalom kibontakozását, és egyértelműen tőkésként határozza meg a jelenlegi rendszert. Ezzel szemben Szabó – Hámori fordítva látja az oksági összefüggést: szerintük az állam visszahúzódása, a verseny erősödése vagy a piacok globalizációja az információs technológiák megjelenéséből vezethető le, és ők egy ún. „tranzíciós gazdaságról” beszélnek (2006: 40). Egyéb fókuszaink miatt nem kíván ebben a vitában nem kívánunk állást foglalni, evidenciáknak tekintjük ugyanakkor a jelenségek kölcsönhatásait, kapcsolatát és időbeli egybeesését.

A telekommunikációs hálózatok összefonódtak egy intenzív, nemzetközi, hatalmi terjeszkedéssel.³² A második világháború után kiszolgáltatottá vált ázsiai, afrikai, latin-amerikai államok – melyek területén gyakran a hálózati fejlesztések az urbanizált részekre korlátozódtak, és olykor a telekommunikációs ipar kívánságainak a helyi vezetések általi tiszteletben tartásával mentek végbe – az ENSZ Nemzetközi Távközlési

---

³¹ Lyotard (1984: 6) szintén megerősíti, hogy a létező közhatalmak kapcsolatai a nagyvállalatokkal és a civil társadalommal mind *de iure*, mind *de facto* új alapokra helyeződnek (legalábbis a magországokban, hiszen Lyotardra, hasonlóan Dardot-Lavalhoz, minden bizonnyal hatottak francia környezetének tapasztalatai). Az államok ugyanis alkalmazkodni kénytelenek a technológiai fejlesztési befektetésekhez a világpiac újbóli, amerikai hegemonia válságából eredeztethető megnyitása jelentette kihívások közepette.

³² Vannak, akik a szakirodalomban e szerkezetek és folyamatok kapcsán imperializmusról, vagy szuper-imperializmusról beszélnek (pl. Amin, Pulantzas stb.). Szerintünk szerencsésebb és árnyaltabb Arrighi (1994; 2007) és Harvey (2003) nyomán a hatalom kiterjesztésének két legfontosabb, egymással összefonódó formájáról, illetve logikájáról beszélni, jelesül a „territorializmusról” (a.m. földrajzi expanzióról) és a kapitalizmusról.

Egyesületben (ITU) idővel egyre inkább egy „új nemzetközi információs rendet” kezdtek követelni. Mindez az 1980-as években, mely időszak egyben a transznacionális tőke újjászerveződésének a neoliberális mozzanata is (Castells 2005: 54), Reagan amerikai elnök és Thatcher kormányfő heves ellenállásába ütközött (Schiller 2014: p.158; vö. Prashad 2013: pp.10-13)³³.

Tagadhatatlan, hogy ebben az időszakban világszerte az eszközök széles tárházát vetették be bizonyos, jól meghatározott célok optimális időn belüli elérése érdekében, mely eszközök és célok közül a legtöbb nem kapcsolódik közvetlenül e disszertáció gondolatmenetéhez. Fontos ugyanakkor, hogy e szétszórt területeken jelentkező diskurzusok, szokások, hatalmi eszközök összessége új politikai feltételek megteremtésével, a gazdaság működési szabályainak módosításával, a társadalmi viszonyok átalakításával jártak, melyet a francia történelemfilozófus Pierre Dardot és a szociológus Christian Laval „nagy fordulatnak” nevez a globálrezonról³⁴ alkotott tézise során (2013: p.271-274). *(Ezen összefüggésekkel a hidegháborús időszakot tárgyaló, soron következő II.4 alfejezetben, valamint az ideológiai összefüggéseket ismertető IV. fejezetben egyaránt foglalkozunk.)*

Visszatérve a kitérő után fővonalunkhoz: a '80-as évekkel kezdődően ment végbe tehát a piaci liberalizáció globális szintű előtérbe tolása, amelynek egyik eredménye a telekommunikációs hálózatok privatizációja is világszerte (Harvey 2003: pp.145-9³⁵; Szabó – Hámori 2006: p.322; Arrighi 2010: p.32; Schiller 2014: p.158). E szabályozások a washingtoni konszenzusban csúcsosodtak ki (Arrighi 2007: p.43; Mignolo 2011: p.178), letéteményesei pedig olyan multilaterális szerveződések lettek, mint a Világkereskedelmi Szervezet, a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank. A

---

³³ Vijay Prashad indiai történész bemutatja a harmadik világ (pl. El-Nem Kötelezettek Mozgalma – *ang.: NAM*) egyéb kezdeményezéseivel szembeni erőteljes neoliberális politikai-gazdasági fellépést a multilaterális szervezetek (ENSZ, IMF, Világbank) „megszállásával” karöltve ebben az időszakban, amelyet „atlanti tervezetnek” nevez és az amerikai dominanciájú G7 csoporthoz kapcsol.

³⁴ A globális hatósugárral kiterjesztett normativitásra Dardot-Laval (2013) a „globálrezon” kifejezést használja. A továbbiakban felváltva használjuk e két terminust ugyanarra a jelenségre, vagyis a versenyalapú piacliberalizáció állami felkarolására, amely együtt jár a transznacionális, kifejezetten pedig az IKT-ágazat egyre markánsabb politikai, gazdasági és társadalmi térnyerésével.

³⁵ Daniel Harvey (2003: p.145-9) e folyamatokat, melyek során a tőkés hatalmak és nemzetközi pénzügyi szervezetek ajánlásával a korábban elérhetetlen ingóságok és szolgáltatások kiürítése megy/ment végbe, eltulajdonítás általi felhalmozásnak nevezi [*accumulation by dispossession*], ami lehetővé teszi a tőkefelesleg elvezetését.

palesztin-amerikai politológus és történész Joseph Massad (2015: p.133)³⁶ szerint e rendtámaszát annak legfontosabb műveleti színterét képező gazdasági szféráján kívül egyes ENSZ különleges szervek alkották és teszik a mai napig³⁷

E vélt vagy valós multilateralitás az egyik kiindulópontja Michael Hardt és Antonio Negri Birodalom-felfogásának (2000: xi) is, bár ők a fordulópontot a keleti blokk összeomlásához kötik: „az elmúlt néhány évtizedben, miután a gyarmati rezsimek felbomlottak, majd szédületes sebességgel azután, hogy a kapitalista világpiac útjában végre leomlottak a szovjet gátak (vö: Romsics 1999: p.573; Brzezinski 2012: p.29; p.89; Huntington 2015: p.17; pp.26-27; p.219; Massad 2015: p.130) [...] A globális piac és a globális termelés áramkörei mellett kialakult egy globális rend, az irányítás új logikája és struktúrája — röviden, a szuverenitás új formája”. A szerzőpáros e folyamatokat „Birodalomnak” nevezi, amely egy, a világot kormányzó, szuverén hatalom. Egyszersmind az a politikai tényező, amely szabályozza a globális cserekapcsolatokat, emellett antropológiai, szociálpszichológiai stb. következményei vannak, *amelyekre érintőlegesen visszatérünk az II.4 és a III. fejezetekben*. E koncepció a szerzőpáros egy későbbi, *Common-Wealth* címmel megjelent könyvében is megjelenik. Az *II.6 alfejezetben* érintett világgazdasági válság után újra egyfajta hálózati erőről beszélnek, amely a domináns nemzetállamok, a nagyvállalatok, a nemzetek feletti gazdasági és politikai intézmények, a különböző nem kormányzati szervezetek, a média konglomerátumok és számos más hatalmi tényező széles körű együttműködésére támaszkodik (2009: p.205; vö. Deleuze-Guattari 1980).

Ezúttal ebből a gondolatmenetből témánk szempontjából a történelmi helyzetbe került transznacionális vállalatokat jelenkori hatalmi konstituensként azonosító gondolati magvát ültetem át az okfejtésbe. Nincs okunk feltételezni, hogy a Google és a Facebook a maguk kifejezetten globális sugarú üzenetrendszerével és szimbolikájával ettől esszenciálisan eltérő áramlatot testesítenének meg, mindenesetre abban a szerzőpáros véleményem szerint téved, hogy ezek a „munkaerőt a különböző piacokon közvetlenül

---

³⁶ Joseph Massad e gondolatmenete egyébként nem veszi figyelembe sem a nagy visszaesést, sem a 2007-8-as pénzügyi válságot!

³⁷ A globális vagy makroszint e hatalmi központjainak a relevanciáját olyan, Amintől, Hardt – Negritől vagy Massadtól egyébiránt teljesen eltérő nézőpontból író, egészen más normavilágban és következtetésekkel élő politológus szerzők is megerősítik, mint Samuel Huntington (2015: p.153; p.344) vagy Zbigniew Brzezinski (2012: p.29; p.89). E gondolatkörök terjedelmesebb bemutatása túlvezetne e disszertáció keretein.

szétszóró, a forrásokat funkcionálisan elosztó és a világtermelést hierarchikusan szervező” (Hardt – Negri 2000: pp.31-32) transznacionális vállalatok, *teljesen függetlenek* lennének az államhatalmi, nagyhatalmi keretektől (vö. Overbeek 2004; Robinson 2004).

Schiller (2014: pp.86-87) – miközben alapvetően pontosabb képet ad a társadalmi erőterről, mint Hardt-Negri, akiknek a posztkapitalista látomásában az állam mintha teljesen feloldódna az elvont „Birodalomban”, illetve a „Sokaság” hálózataiban és szubjektivitásaiban – szintén megerősíti a piacliberalizáció jelentőségét a vállalatok előretörése szempontjából. A piacok megnyitása a magánszektor előtt előbb 1967-70 között, majd különösen a ’80-as évektől kétpárti konszenzus övezte kormányzati prioritás lett az Egyesült Államokban. Majd azt a kevésbé fejlett országokban is kötelező jelleggel vezették be a hitelválság nyomán az IMF, Világbank és a pénzügyminisztérium által diktált „strukturális kiigazítások” formájában. Ezzel megnyílt az út az IKT-ágazat transznacionalizálódó, globális „felfutása” előtt a maga térbeli, társadalmi és műszaki következményeivel, technológiai és szakpolitikai változásaival (vö. Mignolo 2011; Dardot-Laval 2013).

Az 1978-ban létrehozott és a kereskedelmi tárca [*Department of Commerce*] alárendelt nemzeti telekommunikációs és információs közigazgatás [*National Telecommunications and Information Administration*] azon kiépülő intézményi struktúra egy eleme, amely az amerikai visszaesés egyik kísérőjelenségeként a korábbi intézményes szerkezetek felbomlását (vö.: Arrighi 1982: p.55; 1995: pp.300-324; Wallerstein 2010: p.172), és ezzel összefüggésben a kereskedelmi célok állami támogatottságának a garanciáját is jelzi (Schiller 2014: p.171). Mint majd látni fogjuk, e szemléletes intézményrendszeri változásnak nemcsak egy világrendszeri perspektívából van jelentősége, hanem mindez geopolitikai orientációjú meghatározottságot is előrevetít – *l. bővebben III. fejezet.*

Schiller is hangsúlyt helyez egyes nemzetközi intézményekre, ugyanakkor azokban ő legfeljebb az amerikai hegemonia „kiegészítő tartozékait” véli felfedezni a következők szerint: „A második világháború után a GATT, IMF és a Világbank, illetve az erő-szerkezet olyan tartóoszlopai továbbá, mint az amerikai Jegybank [*Federal Reserve Bank*] és a Pénzügyminisztérium [*Treasury Department*], ténykedése nyomán a dinamikus, globális kapitalizmus fő koordinátorává, haszonélvezőjévé, biztosítékává az Egyesült Államok vált. A ’80-as évekkel kezdődően pedig az amerikai kormányzat és az általa uralt multilaterális intézmények szakpolitikái különösen hatékonyan kezdték

egyengetni a korlátlan befektetések útját” (2014: p.29; pp.43-44; vö. 2003: p.96; 2006: p.9).³⁸ Témánk tekintetében e hatalmi pozíció korabeli következményeiről, jelenéről és jövőjéről lesz szó.

Mások, például Brenner (2003; 2006), Arrighi (1995: pp.300-324; 2007: 138p), Wallerstein (1984: pp.38-39) úgy vélik, hogy adott az amerikai hegemonia válsága, illetve a hosszú visszaesés [*long downturn* – Brenner], amelynek a szerves részét képezik az ún. sorozatos kiigazítások [*readjustment*] e hierarchikus rendszer minden szintjén. Ezek egyike pl. azon piaci liberalizáció is a '70-es évek végétől, amelynek tapasztalatait máskülönben számos nem, vagy nem feltétlenül világrendszerben gondolkodó szerző is megerősíti (Dardot-Laval 2013; Overbeek 2004: p.131; Piketty 2014: p.139)³⁹. A felemelkedő transznacionális IKT-ágazat felemelkedése levezethető az amerikai hegemonia válságából, amelynek jövőbeni röppályája messzemenő kérdéseket vet fel (vö. Webster 2007: p.958).

---

³⁸ Schiller gondolatmenetével részben párhuzamokat jelez Amin okfejtése, amely a releváns hatalmi központokat Hardt - Negrinél pontosabban azonosított tényezőkre alapozva ragadja meg. Szerinte az Egyesült Államok, beleértve „külső tartományát”, Kanadát, emellett Nyugat-Európa és Japán (mely hatalmakat a szerző „hármastnak” [*Triad*] nevezi) kifejlesztett egy, a transznacionális vállalatok és a világgazdaság igényeinek megfelelő globális kormányzási rendszert [*a system of global governance*], amelynek két pillére a gazdaság és a hadászat. A gazdasági oldalon létrehozta a „Hármas” a Világkereskedelmi Szervezetet (WTO) annak érdekében, hogy növelni lehessen a transznacionális tőkés körök komparatív előnyeit. Az ipari és szellemi tulajdonhoz fűződő jogok szintén a transznacionális vállalatok monopóliumait hivatottak tartósítani. A WTO-t arra létesítették, hogy „egységes szabályokat dolgozzon ki mind a belső piac, mind a világpiac irányítására, hogy megszűnjék mindennemű különbség az utóbbiak közt a szabadkereskedelem egy olyan szélsőséges víziójának nevében, amelyhez fogható nincs a történelemben”. A Világbank és a Nemzetközi Valutaalap (IMF) pedig támogató szerepet kapott a világgazdasági irányítás e rendszerében. Amin erőviszonyokról és triádról alkotott felfogását azóta többszörösen felülírta a történelem, mindenesetre a néhány évtizeddel ezelőtti állapotokat jól ragadja meg. Japán vezetőhatalmak közül való kikerülésével kapcsolatban Dan Schiller konkrét példákon keresztül mutatja ki olyan, korábban már-már telekommunikációs egyeduralkodónak számító japán cégek visszaesését, mint a Sony és a Panasonic (2014: p.101; p.232), amely globális átrendeződést jelez.

³⁹ Amennyire élénken foglalkoztatja a szerzőket e válság, annyira eltérőek következtetések annak mélységét, időtávlatait és az arra adott állami válaszok eredményességét illetően. Például mind Arrighi, mind Brenner krízisről és az arra adott válságkezelő intézkedések nyomán előállt prosperáló időszaknak [*belle époque*] az ideiglenességéről beszél. Mindketten egyetértenek abban is, hogy a „neheze még hátra van”, és hogy a kilencvenes évekbeli növekedés nem jelenti a „hosszú visszaesés” (Brenner), illetve a hegemonia tágabb krízisének (Arrighi) a végleges leküzdését. Ám míg Brenner úgy látja, hogy e válság jövedelmezőségi válság [*profitability*], addig Arrighi (2007: p.160) utal rá, hogy a '70-es években kezdődő folyamatoknak a jövedelmezőség csökkenése csak egy eleme. Egyébként pedig a Carter-kormány utolsó évében kezdődő, majd a Reagan alatt kiteljesedő pénzügyi ellenforradalom valóban sikeres: megfordítja az amerikai hatalom meredek hanyatlási folyamatát a megelőző 15 év után, ha nem is végérvényesen (2007: p.138). Más helyütt e könyvében Arrighi azt is megállapítja, hogy a pénzügyi ellenforradalom hosszabb távú következményeként a néhai hitelezőből a világ legnagyobb adósságát felhalmozó országgá lett az Egyesült Államok (2007: p.200-1). Piketty szerint ugyanakkor pedig az amerikai nettó nemzeti vagyon akkora és oly mértékben van hazai kezekben, hogy minimális a külföldi tulajdon aránya és jelentősége viszonylagos (2014: p.112-3). Dan Harvey (2003: 69) szintén beszámol a finanszírozási jelenség hosszú távú hátulütőiről.

Jó okunk van feltételezni, hogy az amerikai hegemonia válságának jelei más és más formában váltak nyilvánvalóvá az elmúlt évtizedekben. A társadalmi erőter globális vagy makroszintjén zajló folyamatok – lett légyen szó a hosszú visszaesés következményeiről, neoliberális imperializmusról vagy egyéb olvasatról –, mint ahogy a következő fejezetben bemutatásra kerül, soha nem látott erőre kapnak a hidegháború végén.

II.5 A hidegháború vége – út az unilaterális globalizmus felé

A hidegháború végével egy, az amerikai tőke és kormányzat számára ellenállhatatlan lehetőség nyílt meg a területen kívüli áramlás előtt. A pénzügyi, a telekommunikációs és innováció szektor hálózatának a nemzetközi intézmények pártfogolta egész világra kiterjedő, robbanásszerű növekedésével kimerítően foglalkozik Schiller, és ezt „titáni felhalmozódásnak” nevezi (2014: pp.43-57).

A tőkés globalizációnak óriási lökést adott egyrészt a szovjet típusú szocializmus összeomlása, másrészt a kínai állampárt azon döntése, hogy az országot visszavegye az immár az egész bolygóra kiterjedni látszó kapitalizmusba. A hálózatok modernizációja és kiterjesztése e két nevezett történelmi mozzanattal, és egy harmadikkal, jelesül a Harmadik Világ politikai tervezet bukásával karöltve azzal járt, hogy dolgozók százmilliói kerültek közvetlen vagy közvetett kapcsolatba a tőkével (Schiller 2014: p.30; p.36).

Arrighi (1994: p.9) rámutat, hogy a világgazdaság kiterjesztése és átstrukturálása bizonyos közösségek, illetve kormányzati és üzleti ügynökségek tömbjeinek a vezetésével történt (vö. Robinson 2004; Overbeek 2004).

Slavoj Žižek szlovén filozófus egy bizonyos, kilencvenes évekkel kezdődő New Economy tervezetről ír, amelynek meghatározó gondolata szerint a kapitalizmus a digitális formájában, vagyis a programozók és szellemi munkások „kreatív” kapitalistákká válásával megújítható, ennek érdekében pedig mind erőteljesebb állami beavatkozásra van szükség (2016: pp.49-50).

A telekommunikációs piac liberalizációját az internet folyamatos „elkereskedelmiesedése” kísérte, soha nem látott intenzitással. Schiller számos példát hoz arra, hogy a fogyasztói kapitalizmus narcisztikus modelljét hogyan népszerűsítették

évtizedeken keresztül az amerikai külföldi tőkebefektetések útját egyengetendő, jóval a világháló jelensége előtt is (2014: pp.163-4).

Itt lehet jelentősége egy szó erejéig kitérni Croteau – Hoynes (2003: p.189) azon megállapítására, hogy az amerikai kulturális termékek a növekvő globális médiakultúra révén terjednek tova, amely generálisan és/vagy világszerte spontán elsajátítással teszi lehetővé, hogy előbbieik eljussanak egy hatalmas, nemzetközi, fogyasztó közönséghez (v.ö. Kagan 2015: p 153). Mind a hirdetések, mind a programozás egyfajta nemzetközi promóciós közvetítő eszköze az amerikai életmódnak és az utóbbihoz társított anyagi bőségnek és fogyasztói lehetőségeknek. A legtöbb amerikai média egy olyan referenciakereten osztozik, amely Amerikát a fogyasztói kapitalizmus és a politikai szabadság kombinációjaként határozza meg (Huntington 2015: pp.80-1). Tekintettel a gyorsan növekvő globális gazdaságra, az amerikai vállalatok a nemzetközi piacon látják a huszonegyedik század sikerének egyik kulcsát. Az ekképp megnyilvánuló, terméklánc vonatkozású, illetve ideológiai összefüggésekről még lesz szó *a III. és IV. fejezetben*, ahogy arról, is hogy a digitális média milyen viszonyban áll a hagyományos médiumokkal, ám most térjünk vissza magához az IKT ágazat fejlődését lehetővé tevő nemzetközi környezethez.

Li Xing, a nemzetközi kapcsolatok kínai származású dán professzora és szerzőtársa, Lin Hongyu (2014: pp.111-3) szerint ebben az időszakban az amerikai unilaterális globalizmus⁴⁰ és strukturális vezetés abban öltött testet, hogy képesek voltak irányítani a világ politikai rendjének általános alakját, amely erőforrásokon, tőkén, technológián, katonai és gazdasági erőn alapul (vö. Amin 2003). Ennek megfelelően a legfontosabb szerepe a nemzetközi politikai és gazdasági kapcsolatok szabályainak megalkotása és végrehajtása, egyfajta „beépített elfogultsággal” [*built-in bias*] a hegemon iránt.

Mindezzel párhuzamosan a kései '80-as években és a '90-es évek elején számos fejlesztés nagyította fel radikálisan az átjárható [*interoperable*] világhálót, és az internet e váza a rövid időszakra globálisan hegemon helyzetbe kerülni látszó (Brzezinski 2012: pp.18-19; p.119; Fukuyama 1989: p.4; p.14; Huntington 2015: p 30-1; Kagan 2015: p 116-7) Egyesült Államokba helyeződött, méghozzá aránytalan mértékben koncentrálnodva ott. Ilyen fejlesztések és innovációk voltak akkoriban az internet nem-

---

⁴⁰ Ugyanezt az unilaterális globalizmus fogalmat Milton Mueller (2010: p.134) a nemzetközi telekommunikációs rendszer amerikai égisz alatt a '90-es években végbement liberalizációjára érti.

kereskedelmi használatának elhagyása; a World Wide Web feltalálása és szétesztása szabadon hozzáférhető szoftverként; az internet forrásainak – ideértve a címekeket és hálózataazonosítókat – a koordinációja és igazgatása, nemcsak az amerikai piac számára, hanem az állam területén kívül is; a Mosaic böngésző nyilvánossá tétele. A piaci viszonyok szabadon foglalhatták rendszerbe, illetve oszthatták fel a többi szolgáltatást, minthogy a profitorientált kommunikációs rendszer a feltörekvő technológiai potenciál, valamint az új és átalakított áruk alapjain szerveződött újjá (Schiller 2014: pp.81-82-90).

Az egyre inkább számítógépesedett [*computerized*], hálózati összeköttetésű vállalati infrastruktúra rendszerét Schiller (2014: pp.25-26) Toffler után szuper-indusztriális kapitalizmusnak [*super-industrial capitalism*] nevezi, amelynek egyik jellegzetességeként a hagyományos tőke digitálissá alakult át az évtizedek alatt.

A hálózat korszerűsítési programokat a hozzáférési eszközökkel szinkronizálva fejlesztették. Az okostelefonok és a táblagépek különösen fontos hatással voltak a világhálós termékláncok átrendeződésére. Az Apple három világszenzációval állt elő az ezredforduló után, ezek a megjelenés sorrendjében: 2001-ben az iPod, 2007-ben az iPhone és 2010-ben az iPad. 2011-től először a történelemben több okostelefont (472 millió) adtak el, mint személyi számítógépet (353 millió). Az iPhone terméklánc kilenc országból és 156 vállalatától vásárolt alkatrészeket szereltet össze kínai üzemében, Shenzenben, a termelőtevékenység-kihelyezési jelenség egy klasszikus példáját kínálva. „Vállalkozáshálózatok” [*enterprise networks*] születtek, pl. a Cisco világszerte 52 ezer partnercéggel rendelkezett 2012-re, melyek javarészt kiszervezték a termelési műveleteiket a fejlődő országokba. A fejlett világban a technológia kiépítési folyamatai gyakran átláthatatlanul és igazságtalanul mentek végbe, alkalmasint a szakszervezeti munkaerő leépítésével. Ilyen expanzió például, hogy a 2003-ban alapított, 2011-ben a Microsoft által megszerzett Skype öt év alatt a világ legnagyobb, határok feletti hangüzenet kommunikációt biztosító cégévé vált egy új alkalmazásnak köszönhetően, messze megelőzve a hagyományos telefoncégeket. 2014-re más alternatív online szolgáltatások (beleértve a What’s app, Facebook Messenger, Viber, Line, Tango, Chat On stb.) pedig több százmillióst letöltéseket könyveltek el (Schiller 2014: p.91). 2011-ben a világháló 312 millió weboldalt ölelt fel, 2013-ban pedig a Google már több mint harminc trillió weblapot ért el. E folyamatok tükrében egyszerre zajlik a digitális

médiahasználat jelenségének a terjedése és ezzel karöltve annak infrastrukturális apparátusának korszerűsödése újabb és újabb termékekkel.

Az IKT-növekedés röppályája, mint majd ezt a *II.7. alfejezet*ben további példákkal illusztrálva szintén látni fogjuk, majdnem szakadatlanul ível felfelé több évtizede, és idővel ebből egy rendkívül ellentmondásos helyzet bontakozik ki, amely különösen a geopolitikai összefüggések tükrében válik elgondolkodtatóvá. A rendszer sokoldalúvá, többnyelvűvé és alakváltóvá vált. Mindez nem egy egydimenziós váltást feltételez a „nyomtatotról” az „elektronikusra”, hanem a társadalom kommunikációs formáinak és információs forrásainak a durva, egyenetlen újjászervezését jelenti (Schiller 2014: p.110; Castells 2007: pp.951-2), miközben maguk az e folyamatokban résztvevő ágazatok is újjászerveződésre szorultak a pénzügyi válsággal párhuzamosan, ám ezzel a későbbiekben foglalkozunk.

A fenti transznacionális alapú IKT-k szerkezetét és használatát alátámasztó, fenntartó és fokozni hivatott amerikai állami (nagyhatalmi) intézményes apparátust a *III. fejezet* részletesebben érinti, itt csak arról teszünk ezúttal említést, hogy a már szóba került nemzeti távközlési és információs igazgatóság (*National Telecommunications and Information Administration – NTIA*) mellett kormány- és szakmaközi szervezetek sora garantálja a szabad információ- és tőkeáramlást, valamint a fentebb bemutatott transznacionális alapú IKT-ágazati növekedést évtizedek óta. Beleértve egyebek mellett a globális szellemi tulajdon központot [*Global Intellectual Property Center - GIPC*] vagy a nemzetközi üzlet amerikai tanácsát [*United States Council for International Business - USCIB*] (Schiller 2014: pp.170-185) is. Ez utóbbi, legnagyobb vállalatokat tömörítő testületnek a nagyhatalmi összefüggésekkel összefonódó politikai érdekérvényesítésével a *III. fejezetben* részletesen foglalkozunk. A hadügyminisztériumhoz köthető, 1988-ban létrehozott internetes számkiosztó hatóság [*Internet Assigned Numbers Authority – IANA*] pedig a világháló technikai kiépítésével karöltve a tartománynévrendszer [*Domain Name System - DNS*] gyökérszónáit kezelte.⁴¹

---

⁴¹ Szintén az internet technikai szabályozásához, egyúttal az amerikai hadügyminisztériumhoz kötődik az 1979-ben alapított internet konfigurációs vezérlőpult (*Internet Configuration Control Board – ICCB*) jogutód „internetkiépítési” tanács (*Internet Architecture Board – IAB*) szakmai felügyelete alatt álló internetes mérnöki munkacsoport (*Internet Engineering Task Force – IETF*) pedig 1986-tól a világhálón használatos szabványok használatának szabályozását látja el, illetve az Internet legfelső szintű felügyelete (Schiller 2014: p.190).

Az IANA 1998-tól névleg és látszólag egy különálló és jobban felelősségre vonható nonprofit szervezet, az internet neveket és számokat kiosztó vállalat (Internet Corporation for Assigned Names and Numbers – ICANN) egységeként működik (Brzezinski 2012: p.50), mely helyzet elviekben 2016-ig közjogi értelemben fennállt (*bővebben l. III/3. alfejezet*). Ennek fényében helyesen mutatott rá Dornsfeld László (2016: pp.55-60), hogy a számítástechnikai cégek és a működésben szerepet játszó nem kormányzati szervek – mint például az ICANN – amerikai kötődéssel bírtak és bírnak. Mindez világszerte egyre nagyobb nemtetszést kezdett kiváltani, különösen, de nem kizárólag kínai és orosz oldalról (vö. Schiller 2014; Dornsfeld 2016: pp.48-50) a Bush-kormányzat a nemzetközi térben érzékelhetően előretörő protekcionizmus kihívásaira pedig ugyanazon unilateralizmussal válaszolt, mint más területeken (vö: Hardt-Negri 2009: pp.203-218; Stiglitz 2010: p.325). Azon politikai elszigetelődésnek, amely ezt a kurzust kísérte, a mértéke 2005-ben lett nyilvánvaló, amikor több ország, beleértve az EU-t is, az egyenlő részesedés és felelősség igényével lépett fel. E folyamatok következményeként Milton Mueller (2010: p.77) internet- és kommunikációkutató szerint az amerikai privilégiumok immár hosszú távú, „kimerítő küzdelem” elé néznek.

A rendszer nyugati dominanciáját, egyúttal annak aránytalanságait és ambivalenciáit jelzi Samuel Huntington a '90-es évek végén írt, *A civilizációk összecsapása* című értekezésében (2015: pp.80-82): „A globális kommunikáció a nyugati erő egyik legfontosabb jelenkori megnyilvánulása, az e fölötti túlzott nyugati uralom éppenséggel egyik fő forrása annak, hogy a nem nyugati népek ellenszenvvel és ellenségesen viselkednek a Nyugattal szemben. [...] A CNN 55 milliós potenciális nézőközönséggel rendelkezett, ami a világ népességének 1%-a (a szám meglepő módon egyezik – és kétségkívül zömmel azonos embereket fed – a Davosi Kultúra képviselőivel)” (vö. Hardt – Negri 2009: p.265). A világválság utáni forogatókönyvek tárgyalásakor (*II.8. alfejezet*) e tendenciákra, és az úgynevezett „davosi kultúrára” kitérünk, ezúttal inkább csak a vélten vagy valósan transznacionális rendszer (vö. Robinson 2004) részben és nyilvánvalóan angolszász⁴² (amerikai) hatalmi és kulturális tényezőit kívántuk

---

⁴² A korábban felmerült imperializmus folytonosságát illetően nagyon elgondolkodtató Walter Mignolo (2011: pp.281-282) alábbi fejtegetése: „Mármost, ha a (nyugat-)európai »kozmozopolita« modernitástól és (franciák és britek vezényelte) küldetésstudattól a »globalizmus« által vezetett posztmodern világig tekintünk, megjelenik a folytonosság és a modernitás retorika diakrónikus felhalmozódása (üdvösség, szívéllyesség, jólét és szabadság), egyúttal sötét oldala, a szerző által kolonialitásnak nevezett jelenségnek (hátrányos megkülönböztetés, rasszizmus, uralom, unilateralizmus, kizsákmányolás) a vázlata” (2011:

kidomborítani (vö.: Grepal 2004; Steger 2005; Mignolo 2011; Schiller 2014; Massad 2015), aminek alapfeltevéseink szempontjából is jelentősége van. Ezek a valószínűsíthető geopolitikai átfedések az ideológiai következményeket tárgyaló *IV. fejezetben* kerülnek előtérbe.

A rendszer illékonyágát sejtető internetbuborékkal érdekes módon párhuzamosan indult robbanásszerű, globális előretörésnek a vezetékek nélküli szolgáltatás (Wi-Fi), ezen kívül az iPhone okostelefonok ezen szolgáltatásaikkal hatalmas sikereket értek el, ugyanakkor a nemzetközi mezőnyben megerősödött a China Mobile, az indiai Bharti Airtel és a japán Softbank. 2014-re a China Mobile a világon a legtöbb, 767 millió előfizetővel büszkélkedhetett (2017 augusztusában pedig már több mint 873 millióval), a latin-amerikai America Movil és a hongkongi Hutchinson Whampoa pedig transznacionális terjeszkedéseik keretében európai részesedéseket is szereztek. Az indiai Airtel 2016-ra már 20 afrikai mobilhálózatot birtokolt, igaz, kettőt ebből idővel eladott a francia Orange-nek. Ami megkülönbözteti a China Mobile-t a riválisaitól egyebek mellett, az az, hogy tulajdonosa közel háromnegyed részben a kínai állam. A Telenor tulajdonosi hányadának alig több mint a felét a norvég állam birtokolja, ami ezáltal szintén kivételnek számít, a többi szereplő (túlnyomórészt) magánkézben van.

A rendszer feszültségeit, ellentmondásait jelzi, hogy 2011 körül olyan nagyobb európai operátorcégek, mint a Deutsche Telekom, a France Telecom, a Telefonica cégvezetői nehezményezni kezdték, és össz-EU-s fellépést szorgalmaztak arra hivatkozva, hogy a nagy amerikai internetes szolgáltatócégek, így elsősorban a Google és a Facebook irreálisan nagy terhet rónak adathálózataikra, és Európát egyre inkább információs – és kulturális – függőségbe taszítják (Schiller 2014: p.97).

---

p.281). Mignolo e helyen Manfred Steger osztrák származású politológus és globalizációkutató 2005-ben angol nyelven *Globalism* címmel megjelent művéből idéz, mely szerint maga „a globalizmus egy olyan anglo-amerikai piaci ideológia, ami a '90-es években tetőzött és elválaszthatatlanul kapcsolódik a világ szuperhatalma neoliberais erőinek érdekeltségeihez” (p.12).

Kezdetben, illetve az első időszakban (*Orbis Christianus*) a keresztény teológia volt a társadalmat átfogó keret, a másodikban (szekuláris kozmopolitizmus) a szekuláris filozófia és a tudomány, a harmadikban (globalizmus) pedig az Adam Smith által bevezetett „láthatatlan kéz” igazgatja a gazdaságot. A szerző eljátszik a gondolattal, hogy a globalizmus és a kozmopolitizmus a nyugati civilizáció ugyanazon nagyhatalmi impulzusainak a különböző változatai lehetnek: a globalizmus annak brutális, a kozmopolitizmus pedig a jóindulatú arca. A jó kormányzás (de Vitoria- és Locke-féle) elvétől a globalizmusra való átálláskor a *Homo oeconomicus* kerül előtérbe, egyúttal szembeállítatik az „elmaradottal” annak megfelelően, ahogy korábban a keresztények és civilizáltak helyezkedtek el szemben a „barbárokkal”.

Szóba került fentebb a szolgáltatások, illetve korábban maguknak a termékláncoknak a növekedése is, essen szó utóbbiak részleges átrendeződéséről is: 2015-ben és 2016-ban is a Samsung és az Apple után a harmadik a világpiacon a Huawei lett a mobiltelefon-készülékek körében (Gartner 2017).

Az IKT-ágazat felfutása azonban nem volt annyira zökkenőmentes, mint az a fentiekből következne, és nem is takarja el az általános válságot, ami a kétezres évek első évtizedében vált hangsúlyossá. Ugyanis idővel a kilencvenes években „felfúvódott” „dotkomlufi” az ezredforduló időszakában „kidurrant”. (Harvey 2003: p.70; Piketty 2014: p.40) Noha az üzleti internetes alkalmazások megjelenésével sokan a villámgyors meggazdagodásban reménykedtek, egyes vállalkozások megjelentek a tőzsdén is, mindenféle tényleges értéktartalom nélkül, ami kaotikus viszonyokat teremtett az ezredforduló után. Ettől sokkalta nagyobb problémákat jelzett és továbbiakat okozott, amikor a szintén a tőkekivitelen alapuló, ingatlanfinanszírozás buborékjaira, spekulációkra, csalásra és túlzott tőkeáttételezésre épülő rendszer 2007-tel kezdődően egyszer csak összeomlott. Azóta sem működik tökéletesen, amit a főiskolai hiteltartozás rendszere is jelez (Schiller 2014: pp.52-53; Stiglitz 2010: p.322-332; Kagan 2015: p.113).

A '90-es évektől az amerikai dominancia nemcsak elemi hatalmi egyenlőtlenséget hordozott magában a leplezetlen diadalittasság alatt a világ többi része tekintetében, hanem egy kettős geopolitikai kihívást is feljűk: egyfelől egy protekcionista, illetve tekintély-helyreállítási szándékot a világ államai részéről a transznacionális világhálóval szemben, másfelől egy, az Amerika-vezette globális internetirányítás (vö. Mueller 2010; Schiller 2014) központosított funkcióval szembeni, globális fellépést. *Ennek komoly geopolitikai, illetve ideológiai következményei lesznek, mint majd a III-IV. fejezetekben látni fogjuk.*

Az unilateralizmus kiépülését követően érdemes megvizsgálnunk a meghatározó szellemi és politikai alakzatok egy további aspektusát, azt, ami egyéb tényezőkkel együtt hozájárult a transznacionalizmus, és vele együtt a digitális média globális kiterjesztéséhez, egyúttal a rendszer instabilitásához is.

II.6 A társadalmi erőter és egy kiterjesztett normativitás⁴³

Bemutattuk, hogy a kommunikációs piac magánszektor előtti megnyitása, transznacionalizációja és konglomerációja állami hátszéllel a terméklánc szerkezetátalakítását eredményezte a '80-as évektől. Láthattuk, hogy a Reagan-kormányzat deregulációs és liberalizációs intézkedései számos, információ-feldolgozási felszerelésbe és szoftverbe történő befektetési lehetőséget teremtettek (Schiller 2014: p.77).

Most megvizsgáljuk előbbiek tudatában azon szellemi és politikai alakzatokat, amelyek egyre markánsabban jelennek meg a társadalmi erőterben, továbbá előkészítik a terepet témánk geopolitikai (*III. fejezet*) és ideológiai összefüggései (*IV. fejezet*) számára is. Mindez alapfeltevésünk szempontjából hangsúlyos jelentőségre tesz szert, ha belegondolunk, hogy a világhálós összeköttetés globális politikai gazdaságba való ágyazódása nemcsak új árucikkek megjelenését tette lehetővé, megváltoztatva az állami politikát, hanem közvetve átalakította azt is, ahogy a mindennapi emberek dolgoznak, játszanak és kommunikálnak (Schiller 2014: p.151).

Messzemenően egyetértünk a francia filozófus-szociológus szerzőpáros Dardot - Lavallal (2013: pp.379-388) akik Hardt – Negrihez (2009) hasonlóan megállapítják egyfelől, hogy a rendszer *globális*, amennyiben világmértékben érvényesül; másfelől, hogy mindennek értelmében a hatalom egymással egyre inkább összekeveredő három dimenziója a vállalkozások, az államok és a világ vezetésének egységesítése (a hegemoniai összefüggéseket folyamatosan bontjuk majd ki); harmadfelől, hogy ez a rendszer *normatív* politikai, gazdasági és antropológiai következményekkel jár. Ennek a bővebb taglalása túlvezetne a disszertáció keretein. Noha a feltételezett társadalomszervezési következményekről még lesz szó, általánosságban a társadalmi erőter kontextusában mindenekelőtt számunkra azon észrevételük fontos, hogy a „nagy fordulat” szóban forgó időszakában, tehát az Egyesült Államokban a '80-as évekkel kezdődően (vö. Schiller 2014: p.77; Overbeek 2004: pp.131-2), világszerte pedig különösen a '90-es évektől a versenyelvű politika került a közcselekvés középpontjába Ennek Nyugat-központú modernitással való összefüggéseit megerősíti például Walter Mignolo (2011: p.178) és eltérő nézőpontból, más hangsúlyokkal Joseph Massad (2015: p.133; 143) is. Ebből következően az államnak magának is a versenye résztvevőjévé

kellett válnia másokkal szemben, különösen globális szinten. A verseny a különböző, hálózat formájában működő közszolgáltatók, beleértve a telekommunikációt is, liberalizációjának alapelvévé vált. Ezzel párhuzamosan egyre inkább teret nyert az irányítás új modellje: a vállalkozás-alapú kormányzás, amely részben vagy egészében immár a magánszektor normatív működési elvein és eszközein nyugszik, a „teljesítményelvű menedzsmenttől” a keresletorientáción és a teljesítményértékelésen [benchmarking] át az „eredményindikátorokig” és jó gyakorlatokig.

Fontos tehát, hogy az „információs korszak és a globalizáció” világának megfelelő új kormányzási formát vezettek be az Amerikai Egyesült Államokban és világszerte. „Az új kormányzási modell számos más országban is meghonosodott. A jó governance és a jó technikák témái és fogalmai a kormányzás mantráivá váltak”. Dardot – Laval szintén aláhúzza, hogy a nemzetközi szervezetek széles körben terjesztették a közcselekvés normáit – beleértve kifejezetten a Világbankot, a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezetet (OECD), valamint az Európai Bíróságot is (2013: p.387).

E folyamatok mind felfoghatók a társadalmi erőter makro- vagy globális szintjének jelentős részére kiterjesztett normativitás tendenciózus megnyilvánulásainak, és mindjárt látni fogjuk konkrét összefüggéseit is a témánk szempontjából központi jelentőségű IKT-szektorral. Ám ne felejtjük el, hogy egy-egy modell érvénye korlátozott a világszisztéma centrumországain kívül, és különösen az napjaink későbbi, az *II.7. alfejezetben* bemutatott pénzügyi válság utáni világa vonatkozásában. Ha bekapcsolódunk az új világhatalom természetének vizsgálatába, „mindenképpen meg kell állapítani, hogy az új, versenyalapú szabályrendszer eluralkodása számos területen együtt járt sok, a magánvállalkozásoknak hatalmi pozíciókat átengedő forma kialakulásával, olyannyira, hogy több területen a nemzetközi szabályok, a köz- és magánszféra együttműködésével, »koprodukción« történő »előállításáról« lehet beszélni. Ez történik például az Internet, a telekommunikáció vagy a nemzetközi pénzügyek esetében. [...] A magáncégek diktátumai, prioritásai és gondolkodásmódja határozzák meg immár az állam feladatkörét. Ez nem jelenti azt, hogy a multinacionális cégek teljhatalmat kapnak és egyöntetűen az állam »elveszejtésén« munkálkodnának, [...] hanem azt, hogy a makrogazdasági döntések jelentős mértékben a köz- és a magánszféra együttműködésével születnek, miközben a többi területen az állam megőrzi bizonyos fokú autonómiáját. Azonban még ezt az autonómiát is csorbítja a nemzetek

feletti hatalmak létezése, és az, hogy számos közfeladat kerül át az államtól teljesen el nem különült nem kormányzati szervezetek [...] magánvállalkozások és egyesületek hálózatának hatáskörébe. Ebben a helyzetben az államok immár alárendelt szerepet játszanak és mellékszereplőkké válnak [...] sokat vállalnak magukra ahhoz, hogy [...] ne lennének ráutalva a nagy oligopóliumok legalább hallgatólagos beleegyezésére” (2013: pp.363-90). A francia szerzőpáros e gondolatmenete előrevetít egy hibridszerkezetet, amely a transznacionális vállalatok és az államapparátus együttműködésén, kollaborációján alapul, legalábbis egyes szakpolitikák kidolgozásában, de lehet, hogy azon túl is. Az okfejtés a következőképp folytatódik: „ennek megfelelően a globalizált gazdaság jellegzetességeihez alkalmazkodó »világhatalom« egy eddig ismeretlen formája jön létre. A gazdasági verseny egymással szövetségekre tömörülő és – egyre inkább globális hálózatokba szerveződő – vállalkozásokkal szövetkező államok konfrontációjában zajlik. Az, amit »világpiacnak« neveznek, tulajdonképpen úgy fest, mint az állami és gazdasági hatalmak egymást keresztül kasul átszövő érdekeinek érvényesítéséért minden (pénzügyi, diplomáciai, történeti, kulturális, nyelvi stb.) eszközt és információt latba vető magán- és állami egységekből álló szövetségek hatalmas »Laokoón-csoportja« (2013: pp.363).

A kormányzatok és a nemzetközi szervezetek vezetői azt állíthatják, hogy a globalizáció elkerülhetetlen fátum, miközben folyamatosan ennek a feltételezett sorsszerűségnek, fatalitásnak a létrehozásán fáradoznak. [...] Amióta a globalizációt a pénzpiacok irányítják, a legtöbb ország képtelen szembe menni a tőketulajdonosok érdekeivel (Dardot – Laval 2013: pp.280-1), és az új evidenciákat hirdető hullám kivívta magának, ha nem is az egész lakosság, de legalább a közbeszédet meghatározó elitek egyetértését (2013: p.288).⁴⁴

A Dardot-Lavaléval részben közös szellemi forrásból (jelesül: Foucault) merítő Hardt – Negri-féle (2000: pp.31-32; 2009; vö. Zizek 2016: pp.224-6) eszmefuttatás szintén terjedelmesen foglalkozik a társadalmi erőtér általuk „biopolitikainak”⁴⁵ nevezett

---

⁴⁴ Magyarországon a digitális hálózatiság elkerülhetetlen „végzetszerűsége”, és az ennek megfelelő, „piackonform” társadalom- és szakpolitikai felkészülés normaerővel pl. György Péter esztétánál jelentkezett, aki szerint „a globalizálódó multinacionális piac által definiált világ” alternatívája legfeljebb az előbb gazdasági, majd kulturális szegregálódás lehet (1998: pp.196-7). Az ideológiai következményekről még lesz szó.

⁴⁵ Hardt és Negri (2000; 2009) szerint a globális gazdaság posztmodernizációjával a javak előállításának folyamata egyre inkább afelé mozdult el, amit a későbbiekben biopolitikai termelésnek fogunk nevezni.

következményeivel, amelyeket a transznacionális vállalatokhoz társítanak. Utóbbiak szerintük „a biopolitikai kereteken belül szükségleteket, *társas viszonyokat*, testeket és elméket – végső soron: termelőket termelnek” Anélkül, hogy eme absztrakt nézetek ismertetésébe mélyrehatóbban belemennék, érdemes belátni, hogy a világháló politikai gazdaságának bonyolult társadalomszervezési, antropológiai, ideológiai és geopolitikai következményei is lehetnek, melyek közül e disszertáció főképp az utolsó kettőt ragadja meg.

E tendenciák eredményeként is, az amerikai állam által támogatott – és elvárt (cf. Mignolo 2011; Dardot-Laval 2013) – piaci liberalizációs kezdeményezések fokozatosan küzdtek le a nemzeti közszolgáltatási elvi és gyakorlati ellenállást világszerte. Mindezt a nemzetközi világháló amerikai központú intézményesítése, sőt, a nemzeti struktúrák által történő irányítással szemben „faltörő kosként” (Schiller 2014: p.158) való felhasználása kísérte, továbbá egy jogi retorikával összefonódó, felemelési-küldetési ethosz (Iványi 2017; Massad 2015), amely az internet diadaláról érkezett. Schiller roppant fontos megállapítása szerint e diadal valójában az állami hatalom kivételén és a tőkebefektetés nagy, hálózatépítésbe történő megnyitásán alapult annak érdekében, hogy lehetővé váljon a kapitalista globalizáció folytonos kiterjesztése. A transznacionalizációval párhuzamosan pedig megjelent a feltételezett, transznacionális technokrata elit.

Magának a társadalmi életnek az előállításáról, termeléséről van tehát szó, melyben a gazdasági, a politikai és a kulturális egyre inkább átfedik és erősítik egymást. Az e disszertáció elméleti klímáját meghatározó gondolkodók közül többre is nagy befolyást gyakorló francia társadalomtudós Michel Foucault (1990) hatalomelméletében az általánosan a felvilágosodás és a humanizmus kiugró teljesítményeiként tétélezett folyamatok a hatalom titokzatos biztosítási funkciójának letéteményeként jelennek meg. A Birodalom globális uralmi hálózatának bemutatásakor a szerzőpáros is közvetve Foucault-ra támaszkodik, illetve olyan, az ő munkáiban implicit, illetve explicit szereplő fogalmakra, mint az ellenőrzés társadalma [*société de contrôle*] (1990/1975: pp.267-309), amelyet Hardt és Negri Gilles Deleuze által kibontott értelmében alkalmaz, illetve Foucault betekintésére (1999: pp.135-139) a biohatalomba, amely lényegében „a hatalom egy olyan formája, amely belülről szabályozza a társadalmi életet, követi, értelmezi és újratermeli azt” (Hardt – Negri, 2000: pp.23-24). A szerzőpáros úgy látja, a kommunikációs rendszerek látványos és nagy horderejű változása révén a munka információs hálózatokká lényegült át, ennél fogva anyagtalanná vált [*immaterialized*], illetve átállt a vágyak, szükségletek, termelők és fogyasztók kitermelésére (2000: pp.27-30), lehetővé téve egyrészt a népesség globális szintű biopolitikai irányítását, másrészt a népesség biopolitikai termelését. A biopolitikai eszközök konstitutív hatalma – és ez itt az egyik legfontosabb észrevétel, amely párhuzamot jelez Gramscival – a birodalmi elitnek (transznacionális társaságok, egyes kitüntetett nemzetállamok elitjei) kezébe került. Zizek (2016: p.226) olvasatában a szerzők e fogalmi apparátusának a konklúziója az, hogy immár magának a társadalmi életnek a termelése zajlik, amit szembe fordít Franco Bifo Berardi nézetével. Előbbiek szerinte úgy vélik, hogy a kognitív kapitalizmus átláthatóbbá teszi a társadalmi viszonyokat, utóbbinak ellentétes vélekedést tulajdonít, mondván, Berardi szerint soha nem látott mértékben átláthatatlanná válnak e kapcsolatok.

Dardot – Laval (2013: p.8) szerint ez az ideológia „a 2008 őszi katasztrófaig – azzal, hogy a valóságos világ helyébe a mindenható és mindentudó piac fantazmagóriáját állította – valóságos »ideológiai buborék« szerepét töltötte be. Mint ilyen, kétségkívül hozzájárult a globális pénzvilág expanziójához.”⁴⁶

---

⁴⁶ Ez a modell „nem merül ki a mindentudó és mindenható piac »őrült eszméjében«, mint ahogy a globális pénzvilág gátlástalan terjeszkedésében, a technológiai, pénzügyi vagy ingatlanbuborékok kialakulásának kedvező vakságban sem, [...] valójában a pénzügyi »káosz« [...] maguk az – intézmények, társadalmi viszonyok és a kormányzási módszerek teljes átalakításába kezdő – államok folyamatos, mindenütt jelenlévő és sokféle formát öltő tevékenységének a terméke” (Dardot – Laval 2013: p.10).

II.7 Az amerikai hegemonia kihívásai

A világpolitikában és világgazdaságban olyan drámai változások⁴⁷ mentek végbe az évezredfordulót követő évtizedben, amelyek kölcsön-, illetve oda-visszahatnak a (korábbi) amerikai hegemoniával. Ezek figyelembe vétele és megvitatása nélkül megközelítőleg sem kapnánk pontos képet a jelen disszertáció problémamegfogalmazásai középpontjában álló társadalmi erőtér jelenéről.

Azt azonban már most szeretnénk jelezni, hogy e pénzügyi válságot a maga szerteágazó implikációival együtt is „kiheverte” az IKT-ágazat (Schiller 2014), ami a rendszernek a hegemonia problémájával is összefüggő ellentmondásosságát is jelzi.

George W. Bush kormánya hozzájárult ahhoz, hogy szétoszoljon azon vezetői imázs, amelyet az Egyesült Államok a második világháború vége óta sikeresen felépített. A Bush-adminisztráció három pillére, amelyek hozzájárultak a saját bukásához, Walter Mignolo (2011: pp.36-37) szerint az iraki háború (melynek a költségeit 3 trillió dollárra becsülte a közgazdasági Nobel-díjas Joseph Stiglitz egy 2010-ben megjelent publicisztikájában), a globális kérdésekben megnyilvánuló unilateralizmus és a Wall Street összeomlása volt. A Bush-kormányzás vége egybeesett a neoliberais Washington-konszenzus, egyszersmind a Reagan-Thatcher-érától a Bush-Blair-korszakig tartó neokonzervatív uralom leáldozásával (vö. Arrighi 2007: p.190; p.279).

Joseph S. Nye (2003: pp.60-73) amerikai politológus nem sokkal az iraki háborút követően már vitatja az amerikai hegemoniát: az Egyesült Államok az Európai Unió (EU), Japán és mások beleegyezése nélkül nem tudja megszerezni az általa elérni kívánt eredményeket a kereskedelem, az antitröszt vagy a pénzügyi szabályozási ügyekben. Nincs értelme ezt a hatalomeloszlást „amerikai hegemoniának” nevezni. A transznacionális szinten a hatalom széles körben oszlik meg és kaotikusan szerveződik az állami és a nem állami szereplők között. Egyáltalán nincs értelme ezt „unipoláris világnak” vagy „amerikai birodalomnak” nevezni.

---

⁴⁷ E válság néhány, témánkkal inkább csak áttételesen kapcsolatba hozható következményeinek egyike a finanszírozás tarthatatlansága (Arrighi 2007; Stiglitz 2010). Egy másik a politikai gazdaságtan ellentmondásos szerkezetátalakítása lett, amelynek egyik tünete a BRICS-országok összefogása a nemzetközi szinten, amely politikai realitássá vált 2008-ra (Mignolo 2011). Két további pedig a megszorítások gyakorlatának érvényben maradása, annak ellenére is, hogy az magában a közgazdaságtani diszciplínában és azon túl is alapvetően hitelét veszítette (Schiller 2014: pp.53-54; Stiglitz 2010: p.338). E jelenségek ettől terjedelmesebb taglalása túlvezetne jelen tanulmány keretein.

Hardt - Negri (2009: pp.203-233) szintén tárgyalja az amerikai unilateralizmus bukását, és annak több aspektusát azonosítja. Idesorolja mindenekelőtt az amerikai „kemény” [*hard*] és „puha” [*soft*] erő hanyatlását a leginkább szembetűnően jelző afganisztáni, és különösen iraki háborúkat a maguk harcászati, társadalmi, pénzügyi, és nemzetközi legitimációs traumáival, amelyek a katonai stratégia veresége mellett egyaránt szertefoszlatták Amerika erkölcsi és politikai tekintélyét. A gazdasági szférában már a háborúkat megelőzően is világossá vált, hogy egyre nehezebb lesz az Egyesült Államoknak a maga gazdasági hegemoniájához támogatókat szereznie, mely folyamat a Világkereskedelmi Szervezet dohai (2001) és cancúni (2003) üléseivel vette kezdetét, majd a latin-amerikai országok részleges gazdasági „függetlenségének kikiáltását” jelképező, az amerikai kezdeményezésű, FTAA (ALCA) egyezmény bukásával járó, Mar del Plata-csúcstalálkozóval folytatódott 2005-ben. Ezt az időszakot a szerzőpáros (2009: p.213) a maguk sajátos, absztrakt fejtegetésében egy, a „Birodalom” „arisztokráciája” általi „puccskísérletnek” nevezi, és e folyamatokban inkább a „Birodalom” koncepció irányába tett lépéseket, nem pedig radikális változásokat lát. E megállapításuk, illetve egy ettől is fontosabb meglátásuk, miszerint még az elviekben meggyengült unilaterális vagy akár egyenesen multilaterális irányítás alatt is folytatódott, illetve folytatódik a globalizáció, együttesen a rendszer ellentmondásosságának a tüzetesebb megvizsgálására vezérelnek.

II.8 IKT-növekedés a válság közepette?

Az ezredforduló időszakában az egyre sokoldalúbb és messzemenő számítógépes kommunikáció a munka „herkulesi” átszervezését eredményezte a vállalati termelés gyáraiban, területein, irodáiban és laboratóriumaiban (vö. Hardt-Negri 2009: p.x). A rendszerek és alkalmazások egyre szélesebb horizontja ennek megfelelően katalizálja a munkafolyamatok minőségi változásait. A válság ugyan csökkentette a külföldi tőkebefektetést, az ún. fúziók és felvásárlások és a kereskedelem mértékét, ám összességében nem tartóztatta fel a termelés nemzetköziesedését.

Míg a hivatalos statisztikák szerint 2007-ben az amerikai információs iparági bevételek összege 1,08 milliárd, addig 2011-ben összesen 1,17 milliárd dollárt tett ki. Tehát még az általános visszaesés alatt is folyamatosan jelentek meg a profitfelhalmozódás új forrásai a hálózati eszközök, szolgáltatások és alkalmazások körül. Ennek megfelelően a

„digitális depresszió” akut évei alatt például a keresési és megjelenítési hirdetések költségei kétszámjegyű mértékben növekedtek (Schiller 2014: pp.141-3; p.151).

Schiller rámutat, hogy miközben egyéb ágazatokat, beleértve például a könnyűzenei ipar lemezeladásait, vagy akár a „hagyományos” tömegkommunikációs szolgáltatásokat is, érzékenyen érintette a válság, így a kábeltelevízió vagy kötött telefonos előfizetéseket vagy a nyomtatott médiatermékeket is, addig az IKT-szférában szerény növekedés volt megfigyelhető. Ennek megfelelően 2013-ban és 2014-ben is jelentősen nőttek a globális IKT-kiadások, olyannyira, hogy az OECD 2013 szeptemberében már az internetgazdaságot jelöli meg „a növekedés új forrásaként”, amelyben ráadásul „a teljes gazdaságot fellendítő potenciál lakozik” (2014: pp.147-149). (Amiről Schiller akkoriban még nem tudhatott: 2015-től enyhe csökkenés, illetve stagnálás figyelhető meg, majd 2017-től az előrejelzések szerint újból lassan növekedő pályára áll az ágazat – Gartner 2017).

Az elképesztő növekedési tendenciák érzékeltetésére Schiller (2014: p.84) a következő számokat hozza: negyed évszázad alatt a mobil-telefonkészülékek száma nulláról 6.8 milliárdra nő. Természetesen jelentős földrajzi térségek közötti megoszlással, ám a szélessávú internetelőfizetők száma 2010 júliusában átlépte a félmilliárdot, amelynek 41%-a ázsiai, 30%-a európai és 26%-a észak-amerikai. 2011-re már a világ 62%-a fejlődő országbeli internethasználó. Az általa az internethozzáférés „térbeli, társadalmi és műszaki növekedésének” nevezett jelenséget a növekvő tőkehasználat ismétlődő ciklusainak tudja be. A mindebben érdekelt digitális és IKT-„behemótok”, beleértve a Google-t, az Apple-t vagy a Facebookot, versengésük közepette, nagyon is együttműködnek egy sor területen, és időnként „amennyire illékony, annyira átláthatatlan” szövetségekbe tömörülnek. Ráadásul alkalmasint előfordul, hogy közös kezdeményezésekre vállalkoznak egyéb ágazati szereplőkkel, például bankcsoportokkal vagy olyan hitelkártya-vállalatokkal, mint a Visa és a Mastercard.

Ami pedig magát a világhálót illeti mindezen belül: e születőben lévő monopoltőke (vö.: Amin 1997; 2009) foglalkoztatja egyebek mellett Robert McChesney-t (2012) és Farhad Manjoo-t (2011) is, akik egyaránt megerősítik öt vállalat behozhatatlan (és máskülönben szerintük antidemokratikus) hatalmát. Az Amazont, a Google-t, a Microsoftot, az Apple-t és a Facebookot ugyanakkor áthatja az övező politikai gazdaság a maga nyomásával, hajtóerejével, ösztönzésével, korlátaival és ellentétes tendenciáival. Ezek a vállalatok amerikai székhelyűek, ugyanakkor Schiller rámutat (2014: pp.83-86),

hogy 2012-ben a globális IKT-költségek durván egyharmada már „feltörekvő piacokról” érkezett. Ez a hullám a vállalati és különösen a Piketty szerint gyakorlatilag nyomon követhetetlen (2014: 328) transznacionális tőke keresletéhez kapcsolódott. Egy részét a kevésbé fejlett országokban (elsősorban Kína) székhellyel rendelkező vállalatok adták. Azonban a jelentősebb része a globális hálózati befektetéseknek a fejlett országok piacgazdaságaiból származott, és itt került felhasználásra is, egyebek mellett akár a hálózatkorszerűsítés gyorsítása érdekében is.

E vállalatok azon túl, hogy kockázati tőkével és értékpapír-értékesítéssel tesznek szert bevételekre, három további módon is erősödnek: közvetlen kifizetések (pl. előfizetések, díjak, bérleti díjak, oldallicenszek stb.) és hirdetések útján minden létező módon (2012-ben a Google jövedelmének a 95%-a, a Facebooknak a 85%-a keletkezett így);⁴⁸ végül nem kereskedelmi támogatásokból (pl. kormányzati vagy filantróp adományok). Ezeknek a módoknak az összjátéka révén épülnek fel/újjá a kommunikációs rendszerek, e bevételi stratégiák a terméklánc minden eleménél és elágazásánál jelen vannak. A nyomon követésnek a Panoptikonnak nevezett jelenség kontextusában fokozott jelentősége lesz (*bővebben l. III.5. alfejezet*).

A rendszer tőkés jellegét Mignolo (2011: p.299) a következőképpen érzékelteti: azzal szembesülünk, hogy egyes TNV-k, csakúgy, mint az őket támogató kormányzatok a kínálatból való „választás szabadságának” ideálját ellehetetlenítik: e szabad választás a kapitalista gazdaságban a tőkés gazdasági opciók közül választás lehetősége.⁴⁹

A világháló megtöltése tartalommal és azon eszközök biztosítása, amellyel azok létrehozhatók, felfedezhetők és megoszthatók, egy hatalmas nagyságrendű és társadalmilag rendkívül összetett folyamat. Schiller megjegyzi, hogy azon folyamatosan konszolidáló hatalmi csomópont [*power node*] a maga „hagyományos” [audiovizuális] médiakonglomerátumaival, amelyekre Ben Bagdikian Médiamonopólium c. tézisét építette, az ezredforduló óta komoly versenytársakra tett szert. A News Corporation, Disney, Viacom, Comcast, és Time-Warner, illetve egyéb audiovizuális médiaóriásokat

---

⁴⁸ E vállalatokat, noha a viszonyokat összekuszálta a válság, mindig is élénk hirdetési tevékenységet folytattak. A digitális befektetésekhez való hozzájárulásának köszönhetően a hirdetési kiadások Európában 2016-ban a valaha volt legmagasabb szintre emelkedtek, felülmúlva még a 2008-as értéket is 1,2 milliárd euróval (eMarketer 2017).

⁴⁹ Mignolo a kapitalista gazdaság szabad választásához a következő, elgondolkodtató analógiát kínálja: „Ennyiben [az] hasonló a demokráciához, amennyiben a szavazás szabadsága azt jelenti, hogy az ember megválaszthatja a kormányt, amely a szavazatát majd ellene fordítja (uo., vö. Chomsky 2015).

ugyanis immár beérte, sőt, akár meg is előzte a Google, az Amazon, az Apple és a Microsoft (2014: pp.110-115).

Castells (2009: pp.73-92) szintén megvizsgálja a tíz főbb, globális nagyvállalat (multimédia-hálózat), jelesül, az Apple, a Bertelsmann, a CBS, a Disney, a Google, a Microsoft, az NBC Universal, a News Corporation, a Time Warner és a Yahoo! – működését és e multimédia konglomerátumok politikai gazdaságtani jellemzőit is. Az eredményei egy növekvő gazdasági koncentráció, a platformok változatos használata, a közönség testre szabása és szegmentálása, valamint a gazdaságok szinergiája irányába mutatnak. E nagyvállalati hálózatok ellentmondásos viszonyban állnak a tömeges „önkommunikációval”, amely javarészt éppen általuk történik.⁵⁰

Schiller (2014: pp.110-118) megerősíti, hogy a világháló „megszervezésében” az alábbi cégek játszanak kiemelkedő szerepet: Google, Apple, Amazon, Microsoft és a Facebook (vö. Castells 2009, Aouragh 2012). E vállalatok piaci orientációi különböznek, ezek, iménti felsorolásuk sorrendjének megfelelően: navigáció és tartalom, hardver, elektronikus kereskedelem, szoftver és közösségi hálózati kommunikáció. Azonban profitszerző stratégiáik gyakran összetartanak, ami egyebek mellett például a hordozható készülékek piaci megjelenésével kifejezetten szembetűnővé vált. Ezen kívül a médiatartalom termelése és fogyasztása, valamint szabad áramlása e politikai gazdaságtani szereplők közös érdeke. Minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy e keretek új megvilágításba helyezik a TNV-alapú digitális média politikai gazdasági jelentőségét hatalmi központokként.

Fontos adalékinformáció e fenti folyamatokhoz Nolan – Zhang (2010: p.101) megállapítása, mely szerint 1980 és 2008 között a fejlett tőkés országok vállalatai külföldi összbefektetésének volumene több mint 27 ezerszeresére nőtt.

Vajon e cégek, melyek zömében amerikai székhelyűek [*U.S.-based*], mennyire tekinthetők egyáltalán amerikainak, ha belegondolunk Piketty fentebb idézett elgondolására a tőkeviszonyok globális ellenőrizhetetlenségét illetően? Mindezt egyelőre tegyük félre további elmélkedésre.

---

⁵⁰ Castells ebben a kontextusban egy sajátos „önkommunikációról” beszél, amelynek szellemében önrányított az üzenetfeldolgozás és küldés, önállóan történik az üzenetfogadás kiválasztása, végül önállóan kerül meghatározásra a kommunikáció tér kialakítása is. Mások, például Goodman, Ellen P. – Powles, Julia (2016) úgy vélik, hogy ez az önkommunikáció nagyon is a hagyományos médiumokra emlékeztető algoritmikus szűrésen, a.m. „szerkesztési” mechanizmusokon keresztül zajlik – bővebben l. *IV. fejezet*.

Elgondolkodtató, egyúttal szemléletes a transznacionalizáció és az új, illetve régi piaci erők intenzív konvergenciája tekintetében is az, hogy pl. a Transformers 3 akciófilmet négy kínai cég – Metersbonwe, Lenovo, TLC, Yili – is hirdető felületként használta. 2011 végére a tíz leglátogatottabb amerikai internettulajdon közül mindössze egy, a Wikimedia maradt független a hirdetésekől vagy közvetlen fogyasztói díjakból származó jövedelmektől. Szemléletes példa az IKT-szektor egy-egy szereplőjének az előretörésére a válság közepette a Google. E vállalat – leszámítva Oroszországot, Kínát, Japánt és Dél-Koreát, ahol a riválisai kerültek fölénybe – világszerte átszervezte a világháló jelenségét, már-már „kapuőr” szerepre [*gate-keeping role*] téve szert: 2011-ben az amerikai keresések 79%-át futtatta le, míg az európaiak 94%-át bonyolította, a keresési fizetéseknek szintén minimum négyötödére kitéve e helyeken. Versenyellenes monopolhelyzete három kontinensen eredményezett trösztellenes és polgárjogi eljárásokat (2014: pp.127-133). Itt már erőteljes politikai átfedéseket látunk, amelyekről bővebben a következő szervezeti egységekben lesz szó.

Schiller a fentiek nyomán a következő kérdéseket fogalmazza meg, amelyek témánk szempontjából is fontosak: ha a világháló alapú termékláncok a nyereséges növekedés ritka – ám jelentős – kivételét képezte, akkor ki húzott hasznot belőle, és hogyan oszlott mindez meg a világrendszeren belül? A válasz *prima facie* az ázsiai-csendes-óceáni térség. Ez az eltolódás a kommunikációs piacok területi profiljában azt jelentette a szerző szerint, hogy a digitális kapitalizmusba való történelmi átmenet folyamatos és befejezetlen (2014: p.150). Kielezve azon kérdéseket is, hogy vajon ama tőkeegységek, amelyekre az államok alapoznak és amelyeket támogatnak, szintén távol-keletiek-e, illetve ezekben az országokban székelnek-e azok a vállalatok, amelyek az újrarajzolt kommunikációs termékláncok termékeiből és szolgáltatásaiból fakadó bevételeket megszerzik?

Második nekifutásra, mint majd látni fogjuk, ettől árnyaltabb a kép. E helyen Schiller Benno Teschke német neomarxista nemzetközi kapcsolatok szakértőt idézi, aki a tőkés fejlődés történelmi útjának radikális „át-geopolitizálását” sürgeti, mi pedig belépünk a társadalmi erőter kifejezetten geopolitikai színterébe, amelynek egyik jellegzetessége az egyre intenzívebb nemzetközi küzdelem a területen kívüli internetért és az azt körülvevő iparágak irányításáért. Nem kevesebb forog ugyanis itt kockán, mint azon növekedés biztosítása, amelynek jól kimutatható a szakadatlan jellege akár a válság közepette is.

II.9 Válság és a lehetséges jövő foratókönyvei: policentrikusság vagy burkolt unilateralizmus?

A fenti növekedés állítólagos tényszerűségei mellett is, a teljesség igénye nélkül egy sor szerző a közgazdaságtani Nobel-díjas Stiglitztől (2010) a posztmarxista Hardt-Negrin (2009) és a dekoloniális szerző Mignolón (2011) át az amerikai hegemonia fenntartásában bevallottan érdekelt Brzezinskiig (2012) igazolja tudományos hitelességgel a világszerte tapasztalható pénzügyi válság nyomán történő globális átrendeződést. E sokrétű folyamatok makrogazdasági összefüggéseinek a részletes bemutatása meghaladná eme interdiszciplináris vizsgálódásunk kereteit, ezért ezúttal inkább csak egy tematikus katalógus következik a főbb témánk szempontjából egyébiránt is fontos szerzők főbb elgondolásaiból.

Walter Mignolo a következő helyzetjelentést adja az ezredforduló után eltelt évtizedet követően: „mialatt a G7-től a G20-ig a szereplők azon szorgoskodnak, hogy megakadályozzák a jelenlegi összeomlást, az 500 éves nyugati hegemonia és uralom következményét, a globális jövők építése már tart a megjelenő politikai kultúra által, [...] beléptünk egy visszafordíthatatlanul többközpontú világrendbe [*irreversible polycentric world order*]” (2011: xiii-xiv; p.42). Mindennek a megnyilvánulásaiként a szerző úgy véli, Kína, India, Oroszország, Irán, Venezuela és a feltörekvő Dél-Amerikai Unió világossá tette, hogy már nem hajlandó követni a Nemzetközi Valutaalaptól (IMF), a Világbanktól vagy a Fehér Házból érkező, egyirányú utasításokat (Mignolo 2011: p.4).

Az indiai történész Vijay Prashad (2013: pp.16-17) történelmi lehetőséget lát a válság nyomán, és Kína és a többi BRICS felemelkedésében reménykedik, bár látja utóbbiak gyengeségeit is az Amerikai Egyesült Államok, illetve a „Nyugat” nemzetállamai és szövetségi rendszerei tekintetében. Ellen-hegemón megközelítése utal rá, hogy a néhai „harmadik világ” alkotóelemeinek, beleértve Kínát, Oroszországot, Indiát és Dél-Afrikát is, alapvetően nincs elvi kifogása a transznacionális kapitalizmussal szemben, ugyanakkor nagyobb részesedést akarnak szerezni abban.

Az amerikai hegemonia válságát hosszú ideje vizionáló olasz Giovanni Arrighi a tőzsdebuborék szétpukkanását követő krízis hajnalán, 2007-ben kiadott könyvének rezüméje szerint Kína felemelkedése időszerű, ami ugyanakkor általában az amerikai

hegemónia történelmi végét is jelenti. Egész pontosan úgy fogalmaz, hogy ellentétben a '70-es évek „jelző válságával” [*signal crisis*], amely még kiheverhető volt (vö. Kagan 2015: p.130-2), az iraki háború és a finanszírozás okozta pénzügyi válság immár a hegemónia „záró krízisét” [*terminal crisis*] jelenti, illetve Ranajit Guha indiai származású brit történész nyomán hegemónia nélküli dominanciáról beszél.

Slavoj Žižek (2016: p.37) megállapítja, hogy „nem globális krízissel van dolgunk, hanem csak azzal, hogy váltás történik a progresszió dinamikájában: a fejlődés motorja többé nem a Nyugat”, majd megjegyzi: „globális válságként kárhoztatni a folyamatos válságot tipikusan eurocentrikus”. Később könyvében (2016: 286) már kifejezetten megállapítja, hogy „Az »amerikai évszázadnak« vége, és egy új korszakba lépünk, amelyet az jellemez, hogy a globális kapitalizmusnak több központja is kialakul [...] Miután kudarcot vallott az Egyesült Államok próbálkozása, hogy megszerezze az egyedüli szuperhatalom (a világ csendőre) státusát, most – érdekkonfliktusok esetén – ki kell alakítani az e lokális központok közti interakciók szabályait”.

Hardt – Negri (2009: p.277) fontos észrevétele szerint a többi domináns nemzetállam, valamint az alárendeltek is szeretnék részesülni a globális kapitalista rendszerben rejlő előnyökben, a vállalatok pedig tisztában vannak azzal, hogy az unilateralizmus a maga esetleges végtelen háborúival (vö.: Amin 2009: p.9) árt az üzleti érdekeltségeiknek. A szerzőpáros számos lehetséges forgatókönyvet tekintetbe vesz, amely felválthatja az ezredforduló utáni évtizedben kudarcot vallott amerikai unilateralizmust, mígnem azokat szintetizálva arra a következtetésre jut, hogy az unilaterális puccskísérletet az „interregnum” időszaka követi, ami lényegében egy, a Birodalom restaurációja irányába tett lépés. A szerzőpáros idézi az amerikai külügyminisztérium szakpolitikai stratégiatervezésért felelős korábbi vezetőjét, Richard Haast, aki „központnélküliségre” [*nonpolarity*], illetve a nemzetállamok felé kerülő globális és regionális tömbök, illetve mellé kerülő civil szervezetek és vállalkozások kihívásaira számít. Idézik továbbá a neokonzervativizmustól és unilateralizmustól végül elhatárolódó Francis Fukuyamát és a korábbi külügyminiszter Henry Kissingert, akik egyaránt multilaterális irányváltást sürgetnek az előállt helyzetben, csak hogy a szerzőpáros saját értékelése szerint az összes második világháború utáni szervezet mély válságot él át, emiatt ez kevésbé tűnik valószínűnek (2009: pp.203-233).

Utóbbi egykori egyetemi évfolyamtársa, a lengyel származású amerikai politológus Zbigniew Brzezinski (2012: pp.88-116) pengeélen táncoló amerikai hegemóniáról ír,

Kínát jelölve meg abszolút esélyes kihívó „trónörökösként”. Hat érvet sorakoztat fel Amerika végleges bukása mellett és további hatot amellelt, hogy kapacitásai birtokában végül felül fog kerekedni a kihívásokon, beleértve egyebek mellett az innovatív potenciált és az előbbit is lehetővé tevő társadalmi mozgósítási potenciált (2012: p.106).

Kagan (2015: p.116-7) még erőteljesebben vitatja a fenti nézeteket, és csupán *viszonylagos hanyatlásról* beszél, amely változatlan amerikai dominanciát sugall⁵¹.

Sokan jóval e gondolatkörök előtt, már az unilateralizmus időszakában, így még a nemzetközi kapcsolatok új rendezőelveként a civilizációs szempontokat hirdető Samuel Huntington (2015: pp.79-80) is az ezredforduló előtt, visszaszoruló államokról beszéltek (2015: pp.38-39), illetve egy kialakulófélben lévő davosi, globális kultúráról (e városról írja egyébként Hardt – Negri is egy évtizeddel később, hogy bizonyos értelemben már fontosabb, mint Washington – 2009: p.227) a következők szerint: „minden évben több tucat országból mintegy ezer üzletember, bankár, kormányzati tisztviselő, értelmiségi és újságíró találkozik a svájci Davosban tartott Világgazdasági Fórumon. A résztvevők csaknem mindegyike műszaki, társadalomtudományi, üzleti vagy jogi diplomával rendelkezik [...] kiterjedt nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező kormányhivatalok, vállalatok és tudományos intézetek alkalmazásában áll. [...]

---

⁵¹Kagan (2015: p.116-7) így érvel egész pontosan: „Az Egyesült Államok mostani viszonylagos hanyatlása melletti érvek némelyike hatásosabb lenne, ha nem a 2008-as gazdasági válság nyomán bukkant volna fel először. Ahogy egy fecske sem csinál nyarat, úgy egy recesszió, de még egy súlyos gazdasági válság sem jelenti egy nagyhatalom hanyatlásának kezdetét. Az Egyesült Államok az 1890-es, az 1930-as és az 1970-es években is mély, hosszan tartó válságot élt át. A következő évtizedek azonban mindhárom alkalommal fellendülést hoztak, sőt, az ország még erősebb pozícióban találta magát a többi hatalomhoz képest, mint a válságok előtt. A XX. század első évtizede, valamint az 1940-es és az 1980-as évek mind az amerikai globális hatalom és befolyás kiemelkedő időszakai voltak. [...] Gazdasági tekintetben nem változott Amerika pozíciója a világban, még az elmúlt években látott recesszió és lelassult növekedés ellenére sem. A globális GDP-ből való részesedése figyelemre méltóan stabil, és nem csak az elmúlt évtized tekintetében, hanem négy évtizeded folyamatosan. 1969-ben az Egyesült Államok a világ gazdasági termelésének nagyjából negyedéért felelt. Napjainkban még mindig nagyjából az összérték negyedét termeli meg, és továbbra is a világ legnagyobb és leggazdagabb országa. Az embereket joggal igézi meg Kína, India és a többi ázsiai ország felemelkedése, amelyek egyre nagyobb részét teszik ki a világgazdaságnak, de előretörésük mindeztidáig szinte teljes egészében Európa és Japán kárára történt, akik pedig a világgazdaság egyre kisebb részét képezik. Akik pozitívan látják Kína fejlődését, azt jósolják, hogy az ország két évtizeden belül megelőzi az Egyesült Államokat mint a világ legnagyobb gazdasága. Ebből az következhet, hogy az Egyesült Államok gazdasági pozíciója idővel egyre komolyabb ostrom alá kerül. Egy gazdaság pusztá mérete azonban önmagában nem megfelelő mércéje a nemzetközi rendszerben képviselt erejének. Ha az lenne, akkor a korai 19. századi Kína, korának legnagyobb gazdasága, a világ domináns hatalma lett volna, nem pedig kisebb európai országok földön fekvő áldozata. Még ha újra el is éri Kína ezt a csúcst – márpedig az ország vezetőinek komoly akadályokkal kell szembenéznük, ha határozatlan ideig fenn akarják tartani az ország növekedését –, akkor is messze el fog maradni az Egyesült Államoktól és Európától az egy főre jutó GDP tekintetében”

Csaknem valamennyien az individualizmus, a piacgazdaság és a demokrácia hívei [...] ellenőrzik az összes nemzetközi intézményt, a világ számos kormányát”. Itt adódhat a kérdés, hogy ha ez igaz, akkor vajon nem ez-e a transznacionalizmus?

Helyet követel magának ebben az összefüggésben egy másik amerikai szociológus szerző, William I. Robinson, aki szintén az amerikai hegemonia mások által előre (Arrighi 1995; 2007) vagy retrospekcióban (Mignolo 2011) valószínűsített alkonyán tette közzé elgondolását 2004-ben, felvetve, hogy a hegemonia pálcája az Egyesült Államoktól nem egy új, nemzetállamhoz, vagy akár térségi tömbhöz kerül, hanem egy transznacionális konfigurációhoz (2004: p.129). Robinson ezt a feltételezett közeget a maga érdekeltségeivel transznacionális tőkés osztálynak [*transnational capitalist class*] nevezi. E nézetet részben osztja az ún. amszterdami iskola is, amely szintén számol egy dinamikus társadalmi osztállyal (Overbeek 2004) azon hibrid és ellentmondásos szerkezetben, amely egyfelől világrendszeri nemzetállami alapon jött létre, másfelől ugyanakkor transznacionális.

Ha figyelembe vesszük az előző alfejezetben érintett, egyre valószínűbb transznacionalizációt (Schiller 2014; Hardt – Negri 2009), akkor minden okunk megvan azt hinni, hogy ez a transznacionális tőkés osztály bizonyos fokig nemcsak felmutatja a davosi kultúra vonásait, hanem az ő legfontosabb érdekeltségi köreihez tartozik maga a válság által súlyosan, ám mint láthattuk, távolról sem végzetesen érintett IKT-szektor is. E köröket *transznacionális technokrata elitnek* (rövidítve: TTE) nevezem. E disszertáció a *IV. fejezetben* megpróbálja kitapogatni e feltételezett osztály kötődéseit a termékláncok globális expanzióját előmozdítani hivatott digitális utópizmus hegemon ideológiájához.

Ami a nemzetközi kapcsolatok állami színterét illeti, mindegyik fenti értelmezési keret logikus, mert túl nyilvánvalók voltak az amerikai válság jelei (Arrighi 2007; Hardt – Negri 2009; Mignolo 2011; Prashad 2013 stb.) ahhoz, hogy szakadatlan unilateralizmusban gondolkodjunk. Sőt, jó okok szólnak akár amellet is, hogy azt higgyük: a profitmaximalizáció szabálya és az adott tőké csoportosulások között dúló kíméletlen verseny, amik a kapitalizmus alaptörvényei (Wallerstein 2010: p.64), meghatározzák az egyes államokhoz fűződő viszonyaikat is, ami egyben túl illékonyá is teszi e viszonyokat ahhoz, hogy az erőviszonyokra statikusan és minden kételyt kizáróan egyáltalán következtetni lehessen.

Schiller (2014: p.30), gazdasági oldalról részben igazolva Amin és Mignolo geopolitikai policentrikusságról alkotott nézetét, megjegyzi, hogy az Egyesült Államok már egyre inkább csak „első az egyenlők” között, mely nézet igen közel áll Arrighi (2007) fentebb érintett felfogásához, és ezzel meg is érkezünk a társadalmi erőter nemzetközi kapcsolati színteréhez.

Ha az IKT amerikai kapcsolódás „fájára” összpontosulna figyelmünk csupán, könnyen szem elől téveszthetnénk a többközpontú gazdasági spektrum azon „erdejét”, amely a harmadik évezred közepén gyökeresen rajzolta át a nemzetközi kapcsolatok tájképét. Ámde túlon túl nagy az amerikai „eredetű” IKT ágazat részesedése a transznacionális tőkében, miként az egyre nyilvánvalóbb amerikai állami készítés is, hogy pártfogolja eme érdekeket (Schiller 2014), ahhoz, hogy ne vegyük többé figyelembe azon kapacitásokat, amelyekre Amerika alapozhat a jövőben. Felmerül továbbá, hogy az IKT-növekedés éppenséggel nemcsak magának az amerikai válságnak a jele, hanem egy alternatív kiút is lehet egyben (Brenner 2006: 32-3; Kagan 2015: 155; vö. Harvey 2003: 37; 70; Arrighi 2007: 139).

A feltételes mód iménti használatát az indokolja, hogy a jelek nem egyértelműek. Egyfelől az USA-beli internetóriások oly mértékben szilárdították meg hatalmukat, hogy az már-már kikezdehetetlennek tűnik. Emellett folyamatosan sikerrel járnak akár hazai, akár nemzetközi versenytársaik protekcionista „állásainak” az áthatolásában is, gyakran teljes érdekközösségben az állammal, mint azt majd a *III. fejezetben* bemutatjuk.

Másfelől ugyanakkor a világhálós összeköttetés a kapitalista politikai gazdaság általános előfeltételévé vált ugyanazon történelmi mozzanat során, amikor a kapitalista rendszer maga is világszerte uralkodni kezdett. A kapitalizmus ezen kiterjesztése számos változást hozott létre vagy kondicionált. Az egyik ezek közül, hogy diverzifikálja a nemzetközi tőke összetételét. Mint láttuk, a külföldi közvetlen befektetések eredetileg kifelé áramlottak az Egyesült Államokból, majd Nyugat-Európából és Japánból (vö.: Amin triádja). Ugyanakkor 2012-ben a fejlődő országokba, élükön Kínával, már nemcsak több külföldi közvetlen befektetés (FDI) áramlott be, hanem ezek az országok, Kína, Brazília, Oroszország, India és Dél-Afrika vezetésével, adták egyúttal a világ külföldi közvetlen befektetésének közel felét is.⁵² Brazília, India

---

⁵² Megjegyzem, Schiller 2014-ben kiadott könyve írásakor nem láthatta, hogy 2016-ra Kína a történelem folyamán először az Egyesült Államok után a második legnagyobb befektetővé válik. Ez, noha

és Dél-Korea IKT-piacai szintén megnyíltak a transznacionalizációs jelenség előtt. E folyamatok bizonyára meghatározták a fentebb idézett, globális hatalmi átrendeződéshez és többközpontúsághoz kapcsolódó gondolatkörök kialakulását is.

Előbbiek részben napjainknak egy másik jellemvonására, a tartós visszaesésre vezethetők vissza. Miközben az Egyesült Államok és Nyugat-Európa gazdaságai pangtak, a Dél-Dél termékláncok és kereskedelem virágoztak.⁵³

Ez az Amerika-központú világhálótól való eltávolodás kifejezi a mai globális kapitalizmus politikai gazdaságát. Egy egyre szélesebb körű, többközpontú és sokoldalú ágazatban növekszik az internetes berendezések, szolgáltatások és alkalmazások forgalma.

Ebben az összefüggésben Jyrki Käkönen finn nemzetközi kapcsolatok professzor és társa, Marko Juutinen (2016: pp.1-2) szerint a globális hatalmi átrendeződés egyik jellegzetessége a nyugatról keletre, illetve a globális északról a globális délre eltolódó hatalmi átmenet. Egy további sajátossága a BRICS-országok megjelenése a nemzetközi porondon. Ettől lényegesebb a szerzőpáros azon megállapítása, hogy e fenti folyamatokkal egyidejűleg az Egyesült Államok változatlanul globális szuperhatalom [*global superpower*], illetve „versenyképes nemzet.” Következőleg, ha az Egyesült Államok világhatalmi ambíciókra vonatkozó, tágabb célkitűzései nem is változtak a fentieknek megfelelő helyzetben, a vezető szerep fenntartása érdekében fogantatott stratégiák mindenképpen. Ez a következő fejezet, illetve további következtetéseink kiindulópontja, egyúttal a geopolitikai színtérre való belépési helyünk is egyben.

---

elgondolkodtató tendenciát jelez, nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy a fejlett országok külföldi összbefektetésének még a válsági időszakban mért legalacsonyabb értéke is a világ összbefektetésének közel 60%-át tette ki az UNCTAD 2017-es jelentése szerint.)

⁵³ Ennek megfelelően a transznacionális vállalatok – melyek körében a világ első ötszáz cégének mindössze egyharmada volt amerikai 2010-ben – a legjövődelműbb helyeken kezdtek beszállító és ügyfelek után nézni. Mindez megváltoztatta a globális internet tájképét. Miközben 2013-ban a nemzetközi internetes kapacitások 33%-kal nőttek, a világháló egyre kevésbé maradt Amerika-központú. Térségi központok épülnek ki, beleértve Szingapúrt, Hongkongot, Tokiót, Törökországot, Kenyát, a térségközi adatforgalom pedig nőtt, miközben az amerikai internetkapcsolatok nem bővültek. Az amerikai közvetítők ugyanis maguk is transznacionalizálódtak: amikor az Amazon 2010-ben Szingapúrban adatközpontot létesített, azzal indokolta mindezt, hogy ezáltal az ázsiai, indiai (sic!) és ausztrál felhasználók számára gyorsabb hozzáférést biztosít.

III. A DIGITÁLIS MÉDIA TÁRSADALMI ERŐTERÉNEK GEOPOLITIKÁJA: DIGITÁLIS FALTÖRŐ KOS, PANOPTIKON, ASZKALAPHOSZ-ÁLLAMOK⁵⁴

A *II. fejezetben* leírt folyamatok egyik tanulsága, hogy a globális hegemon Amerikai Egyesült Államok hatalmi pozíciójának megőrzése érdekében kiigazító intézkedésekre szorul (vö. Brenner 2003; 2006; Juutinen – Käkönen 2016). Egy másik magától értetődő következményük, hogy a transznacionális tőke digitalizált termékláncai egy esetleges destabilizációra érzékenyen reagálnak. Ebből következően az internet felbomlása nemzeti vagy térségi hálózatokra szintén káros lenne számukra, hiszen az az áramlási teret szűkítené. Mindez már az eddigiekben is előrevetítette, hogy a hegemoniával és annak esetleges válságával kapcsolatban állhatnak bizonyos *geopolitikai aspektusok*,

---

⁵⁴ A „digitális faltörő kos” fogalmat Dan Schiller nyomdokain használjuk (2014: p.33), aki szerint a világháló egy, a területen kívüli hálózat liberalizációjának transznacionális tőkés tervezetét keresztülvinni hivatott eszközzé vált a kilencvens évektől és talán már ezt megelőzően is.

Panoptikon: elgondolkodtató Webster (2006: pp.222-4) meglátása, aki a benthami panoptikonnak a Foucault által a hatalmi eloszlási és ellenőrzési mintázatokra értett metaforáját kifejezetten az információs technológia korára vonatkoztatják (vö. Iványi 2014).

Magának az Aszkalaphosz tulajdonnévhez kapcsolódó metaforának e disszertáció problémamegfogalmazása szempontjából is mérvadó tartalmi alapjaira különben Ovidius *Metamorphoses* c. művének V. könyvében (pp.533-571) bukkantam rá. Az informátor-fogalom egyik világirodalmi prototípusát képező Aszkalaphoszt (lat.: Ascalaphus) Perszephoné titkának kiadása miatt végül büntetésül „lomha bagollyá” [*ignavus bubo*] változtatja, „mely a földilakók számára iszony-jel.” Taxonómiai besorolását tekintve a szóban forgó „lomha bagoly” valószínűsíthetően a bagolycsaládhoz tartozó uhu, vagy kuvik lehet, mindkettőjükre jellemző az éjjeli látás, ám amíg előbbi a közhiedelem szerint hagyományosan kerüli az embereket, utóbbi világszerte rossz ómen. A „lomha bagoly” jelzős szerkezetre utaló mitológikus név használatával azt kívántam érzékeltetni, hogy a változatos megjelenési formájú hatalom éjjel (is) lát, megfigyel, „lomhaságáról” ugyanakkor a *IV. fejezet* nyit vitát.

Devecseri Gábor fordításában a *Metamorphoses* kérdéses szakasza: „Nem is volt más, aki látta, / Ascalaphus maga csak, kit - mondják - egykoron Orphne, / ő, az Avernusnál nem nagy hír nélküli nimfa, / szült, Acheronjától, árnyékos rengeteg erdön; / látta, s elállta gonosz vádjával a lány hazatértét. / Felnyög az istennő, s tanuját, ki kiadta a titkát, / váltja madárrá: loccsant rá Phlegethon-vizet, erre / ajkán csőr csücsörül, nő tolla, kerek szeme szörnyül, / nem maga már, testét barnás két szárnya borítja, / megduzzad feje, görbülnek nagy karmai vissza, / csak lustán mozgatja megernyedt karjai tollát, / ronda madárrá lett, a közel gyász hírüladója, / lomha bagoly, mely a földilakók számára iszony-jel.”

(Eleinte a disszertációban később aprólékosan bemutatott megfigyelési jelenséget a mindent látó Argosz metaforájával kívántam leírni, ám attól végül a százszemű óriáspásztor egyértelműen szerethető (a.m. az istenek kénye-kedvének kiszolgáltató, ártatlan) karakterének pozitív konnotációiból táplálkozó értékítélet-szerűség okán végül eltekinttem.)

Fentiekre tekintettel a Panoptikon és az Aszkalaphosz-állam, tulajdonképpen, ha nem is szinonim, ám hasonló jelentésű fogalmak. Előbbi voltaképpen a világpolitikai érvényű kiterjesztése azon gyakorlatnak, amelyet az Aszkalaphosz-államok „saját” kereteiken „belül” folytatnak egy nagyobb status quo-n belül.

melyek értelemszerűen visszaköszönnek a hegemonia problémájának azon megnyilvánulásaiban, amelyek eldöntetlen nemzetközi erőviszonyokat jeleznek napjainkra, ahogy azt szintén érintettük.

Hangsúlyozom, hogy e tendenciák nem különíthetők el, pusztán egy másik olvasatát adják egyazon valóságnak. Már csak azért sem, mert egyebek mellett három tulajdonságjegy nagyon is összeköti őket: 1) egyaránt a hegemonia kérdéséhez kapcsolódnak (transznacionalizmus és/vagy unilaterális globalizmus?). 2) A politikai gazdaságtani és a geopolitikai dimenziók egyik következménye azonos, ez nem más, mint a *IV. fejezet*ben tárgyalt ideológia, vagyis a digitális utópizmus; végül, 3) bár hasonlóan az eddigiekben azonosított politikai gazdaságtani hatalmi tényezőkhöz, a geopolitikai figyelembe vétele is megkerülhetetlen bármely, a digitális média jelenének társadalmi szerepéről folytatott diszkusszió során, még mindig nem teljesen fedik le azon mezőket, illetve szabad pályákat, amelyeken az online közösségi aktivitás futhat, mint majd azt látni fogjuk a *V. fejezet*ben.

A kiépülő politikai gazdaságtani keretekkel és tendenciákkal, az elhúzó amerikai válsággal és világrendszer-szerte jelentkező kiigazításaival (Brenner 2006; Wallerstein), valamint az unilaterális globalizmus (Mueller 2010; Schiller 2014) vagy többközpontúság közötti hegemonia problémával párhuzamosan érdemes vizsgálni a geopolitikai összefüggések dimenzióját, melyet szintén egy idővonal mentén ragadunk meg, konkrétan pedig a hidegháború végével kezdődően részletezünk.

Említettük, hogy a hidegháború végével karöltve (*l. II.4-7 alfejezetek*) válik kifejezetten látványossá az IKT-felfutás, ahogy azt is, hogy a mindezt támogató intézményi apparátus kiépülése történelmi és globális távlatokban szemlélendő, és már ettől jóval korábban megkezdődött (*l. II.2. alfejezet*). Továbbá arról is szó volt, hogy ezt az egészet egy globálisan kiterjesztett normativitás kíséri (*l. II.5*). Ezeknek a tudomásul vétele nagyon fontos további megállapításaink előtt.

Ebben a szervezeti egységben a társadalmi erőter további szellemi és politikai alakzatait vitatjuk meg, továbbra is történelmi horizontokon és társadalomkritikai éllel, azonban a hangsúlyok a politikai gazdaságtanról átmenetileg áttevődnek a geopolitikai összefüggésekre és a nemzetközi kapcsolatokra. Hasonlóan a *II. fejezethez*, e szervezeti egység szintén a digitális média társadalmi erőterének is mindenekelőtt a globális

szintjéhez kapcsolódik, ezen kívül bevezeti az Aszkalaphosz-állam fogalmat is a geopolitikai szintéren.

Több ízben előrevetítettük, hogy a digitális média politikai gazdasága és állami színtérének geopolitikai viszonyai között lehetnek átfedések (vö. Overbeek 2004; Robinson 2004; Schiller 2014). Vajon az állam mennyire választható el politikai gazdaságtanától? Elárultuk már: tulajdonképpen felmerül a világtörténelmi tapasztalatok láttán, hogy egyazon érme két oldaláról van szó. Ám még mielőtt e sommás kijelentést empíriával támogatnánk meg és azt árnyalnánk, következzen alább egy rövid elméleti keret felállítása, bonyolult episztemológiai fejtegetések helyett csupán néhány szemléletes megállapítással.

III.1 Állam és tőke

Állam és tőke nem azonos. A modernizáció óta az állam időnként küzdelmek színtere, ahol egymásra kölcsönösen hatnak és/vagy összeütközésbe kerülnek a közmegegyezésen – vagy annak látszatán – alapuló értékek és a tőke partikuláris érdekei és igényei. A végeredmény nem borítékolható, három okból sem: 1) mert az állami vezetők csakúgy, mint a változatos és néha egymással szembenálló társadalmi szereplők, függetlenül terveznek és tevékenykednek; 2) mert a tőke harcol a többi társadalmi osztállyal; és 3) mert a tőke a tőkével is versenyre kel (vö.: Gramsci 1971;⁵⁵ Overbeek 2004; Schiller 2014). Ezen ellentmondások alternatív feloldását kísérli meg Robinson (2004), aki szerint maga az állam fennmarad, ám transznacionálissá válik. Az amszterdami iskola megfigyelései (Overbeek 2004: pp.113-141) szerint pedig ebben a hibrid és ellentmondásos szerkezetben jelennek meg az egymással rivalizáló, világrendszeri, poszt-nemzetállami transznacionális osztály csoportjai a maguk ideológiáival (*beheersconcepties*).

---

⁵⁵ Antoni Gramsci börtönévei alatti elmélkedéseinek egyik tanulsága szerint a mindenkori hatalomnak, minthogy társadalmi támogatottságra van szüksége hatalma fenntartása érdekében, szoros kapcsolatokra törekszik egyes civil kezdeményezésekkel. Ezt az elképzelést továbbfejleszti a már a II. fejezetben idézett nemzetközi politika professzor, Joseph Nye az ún. soft power fogalom bevezetésével. Ennek értelmében egy-egy állam is megkísérelheti érték- és kulturális alapon pozitívan befolyásolni a nemzetközi kapcsolatait.

Figyelemreméltó David Harvey brit antropológus megközelítése is, aki a hatalmi terjeszkedés két, egymással „ellentmondásos fúzióban” álló összetevőjét azonosítja. Az egyik az „állami és birodalmi politika”, a másik a „tőkefelhalmozás molekuláris folyamata térben és időben”. Az első komponens azon „politikai, diplomáciai és katonai stratégiákra utal, amelyeket egy állam (vagy politikai hatalomként működő államok szövetsége) használ, amikor érdekei érvényesítéséért, és céljai eléréséért küzd”. Ezt a küzdelmet a „hatalom területi logikája” hajtja, mely logika értelmében a terület, és emberi és természeti erőforrásai feletti irányítás képezi a hatalomgyakorlás alapját. A második komponens ezzel szemben a gazdasági hatalom áramlására utal, amely „a folytatólagos téren keresztül, az egyes területi entitásokból kifelé, illetve azok irányába tart [...] a termelés, a kereskedelem, a tőke- és információáramlás, a pénzáttalások, a munkaerő-migráció, a technológia transzfer, a valutaspekuláció, a kulturális impulzusok és hasonlók által”. Ezeknek a folyamatoknak a hajtóereje a „kapitalista hatalom logikája”, mely logika értelmében a gazdasági tőke irányítása alkotja a hatalomgyakorlás alapját. E hatalmak gyakorlóit frappánsan hasonlítja össze a szerző, eközben bevezeti a történelmi kapitalizmus „térbeli-időbeli meghatározottságának” [*spatio-temporal fix*] fogalmát: „a tőkés egyéni előnyöket keres, és (bár általában a törvény korlátai közé terelve teszi mindezt) közvetlen társadalmi körén (vö. Wallerstein 2010; Dardot-Laval 2013; Piketty 2014) kívül senkinek nem tartozik felelősséggel. Az államférfi pedig kollektív haszonra törekszik, korlátozza őt az állam politikai és katonai helyzete, továbbá bizonyos értelemben felelősséggel tartozik az állampolgároknak, vagy gyakrabban egy elit csoportnak, osztálynak, rokonsági struktúrájának vagy más társadalmi csoportnak. A tőkés folytatólagos térben és időben tevékenykedik, míg az államférfi behatárolt térben és – legalábbis demokráciák esetében – egy választási ciklus által meghatározott időtartományban működik. Másrészt a kapitalista cégek jönnek és mennek, megváltoztatják helyüket, egyesítik vagy elhagyják az üzleti tevékenységet, de az államok hosszú élettartamú egyének, nem költöznek át, és kivételes körülmények között a földrajzi hódítás kivételével a rögzített területi határokon belül maradnak. Harvey 2003: pp.26-7) Arrighi Harvey-hoz hasonlóan szintén megkülönböztet egy-egy területalapú és tőkés működési elvet, ám ő mindkettőt az államisághoz kapcsolja (1994: p.34; 2007: pp.211-212).

A két egymáshoz kapcsolódó szféra és logika metszetéről, úgy vélem, megközelítőleg pontos képet ad a Szabó – Hámori szerzőpáros (2006: pp.75-6) is, amikor Michael

Porter amerikai közgazdászt idézve „klaszterekről” beszél egyes hatalmi-gazdasági koncentrációkról, amelyek napjaink világgazdasági térképét alakítják. E klaszterek „különböznek a szimpla vállalati hálózatoktól”. Ebben az esetben nem csupán földrajzilag egymáshoz közeli vállalatok összekapcsolódásáról van szó, hanem minden olyan állami vagy egyéb szervezet – így egyetemek, ügynökségek, kereskedelmi szervezetek is – be van vonva a hálózatba, amelyek „hozzájárulnak az értékteremtés folyamatához”. A szerzőpáros konkrét példát is hoz azon jelenségre, melynek eredményeként immár a globális gazdaságot „lokális korlátok tagolják és teszik működőképessé”: a Szilícium-völgy és Hollywood talán a leglátványosabb klaszterek, amelyekhez valószínűsíthetően a *transznacionális technokrata elit* fizikálisan (vagyis földrajzilag vagy intézményesen), illetve szellemiekben (azaz ideológiailag) egyaránt kötődik.

A transznacionális vállalatoknak az imperializmussal logikájában folytonos, ám technikáiban átlényegült hatalma felé, mint láthattuk az *II.4. alfejezetben*, számos szerző tájolódik. Vannak, akik azt állítják, hogy ezek a vállalatok merőben azért léptek a politikai gazdaságtani színre, hogy felváltsák a kapitalizmus korábbi szakaszainak nemzeti gyarmatosító és imperialista rendszereit (Hardt – Negri 2000: p.31).

Mások a már korábbiakban idézett gondolkodók közül egy sajátos posztszuverén helyzetről, illetve a tőketulajdonos (kvázi-monopol vagy oligopol) TNV-k térhódításáról értekeznek, beleértve a lentebb idézett Hardt-Negrit, vagy akár részben Schillert (2014) is. A francia posztmodern filozófus és társadalomtudós Jean-François Lyotard (1984: pp.5-6) szintén osztja a nagyvállalatok térnyerésével kapcsolatos aggályokat. Ő már Hardt–Negri-t jóval megelőzően azon az állásponton volt, hogy „a multinacionális vállalat névvel jelölt új tőkeáramlási formák révén a gazdasági hatalmak az elmúlt évtizedekben már elérték azt a pontot, amikor már az állam stabilitását veszélyeztetik. Az új tőkeáramlási formák következtében a beruházási döntések, legalább is részben, kicsúsztak a nemzetállamok ellenőrzése alól (vö. Overbeek 2004; Robinson 2004; Hardt-Negri 2009). A komputertechnológia és a telematika fejlődése azzal a kockázattal jár, hogy a kérdés még kényesebbé válik. Vegyük a következő példát: egy olyan céget, mint az IBM, feljogosítanak a Föld egy orbitális sávjának birtoklására, valamint arra, hogy ott kommunikációt szolgáló műholdakat és/vagy adatbankot helyezzen el. Kik férhetnek majd hozzá? Ki fogja meghatározni, hogy

melyek a tiltott adatok vagy csatornák? Vagy az állam lesz az egyik felhasználója annak?”.

Hardt–Negri elgondolkodtató észrevétele szerint a tőke nem az uralom tiszta formája, hanem egy társadalmi viszony, melynek túlélése és fejlődése függ belső, produktív szubjektivitásaitól. A globalizáció folyamata révén a tőke nemcsak az egész világot vonja ellenőrzése alá, hanem a társadalmi életet is megteremti, alakítja és kihasználja, az életet a gazdasági érték hierarchiái szerint rendezi. Azon újonnan domináns termelési formákban, melyek információkat, kódokat, ismereteket, képeket és hatásokat foglalnak magukba, a gyártók egyre nagyobb szabadságot igényelnek, valamint nyílt hozzáférést olyan társadalmi formákhoz, mint a kommunikációs hálózatok, információs bankok és kulturális áramkörök. Az internetes technológiák innovációja például közvetlenül függ a közös kód- és információforrásokhoz való hozzáféréstől, valamint a korlátozás nélküli hálózatokhoz való kapcsolódás és kölcsönhatás képességétől (2009: ix-x; vö. Deleuze–Guattari 1980; Wacquant 2012: p.17)⁵⁶.

Úgy véljük, e fenti viszonyok és vélt vagy valós konvergencia a tőkeviszonyokat is megjelenítő és érdekeket képviselő államokra nemkülönben igaz. Noha bármely, a transznacionalitás irányába vezető olvasat indokolt is, ebben az eszmefuttatásban teljesen feloldódik az állam, mint önálló kategória. Ez az ontológiai átrendeződés tehát figyelmen kívül hagyja a tőkés-tőkés érdekellentéteknek is otthont adó államon belüli és nemzetközi kapcsolati tapasztalatokat (vö. Robinson 2004; Overbeek 2004; Wallerstein 2010).

Anélkül, hogy azonosulnánk absztrakt, metaforikus és történelembölcseleti gondolatmenetének Birodalom koncepciójával, egyetérthetünk Hardt–Negri azon megállapításával (2009: p.223), hogy immár szükségtelen teljesen szembeállítani a nemzetállamot és a globalizációt, illetve, hogy a szuverenitás új formái jelentek meg.⁵⁷

---

⁵⁶ Más szerzők is foglalkoznak a hálózatok jelenségének társadalmi összefüggéseivel (vö. (Deleuze–Guattari 1980), jelentőséget tulajdonítva a komplexitás és az interaktív kombinációk fontosságának (Wacquant 2012: p.17).

⁵⁷ A szerzőpáros (2009: p.223) egyenesen azt állítja, hogy a nemzeti a globálison belül van, a globális pedig a nemzetin belül. A globális politikai és intézményi rend ennek megfelelően olyan szerveződésekben ölt testet, amelyekben belül a nemzetállam és a nemzetköziség olyan külön-, de nem önmagukban álló elemek, amelyek alapvetően belülről változnak.

Schillerrel is egyetértünk, aki azt állítja (2014: p.229), hogy a politikai gazdaságtan mozgása egyszerre formálódik a felülről lefelé ható, államorientált geopolitikán *belül*, és *azon túl*. A hézagpótló és dinamikus tényező itt a társadalmi erők politikai egyensúlya mind az egyes társadalmakban, mind a globális szinten.

Annyi bizonyos, hogy a transznacionális kapitalizmus játéktere nem semleges politikai-gazdasági tér. A digitális kapitalizmus szerkezetátalakítását elősegítő geopolitika nemcsak az államok és óriásvállalatok manőverei mentén alakul, hanem – a leginkább alapvetően – a nemzeti és a nemzetközi társadalmi erők folyamatosan változó egyensúlyának fényében jött létre. Mind az általános válság, mind a digitális kapitalizmus növekedési módja azzal járt, hogy az internet geopolitikáját mindig is mély ellentmondások kísérték (Schiller 2014: p.270). Ilyenformán a „nemzetállammal” való geopolitikai együttműködések mellett sem feltétlenül nemzeti alapon szerveződnek TNV-k: például a Samsung együttműködik a Google-lal az Apple-lel szemben.

III.2 Nemzeti és/vagy transznacionális tőke?

A bevezetésben jeleztük, hogy az első hipotézis ernyője alatt különböző aktuális, ám gyakorlatilag eldönthetetlen, a hegemoniához kapcsolódó kérdések merülnek fel. Vajon e láncok hegemon helyzetben vannak-e, valamint, ha igen, úgy e hegemonián az amerikai állammal osztoznak-e, újabb igenleges válasz esetén, fognak-e? Érdemes belegondolni abba, hogy mindezt azon tőke természete határozza meg, amelytől függenek. A legszélesebb értelemben a gazdasági szférában betöltött hegemon hatalom sikere, legalábbis napjaink kapitalista körülményei közepette azon a képességen alapszik, hogy általános szinten nyereséget biztosítson a tőkések számára, mégpedig nemcsak a saját, hanem szövetségesei érdekei szerint is (Hardt–Negri 2009: p.214; vö. Gramsci 1977). Itt már közvetlenül elérünk olyan, a differenciált modell felhasználói szintjén is megjelenő mechanizmusokhoz, mint a társadalmi viszonyokat felépítő szubjektivitásokra ható, ideológiai befolyások (vö. Overbeek 2004), amelyek a politikai napirendekkel kölcsönösen hatnak egymásra.

Gramsci (1977), amikor a társadalmi erőviszonyok korporatív és állami kategóriáit mutatja be, megállapítja, hogy a nemzeti állam belső viszonyaihoz kapcsolódnak a nemzetközi viszonyok is.⁵⁸

A Washingtoni Konszenzus után az atlanti orientációjú G7-et felváltotta a G20. Az Egyesült Államok gyengült, ám más nem tűnik elég erősnek, hogy betöltse helyét globális hegemónként. Felmerül Kína majdani elsősége. Az USA gazdasága ugyanakkor 2016-ban még mindig több mint másfélszerese a kínainak, és Kína lenyűgöző erőfeszítései a transznacionalizáció érdekében egy olyan globális gazdaságon belül mennek végbe, amely többletkapacitásokkal van elárasztva, és amelyet jól körbesáncolt transznacionális vállalatok felügyelnek.⁵⁹ Kína nyújtja évek óta az IKT-szektor állami irányítású fejlesztésének a legszélesebb körű, sokoldalú és legsikeresebb

---

⁵⁸ Gramsci (1977) teljes vonatkozó gondolatmenete a következő szerint ír a társadalmi erőviszonyokról a korporatív és az állami kategóriák között: „Az állam egyetlen csoport szervezeteként szerepel ugyan, s feladata az, hogy megteremtse a csoport maximális önkifejtésének feltételeit, de ez a fejlődés és ez az önkifejtés úgy jelenik meg és úgy szerepel, mint egy egyetlen önkifejtésnek, az összes „nemzeti” energiák fejlődésének hajtóereje, azaz az uralkodó csoport konkrétan azonosul az alárendelt csoportok általános érdekeivel, s az állami élet úgy jelenik meg, mint az alapvető csoport és az alárendelt csoportok érdekei közötti instabil egyensúlyok szüntelen létrejötte és meghaladása [...] A valóságos történelemben ezek a mozzanatok kölcsönösen feltételezik egymást, hogy úgy mondjuk, horizontálisan és vertikálisan,” azaz a társadalom gazdasági tevékenységei szerint (vertikálisan) és a területek szerint (horizontálisan), „s változatosan keverednek és különülnek el: e kombinációk mindegyike kifejeződik saját gazdasági és politikai megnyilvánulásában. Figyelembe kell még venni, hogy a nemzeti államnak ezekhez a belső viszonyaihoz kapcsolódnak a nemzetközi viszonyok, s így új eredeti és történelmileg konkrét kombinációk keletkeznek. A fejlettebb országban létrejövő ideológia kevésbé fejlett országokra is áterjedhet, s befolyásolhatja a kombinációk helyi viszonyát”.

⁵⁹ A kínai termeléstöbbletet ráadásul az egyik (sőt, 2016-ban a) legfontosabb exportpiacuk, az amerikai támogatására fordítják, nem pedig a kivételesen egyenetlen, exportra és befektetésekre épülő hazai politikai gazdaság szerkezetének átalakítására. Évek óta vannak arra mutató jelek, hogy a Hszi Csinping-kormányzat tesz lépéseket a szerkezeti változtatások irányába. Miközben a kínai pártállam soha nem látott mennyiségű külföldi közvetlen befektetést fogadott, sikeresnek bizonyult abban is, hogy meghatározza a stratégiai kommunikációs és információs szektor kínai nemzeti piacra lépésének feltételeit is. A bátorító állami magatartás nyomán tőkeegységek alakultak, és elkezdtek vezető szerepet játszani a szállítóberendezések és szolgáltatások széles körében: a CCTV, Ali Baba, Baidu, Sina, China Telecom, Huawei, ZTE megerősödtek a hazai piacon, és mind erősebben jelennek meg világszerte. Ezzel párhuzamosan lehetővé vált a transznacionális internetközvetítők közvetlen jelenléte is néhány hazai iparágban, pl. a Microsofté az operációs rendszereivel, az Apple-é a mobiltelefonkészülékeivel és az IBM-é számítógépeivel. Az Egyesült Államok kormányához hasonlóan a kínai állampárt is jelentős tőkeegységekkel gazdálkodik az internetszektorban, és rengeteg kapacitással egyengeti a hazai tőke útját. Miként Obama a korábbi Google-vezérigazgató Eric Schmidttel, a kínai vezetés is intenzíven együttműködik azzal a Tencenttel, amelynek WeChat nevű közösségi média alkalmazását 2017-ben immár közel egymilliárdan használják havi rendszerességgel. Szintén hasonlóan az Egyesült Államok vezetéséhez, a kínai is beavatkozik a nemzeti piac feltételeibe, ennek megfelelően például a Microsoft és az Apple is stratégiai engedményekre kényszerült az országban, a Facebook pedig hivatalosan tiltott. A China Mobile pedig nemcsak előfizetői számát tekintve, hanem az „új-generációs” 4G mobilhálózati felszerelésekbe való tőkebefektetései terén is jócskán felülmúlja a legnagyobb nyugati vállalatokat, beleértve a Vodafone-t, az AT&T-t vagy a Verizont. Összességében Kína sikere abban, ahogy saját nemzeti kommunikációs és információs piacát alakítja, a maga nemében kivételes történelmi teljesítmény (Schiller 2014: pp.231-234).

modelljét. Mindez idővel kiváltotta az Egyesült Államok neheztelését, különösen, hogy ez a két ország nemcsak technológiai kifinomultsággal rendelkezik, hanem erős és képes állammal is annak felügyeletéhez. Hillary Clinton az amerikai és más cégek „hátrányos kínai megkülönböztetésének” a megszüntetésére szólított fel. A Huawei, a ZTE és a Lenovo nemzetközi sikereket érték el (Schiller 2014: pp.231-234; vö.: Arrighi 2007). Mindennek különös jelentősége lesz a jelen nagyobb fejezet során tárgyalt geopolitikai színterén.

A politika-gazdasági szerkezetek globálisan, nemcsak pusztán nemzeti alapon, összezárnak a kínai tőke expanziója előtt.⁶⁰ Nem meglepően: a világ transznacionális vállalatainak zöme a fejlett országokban székel, és az elmúlt évtizedeket arra fordították, hogy fúziók és felvásárlások, kutatás és fejlesztés, valamint a márkamegjelölés útján koncentrálják hatalmukat, és napjainkra már messzemenő határokon átnyúló termelési rendszereket fejlesztettek ki – jelesül, akár már Kínán belül is (Schiller 2014).

A Microsoft a kínai Huawei-jel működik együtt az utóbbi vállalat „hazai” piacán. Az ilyen kombinációkban az amerikai vagy a kínai tőke elnököl? Kína új magország-e, vagy az lesz-e rövidesen? A jövő kínai, amerikai, vagy transznacionális? A válságból kivezetni hivatott, alternatív technológiai, illetve IKT-s menekülőút, és a finanszírozás során az állami kontroll alól kilépő tőke tapasztalatai nyomán beszélhetünk-e nemzeti tőkéről, ha az a profitja után nem „haza” adózik (Piketty 2014: p391.)⁶¹ E kérdések jelen állás szerint egyrészt zömükben eldönthetetlennek tűnnek, másrészt a társadalmi erőter egyébként tényezőivel vannak körforgásban, beleértve a nemzeti politikai és szociális viszonyokat is, melyeket egyéb fókuszaink miatt ezúttal nem részletezünk.⁶²

---

⁶⁰ Dan Schiller észrevétele ebben a formában túlzás, legalábbis a transznacionális tőke nem IKT-vonatkozású ágazatai tekintetében. Afrika és Latin-Amerika teljesen nyitott, az amerikai állami és vállalati részvények jelentős része kínai kézben van, nem beszélve olyan nagyvárosokról, mint Vancouver, ahol nagyszabású kínai ingatlanbefektetések történtek a közelmúltban.

⁶¹ Például amint ezt a Facebook teszi, illetve nem teszi, hiszen írországi jelenléte révén európai, ázsiai, dél-amerikai, afrikai és ausztráliai ügyfelei után nem ezáltal nem köteles adót fizetni az amerikai államnak.

⁶² Ami ez utóbbi szociális viszonyokat illeti: elgondolkodtató Schiller meglátása, amely szerint a pénzügyi válság nyomán az amerikai és az európai kapitalizmus, illetve a politikai és vállalati vezetők a pénzügyi összeomlás elhárításával karöltve használták fel a válságot, latba vetve hatalmukat, hogy az államokat „megszorító” intézkedések meghozatalára sarkallják. Az 1980-as évek megszorítás-alapú privatizációs „stílusát” idézve ezek az elitek hozzáfogtak ahhoz, hogy világszerte több százmilliárd dollár értékben értékesítsék az állami vagyont világszerte, beleértve a kulturális örökséget, a kormányzati szolgáltatásokat, a gyógyszeripari, az orvosi és a mezőgazdasági biotechnológiát, melyekre mind az

Az államok és a vállalatok közti viszony megértése kulcsfontosságú a kapitalista világgazdaság működésének megértéséhez a nemzetállamokat feltételező világrendszer-elmélet (Overbeek 2004: p.120) érvelése szerint. A kapitalista világgazdasági térben tevékenykedő vállalatok szempontjából legalább két olyan kérdés van, amelyben az állami szuverenitás érvényesítése közvetlenül érinti az ő érdekeiket is, és ez kiemelt fontosságra tesz szert okfejtésünk vonatkozásában is: az államok meghatározzák, hogy az áruk, a tőke és a munkaerő mennyiben és milyen feltételek mellett léphetnek át a határaikon, illetve nyomást gyakorolhatnak más államokra, amennyiben azok döntései kihatnak az adott ország vállalataira is (Wallerstein 2010: p.98)⁶³. Részben követve eme államközpontú ontológiára alapozó gondolatmenetet, az államot nagyon is létező kategóriának tekintjük, amely ugyanakkor érdekközösségbe kerülhet a vállalatokkal.

Ha emellett belegondolunk, hogy e fenti definíciót kínáló világrendszer-elmélet egy másik lényeges következtetése szerint a világrendszer az elhúzódó amerikai válságra bizonyos kiigazításokkal reagál (vö.: Käkönen – Juutinen 2016), felmerül, hogy a politikai gazdasági jelenségek mögött tudatos állami stratégiákat, ugyanakkor vitathatóan ezek mögött részben újra transznacionális tőkés erőket találunk (vö. Robinson 2004). Ennyiben a geopolitikai nem választható el a politikai gazdaságitól, az állami pedig a transznacionálistól. E viszony leírásakor úgy vélem, a legprecízebb megfogalmazás azok *együtthatása egy hibrid szerkezetben*.

áruforgalmazási projektek markolata szorult. Ez társadalmi elégedetlenséget szült világszerte, beleértve a transznacionális kapitalizmus központjait is. Ezek a komplex társadalompolitikai viszonyoknak következményei lehetnek a politikai folyamatokra, beleértve az európai, illetve amerikai törvényhozási, illetve elnökválasztásokat is, ami a válság politika szférájára való áttételének is tűnhet (Schiller 2014: p.240; p.244; Zizek 2016).

⁶³ Immanuel Wallerstein (2010) a nevezettekén felül további öt területet sorol fel, melyeken az állami szuverenitás érinti a vállalati napirendeket: előbbieket (1) meghatározzák az államon belül fönnálló tulajdonjog-rendszert; (2) fölállítják a foglalkoztatással és az alkalmazottak bérezésével kapcsolatos szabályokat; (3) döntenek arról, mik azok a költségek, amelyeket a cégeknek internalizálniuk kell; (4) döntenek arról, mik azok a gazdasági tevékenységek, amelyeket monopolizálhatók és milyen mértékig; (5) adókat szednek; bővebben l. 2010: p.98.

III.3 Átfedő nagyhatalmi és transznacionális érdekviszonyok, valamint szerkezeti fúziók a szabad információáramlás biztosítása érdekében

Az *II.8 alfejezetben* már érintettük a 2000-es évek IKT-növekedését. Az előbbi gondolatmenetet folytatva valószínűsíthető, hogy egyes állami lépések éppen az IKT-ra támaszkodva kísérelték meg megmászni a 2007-2008-as válság jelentette emelkedőt. A továbbiakban mindennek a nagyhatalmi kapcsolódásairól lesz szó.

Az internetben rejlő, kommunikációs és információfeldolgozási erőre alapozva, egy pártfogó állami szemlélet és intézményi apparátus támogatásával (*l. II.7 alfejezet*) az amerikai tőke kondicionáló erőt gyakorol az ágazat felfejlődésére. A 2010-es évekre elég egy pillantást vetni ennek belátásához: a hálózati forgalomirányítás [*routing*] berendezéseinek ellátását illetően a Cisco áll az élen, a keresőprogramok esetében a Google, a közösségi hálón folyó kommunikációban a Facebook és a Twitter, az „okostelefonok” vonatkozásában az Apple és szövetségben a Samsunggal, újból a Google. Adatbázisok terén vezet az Oracle, félvezetőkben az Intel, asztali operációs rendszerekben a Microsoft, nagyszámítógépekben [*mainframe computers*] az IBM. A világ két legnagyobb távközlési szolgáltatója az AT&T és a Verizon. A keresleti oldalon a Wal-Marttól a General Electric-en át az Amazonig a hálózati alapú rendszerek és alkalmazások vállalati innovációi globális szabványokká váltak. Mindezek szempontjából döntő fontosságú volt továbbá, hogy az internet címrendszerét és az ehhez kapcsolódó technikai funkciókat elsősorban az amerikai állami és vállalati szereplők kezeljék. Ebből adódóan az amerikai (székhelyű) cégek „korai alkalmazókként” tovább folytatják a technológia átvételét, és aránytalanul nagy befolyást gyakorolnak az internet folyamatos fejlődésére, illetve a termék- és információáramlásra.

Fontos továbbá, hogy az USA-beli világhálós rendszerek és szolgáltatások nemcsak a hazai, hanem a transznacionális piacokat is megszállták. Az iPhone leküzdte a kínai és koreai protekcionista gátakat az elmúlt években, az iTunes, a Skype, a Facebook, a Microsoft, a Yahoo felhasználóinak száma jelentősen emelkedett az évek alatt. Az amerikai beszállítók rejtett vezető pozíciókat alakítottak ki, és ez akkor is így van, ha a vonatkozó mérések olykor nem megbízhatóak. A Twitter mikroblog-szolgáltatás 2013-ban azzal büszkélkedett, hogy felhasználói „majdnem a világ összes országából” kerültek ki.

A korábbi növekedési adatok kiegészítéseként az újabb következtetéseket bevezetendő érkezen egy újabb számadat: 2010-ben az IKT-ágazat számára nyújtott amerikai finanszírozás egy becslés szerint 1,2 trillió dollárt tett ki, ami felülmúlja Kínáét, Japánét, Nagy-Britanniáét és Oroszországot együttvéve. Az Egyesült Államok a világ internetes bevételeinek 30-40 százalékát szerzi meg (Schiller 2014: pp.152-154).

Az egyesült államokbeli TNV-k, mint a Google, a Facebook, a Microsoft, az Apple és az Amazon világszerte használt *dotcom* szolgáltatásokat építettek ki. Egyre bővül a határokon átívelő [*crossborder*] internet adatáramlásra alapított kereskedelmi értékesítési lánc. Az ún. számítástechnikai felhő alapú szolgáltatásokra [*cloud services*] történő áttérés tovább fokozza e függőségeket, illetve kényszereket – írta Schiller 2014-ben megjelent könyvében.

Az információk kezelésének amerikai központosítását szolgálta közvetve továbbá a kereskedelmi kamara által létrehozott globális szellemi tulajdon központja [*Global Intellectual Property Center – GIPC*]. A legfőbb USA-beli cégeket tömörítő nemzetközi üzlet amerikai tanács (USCIB) a szabad információáramlás mellett szállt síkra (2014: pp.176-8).

Ehhez a kontextushoz kapcsolódik az Amerikai Egyesült Államok kormányához kötődő, internet neveket és számokat kiosztó vállalat (ICANN) cég ténykedése is, melynek feladata általánosságban az IP-címek és a tartománynevek (köztük a legfelső szintű tartományok) erősen központosított elosztásának felügyelete. Ehhez tartozott 2016-ig az internetes számkiosztó hatóság (IANA) is, amely nemcsak a hatalmi koncentráció létfontosságú eleme, hanem idővel a hatalom gyakorlásával szembeni ellenkezés csomópontja is lett, mint alább, a 2012-es WCIT világkonferencia vonatkozásában látni fogjuk (Schiller 2014: p.156 – vö. Brzezinski 2012).

A világ legnagyobb forgalmú szoftvergyártóit tömörítő, 1988-ban alapított és az Egyesült Államokban bejegyzett üzleti szoftver szövetség [*Business Software Alliance – BSA*] profilja szintén átfedést jelez az államhatalom határokon átívelő céljaival. Mindezt érzékelteti hivatalos honlapjukon közzétett nyilatkozatuk is, mely szerint a BSA „a biztonságos és jogtisztá digitális világ érdekében tevékenykedő legjelentősebb világkereskedelmi szoftveripart képviseli a kormányok előtt és a nemzetközi piacon. (...) A BSA feladata, hogy a fogyasztóknak a szoftvergazdálkodásról, a szerzői jogi védelemről, a kiberbiztonságról, a

kereskedelemről, az e-kereskedelemről és az internettel kapcsolatos egyéb témakörökről adjon tájékoztatást”.

A számítógép- és kommunikációs ipar egyesülete [*Computer & Communications Industry Association – CCIA*] egy számítástechnikai és kommunikációs vállalatokat tömörítő szövetség, emellett egy újabb befolyásos lobbycsoport, amelynek hivatalos nyilatkozata szintén politikai kapcsolódásokat sugall: „Nem támogathatjuk a tartalmak cenzúráját, megfigyelését, zárolását és különféle csoportosításait. Ha valamelyik eljárás mégis elkerülhetetlen, csakis korlátozott ideig tarthat, körültekintően és azt teljes átláthatóságot biztosítva kell véghezvinni. Nem válhatunk tehát az internet rendőrségévé [...] Ha az Amerikai Egyesült Államok nem képes a szabad és nyílt internetet fenntartani, akkor kicsi a valószínűsége, hogy más országok erre képesek legyenek”.

Az amerikai gazdaság köz- és versenyszféráinak ezerkétszáz vállalatát tömörítő TechAmerica ernyőszervezet, amely 2009-ben az amerikai ipar nemzetközi versenyképességéről is közzétett egy tanulmányt, kinyilvánította, hogy az USA az internetet és az elektronikus kereskedelmet érintő területeken az innovatív szellemiségben [*thought leadership*] és a közpolitikai fejlesztésekben egyaránt élen jár. Ezt követően a vállalatcsoport – amelynek figyelemreméltó módon egyik központja különben Washington és a Szilícium-völgy mellett Pekingben van –, felsorakozott a határokon átívelő felhő alapú szolgáltatások megőrzése mellett (Schiller 2014: p.176).

A *II.9. alfejezetben* említettük a vélt vagy valós, globális hatalmi átrendeződési folyamatokat. Azonban a válság által meggyengítve is egyedülálló pozíciót foglal el az Egyesült Államok a területen kívüli világháló vonatkozásában. A műveletirányítást, az irányelvalkotást és az internetes technikai szabványokat aránytalan mértékben határozták meg az Egyesült Államokhoz kötődő ügynökségek (legalábbis 2016-ig, *l. alább*). A digitális rendszerek és szolgáltatások élmezőnyét szintén aránytalan mértékben és szintén amerikai vállalatok alkották. Ezen kívül, a nemzetközi kapcsolatok spektrumán olyan multilaterális intézmények garantálják az amerikai dominanciát, mint az Amerikai Államok Szervezete (OAS), a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége (ASEAN), az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ), az Európai Unió, az Afrikai Unió, a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD), a G8, az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) és az Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködés (APEC). E szerveződések (egyelőre) alapvetően nem fenyegetik az amerikai hegemoniát, még ha fel is merülnek nézeteltérések (pl. az EU és

az USA között, mindenekelőtt a disszertáció által a *III.7. alfejezetben* érintett internetes megfigyelés kapcsán). Sőt, időnként akár e hegemonia intézményi letéteményeseinek is tekinthetők, hasonlóan a Triád vagy a Világkereskedelmi Szervezet és más szerveződések (korábbi) tapasztalataihoz (Schiller 2014: p.226).

Talán ettől is fontosabb maguknak az IKT-vállalatoknak a gyakran nyílt politikai napirendet jelző, fentebb már érintett tevékenysége. Ennek megfelelően például a Google csatlakozott az ún. Global Network Initiative-hez és annak a maximálisan profitábilis felhőalapú szolgáltatások akadálytalan terjedését is célzó internetszabályozási küldetéséhez. Schiller számos példával illusztrálja, hogy a vállalat egyéb esetekben is sürgette a szabad információáramlás biztosítása érdekében „a közös fellépést az Atlanti-óceán mindkét oldalán”, illetve a globálisan harmonizált célok elérését ennek megfelelően. 2010-ben szintén ebben a szellemben több kormányzatra kiterjedő kezdeményezést javasolt a létező szabad kereskedelmi útvonalak fenntartására. Egyúttal a Google „megfelelő lépéseket” szorgalmazott az Open Net Initiative civil szervezet jelentésére alapozva húsz kormánnyal szemben, akik megsértették az ekképp definiált érdekeket. Eközben pedig, például a kínai protekcionizmus tekintetében a Google más vállalatok – illetve versenytársak, beleértve a Facebookot, a Twittert, a Flickr-t és a Wordpress-t – érdekeltségeinek a képviselőjét is magára vállalta, miközben több ízben felsorakozott az összefüggő, tehát nem nemzetenként vagy térségenként szétterjedő világháló mellett. Elgondolkodtatónak látni erre Váil Ghoneim (2013: p.275) *VI.1 alfejezetben* részletesen tárgyalt memoárkönyvének azon szakaszát, mely szerint „céges politikája szerint a Google nem, vehet részt politikai tevékenységben”.

Miközben a Google általában támogatta egyes szabadkereskedelmi megállapodások megkötését, 2012-ben, nyilvánvalóan a „szabad internet” paradigma – és *status quo* – fenntartása érdekében a vállalat kategorikusan elutasította a 193 tagországot tömörítő, ENSZ mellett működő Nemzetközi Távközlési Egyesület [*International Telecommunication Union – ITU*] nemzetközi felhatalmazását a világháló szabályozására. Az egyéb nemzetközi hírközlési formákat évtizedek óta üzemeltető szervezet jogköreinek az esetleges bővítése hatalmas ellenkezést váltott ki, már jóval a 2012. decemberi világkonferencia [*World Conference on International Telecommunications – WCIT*] megkezdése előtt. Noha a jelen levő országok döntő többsége jóváhagyta e dokumentumot a konferencián, az USA megtagadta az

egyezmény aláírását és kivonult, mely lépéséhez csatlakozott Franciaország, Németország, Japán, India, Kenya, Kolumbia, Kanada, az Egyesült Királyság és további országok. Az átfedések a felsorolt államok némelyike és a politikai gazdaságtani érdekek között nyilvánvalóak, ahhoz külön értelmezés nem is szükséges. Az talán még inkább elgondolkodtató, hogy a világkonferenciát megelőző hónapokban a nyugati sajtó az eseményt mintegy történelmi összecsapásként prezentálta az internet szabadságának hívei és az Oroszországhoz, Iránhoz és Kínához hasonló, „tekintélyelvű rezsimek” között (2014: pp.175-182; Dornfeld és tsai. 2016: pp.49-50).⁶⁴

A roppant nagy érdekkonfliktusokat jelző folyamat szimbolikus lezárásaként végül az IANA irányítási feladataira vonatkozó szerződés az ICANN és az amerikai kereskedelmi tárca nemzeti távközlési és információs igazgatósága (NTIA) között 2016. október 1-ével lejárt. Ezáltal elviekben e funkciókat hivatalosan átruházták egy globális, multilaterális közösségre (ICANN nyilatkozat – 2016).

III.4 „Digitális faltörő kos”, avagy apparátus az amerikai hegemonia biztosítására?

Schiller megállapítja, hogy Clinton elnök időszakához (1993-2001) kötődik a globális elektronikus kereskedelem és az Amerika által dominált ágazatok (pl. számítógépes szoftverek, szórakoztatási termékek, információs, pénzügyi, szakmai és egyéb szolgáltatások, műszaki információk) lélegzetelállítóan nagy növekedésével járó szabad tőkeáramlása. Már az *II.4-6. alfejezetek* világossá tették, hogy mindez nem kizárólag a Szovjetunió összeomlása okozta unipoláris mozzanat nyomán alakult így, hanem azon államok újdonsült fogékonyságából és fogadókészségéből is adódóan, amelyek társadalmi és gazdasági programjai drasztikusan átszerveződést éltek meg világszerte, Európától Oroszországon át Kínáig (Schiller 2014: p.159; vö. Dardot-Laval 2013; Dornfeld 2016).

Eme információ- és termékáramlási folyamatok különböző, az amerikai állam által nagyhatalmilag támogatott „demokratizáló kezdeményezésekkel” [*democraticizing initiatives*] karöltve mennek végbe évtizedek óta, és valószínűsíthetően a 2007-2008-as

---

⁶⁴ Ez talán az egyetlen hely Schiller (2014) *Digital capitalism* című, e disszertáció során számtalanszor idézett, máskülönben hallatlanul érdekes és kulcsfontosságú megfigyeléseket ismertető tézisében, amely kifejezetten érzékelteti az ideológiai és diszkurzív összefüggéseket.

pénzügyi válság kihívásai különösen hozzájárultak ahhoz, hogy kormányzati prioritássá emelkedjenek (l. *II.7. alfejezet*).

A politikai-gazdasági és a geopolitikai síkok itt érnek össze különösen nyilvánvalóan, a keresztmetszetben ezen kívül szembetűnik állam és tőke élénk interakciója, illetve egy, a transznacionális technokrata elit formálta szellemi és politikai milió is (vö. Robinson 2004; Overbeek 2004).

Ezt mutatjuk be a továbbiakban, illetve azon nyilvánvaló állami kapcsolódásokat, amelyek egyfelől a társadalmi erőter geopolitikai színterének egyéb szellemi és politikai alakzatai (Aszkalaphosz-államok), másfelől második hipotézisem, azaz a digitális utópizmus irányába tájolódnak. Ezen kívül segítenek logikai hidat verni a *II. fejezetben* érintett modernizmus, kapitalizmus és technológiai paradigma és alapfeltevéseink közé is, emellett a társadalmi erőter konkrét tapasztalatainak (l. *V-VI. fejezetek*) megértését segítik elő.

E tendenciák nemzetközi térben való kibontakozásának egy mérföldköveként 2008-ban a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) szülői miniszteri konferenciáján a szervezet az internetgazdaság jövőjével kapcsolatos deklarációt fogadott el. Ebben a szellemben a jövő internetgazdaságának mindenekelőtt a polgárokat, a fogyasztókat és a munkavállalókat kell kiszolgálnia. Kifejezetten védeni hivatott e megállapodás az emberi jogokat, a demokráciát, továbbá biztosítani a mindenki számára elérhető, hátrányos megkülönböztetés nélküli hozzáférést a világhálózathoz és szolgáltatásaihoz (2014: p.171).

Az információáramlás közös nagyhatalmi és IKT-vállalati biztosításának garanciáiként jelentős intézményrendszer épült ki. Ezek egyike az Obama-adminisztráció kereskedelmi minisztériuma, illetve az NTIA által 2010-ben létrehozott, tárcaközi internet-szakpolitikai munkacsoport [*Internet Policy Task Force – IPTF*], amely az információáramlás és az innováció előmozdításának felvállalt állami céljaival egyetemben nyilvánvaló politikai elköteleződést mutat és gazdasági prioritásokat érvényesít. Obama elnök 2010-től folytatott kormányzása a demokratikus folyamatokra, az emberi jogokra, az „együttműködésre”, a „transzparenciára” összpontosuló retorikai elemek kíséretében, bevallottan a civil társadalmi szereplők véleménynyilvánításának támogatására törekedett világszerte (vö. Rice 2011). Eközben a 2011-ben meghirdetett, ún. nemzetközi stratégia a kibertérért kezdeményezéssel az Egyesült Államok vezetése

biztosítani igyekezett a hálózati termékláncokon keresztül történő, folyamatos, zökkenőmentes adatforgalmat. A 2010-es évekkel az amerikai kormányzat az emberi jogi retorikát immár az internetszabadság doktrínájával hangolta össze. Schiller felteszi a kérdést: mi van akkor, ha ezen ideálok és értékelvűség kiszámoltan manipulatív, stratégiai célokat hivatott eltakarni? E disszertáció e morális értékítélet meghozatalában nem illetékes, viszont nagyon is fontosnak tartjuk, hogy az amerikai kormányzat egy szemernyit sem késlekedett válaszolni, amikor a Google, mely cég vezérigazgatója, Eric Schmidt egyben Obama kampánystábjának is tagja volt, 2010-ben hackertámadásokra és az állami cenzúrára hivatkozva kivonult Kínából. A külügyminiszter Hillary Clinton tizenegy nappal később tartotta az internet szabadságáról szóló, nagy visszhangot kiváltó, normatív jellegű beszédét, eközben pedig az egész ország sajtója a Google bátorságát ünnepelte. Clinton a szóban forgó beszédben legitimációs előzményként hivatkozott Rooseveltnéhai elnökre is, és hozzáillesztette az elődje által meghirdetett négy szabadsághoz. Kinyilvánította, hogy a globális információhoz való hozzáférés a modernitáshoz vezető rámpához hasonlít; kijelölte a szabad világ és a tekintélyelvű rendszerek elektronikus határvonalait; támogatásáról biztosította az autoriter rendszerek által elnyomottakat, és ígéretet tett, hogy segít nekik kijátszani a véleménynyilvánítás korlátozását. Egy évvel később Hillary Clinton bejelentette, hogy az Egyesült Államok nemzetközi stratégiája a kibertérért nem kevesebb, mint egy „új külpolitikai parancsolatot” [*new foreign policy imperative*] képez (Schiller 2014: pp.162-3).

Az a társadalmi erőter politikai gazdaságtanához és geopolitikájához egyaránt kapcsolódik, hogy az amerikai külügyminisztérium fenti, nyilvános állásfoglalásai mellett létrehozott egy globális internet munkacsoportot [*Global Internet Freedom Task Force*]. Ennek kontextusában kifejezetten sürgette az amerikai IKT-vállalatokat, hogy játszanak proaktív szerepet a külföldi kormányok által gyakorolt cenzúra és megfigyelés felszámolása érdekében. Maga Obama elnök egy évvel a Clinton-beszédet követően legfelsőbb szintű, végrehajtói hatalmi elköteleződést nyilvánított ki a szabad információáramlás biztosítása mellett. Eme viszonyulást kimondottan azzal indokolta, hogy az nemcsak az alapvető jogokhoz nélkülözhetetlen, hanem az amerikai és a globális gazdasági prosperitáshoz is (Schiller 2014: p.166). Ebből számunkra az az állam és a vállalatok egy élénk egymásrautaltsága körvonalazódik. E viszonyban a 2010-es évek elejétől úgy tűnik, hogy az előbbi legalább annyira aktív, mint a vállalati

szféra. Alább látni fogjuk, hogy ebben a tkp. hibrid szerkezetben (vö. Overbeek 2004) az elsőbbség nem ennyire egyértelmű.

Az amerikai állam egyik kiemelt célja évek óta a „nyitott világhálós környezet” biztosítása, amit a kereskedelmi tárca a pénzügyi válságból való felépülés egy összetevőjének tekintett, és ennek megfelelően történt az ún. felhő alapú számítástechnika [*cloud services*] előmozdítása is. Az ezekre a későbbi, világméretű NSA megfigyelési botrány összefüggésében előtérbe került szolgáltatásokra épülő profitstratégiák az internetes termékláncok extenzív változ(tat)ásaival jártak, mégpedig a kereskedelmi minisztérium elképzeléseinek megfelelően. Az IKT-óriás Google hatalmas befektetései az adatközpontokba [*cloud data centers*] a globális infrastruktúra legnagyobb elemeivé váltak ezen elektronikus ágazat térnyerését elősegítendő, miközben a kormányzat támogató szerződésekkel segítette előbbieik kiszervezését egyéb szektor sztereotípiához (Schiller 2014: p.173; vö.: Dorsnfeld és tsai 2016: pp.51-60).

E vonatkozó stratégiák kiolvashatók azon „ajánlásokból” is, amelyeket Robert Kagan (2015: 152) fogalmaz meg az amerikai elsőség megtartása szolgálatában: „A gazdaságpolitika terén az amerikaiaknak folytatniuk kell a szabad kereskedelmen és szabad piacokon alapuló nemzetközi rendszer bővítését és erősítését”.

Az amerikai vállalatok, politikai és katonai vezetők elszánták magukat, hogy az előbbieken bemutatott alapokban megnyilvánuló, gondosan ápoltság komparatív előnyöket teljes mértékben kihasználják. Schiller megállapítja, hogy e folyamatban levő, szabad adatáramlást biztosító szakpolitikák a transznacionális tőke általános igényének megfelelően zajlottak. A korlátozás nélküli, szabad adatáramlással kapcsolatos politika mind az egyesült államokbeli, mind az USA-n kívüli tőkeegyesütségekre és termékláncokra vonatkozik, hiszen azok ugyanúgy támaszkodnak a határokon átnyúló terjeszkedésre. A kereskedelmi tárca arra törekedett, hogy az amerikai székhelyű TNV-k zászlaját vigye, ám ez által közvetetten azon tőkét is képviselte, amely az Egyesült Államokban székhellyel rendelkező tőkerészesedésen kívül esett. Vagyis feltehetőleg az amerikai állam szándékán kívül egy általános, transznacionális tőkeigényt is kiszolgált (Schiller 2014: p.184).

Az Obama-kormányzat fenntartotta elődei elköteleződését az ún. többszereplős internetkormányzás modellje [*multi-stakeholder internet governance model*] mellett, ami gyakorlatilag a nemzetközi térben való szabad adatáramlás amerikai kormányzati

előmozdítása a magánszektor és a civil társadalom részvételével. Ezzel kapcsolatban tulajdonképpen az Egyesült Államok hajthatatlan és nem ismer kompromisszumot (Schiller 2014: p.190). Vélhetőleg már csak azért sem, mert a modernizmus, a kapitalizmus és a nagyhatalmi politika hosszú hagyományokra tekint vissza (Quijano 2007⁶⁵; Amin 2009; Mignolo 2011), amely az amerikai külpolitika új tényezője, a „kiberdiplomácia” (Dornfeld 2016: pp.55-60) szövegösszefüggésében is megjelenik.

Itt szeretnénk tenni egy, a feldolgozott szakirodalomtól független (pl. Schiller 2014), teljesen új észrevételt. Jelesül, hogy a digitális média meghatározó politikai gazdasági szereplőivel ambivalens viszonyban álló Trump kormányzat 2017 decemberében közzétett nemzetbiztonsági stratégiájában [*National Security Strategy*] számos arra utaló jel azonosítható, hogy egyelőre alapvetően nem változnak az állami és IKT-szektor összefonódásai és az ennek megfelelő stratégiák a máskülönben a konvenciókkal szembemenőnek tartott, *enfant terrible* elnök alatt sem.⁶⁶

III.5 A digitális kapitalizmus illeszkedése a modernista technológia paradigmához

Hasonlóan Joseph Massadhoz (2015: pp.33-34) és Samuel Huntingtonhoz (2015: pp.316-327), Schiller (2014: pp.162-3) szintén érinti a digitális kapitalizmus bemutatásakor, hogy hosszú és ellentmondásos múltra tekint vissza az amerikai

---

⁶⁵ Anibal Quijano (2007) szerint „politikai, katonai és technológiai ereje révén az európai vagy nyugati kultúra a kultúra fejlődésének, különösen az intellektuális irányultságának a normáit saját paradigmatisztikus képére és fő kognitív elemei szerint szabta” az újkor hajnala óta.

⁶⁶ Ennek megfelelően például a stratégia *Amerikai befolyásszerzés* című negyedik fejezete kimondja, hogy „az adatáramlás és a nyílt, átjárható internet elválaszthatatlan az amerikai gazdaság sikereitől. A tekintélyelvű szereplők már régóta felismerték a multilaterális testületek hatalmát, és felhasználták őket érdekeik előmozdítására és a saját polgáraik szabadságának a korlátozására. Ha az Egyesült Államok átengedi a vetélytársaknak ezeknek a testületeknek az irányítását, elvesznek azon lehetőségek, hogy az Egyesült Államok alakíthassa a számára pozitív fejleményeket” (2017: p. 40). Vagyis kifejezetten a versenyképesség egy feltételeként azonosítják az adatáramlás zökkenőmentességét. A második, *Az amerikai jólét biztosítása* c. nagyobb pillérében megállapítást nyer, hogy „az amerikai magánszféra közvetlen érdeke a tolerancia, a nyitottság és a szabadság mellett álló hangok támogatása és erősítése” (2017: p. 35). Itt a nagyvállalati érdekek kifejezetten és hivatalos formában elismerten találkoznak az államiakkal. Ennek megfelelően azok együttműködnek egyebek mellett a kibertámadásokkal szemben is: „Az Egyesült Államok kormánya együtt fog működni a létfontosságú infrastruktúrális partnereinkkel az információs igényeik felmérése és az információmegosztás olyan korlátainak csökkentése érdekében, mint például a sebesség és a besorolási szintek. Olyan képességekbe is be fogunk fektetni továbbá, amelyek javítják az Egyesült Államok képességét a számítógépes támadások felismerése terén. A polgári szabadságjogok és a magánélet védelmével összhangban az Egyesült Államok kormánya bővíti az együttműködést a magánszektorral, hogy jobban azonosíthassuk a támadásokat” (– *Az amerikai nép és a haza, valamint az amerikai életforma védelme* – 2017: p. 13).

imperializmussal a XX. században összefonódó emberi jogi diskurzus. Utóbbi, noha nem kifejezetten foglalkozik az amerikai külpolitika modernitásra támasztott episztemológiai igényeivel, ugyanakkor előbbiekhöz hasonlóan említést tesz arról, hogy gyakorta kíséri egyes ideálok előtérbe tolása a geostratégiai érdekérvényesítést. Schiller nyomán betekintést nyerhettünk abba is ezen felül, hogy a szabad információáramlás doktrína a XX. század kezdete óta, majd a hidegháború alatt és azt követően is az amerikai külpolitikai napirend „tartós fegyverének” bizonyult.

Az amerikai imperialista kivételezettséget (vö.: Chomsky 2015; Kagan 2015: pp.5-6) ebből fakadóan vitathatóan „kifordítva” megismétlő (Hardt – Negri 2009: p.209) Dan Schiller e jelentős megállapítása mellett is fontos, hogy az elmúlt évtizedben a történelem eme unipoláris mozzanatot elavulttá tette, mint majd látni fogjuk, és azt is érdemes megnézni, hogy egyes posztkoloniális szerzők hogyan látják ezt az időszakot.

A 2010-es évek imént tárgyalt amerikai állami vezetői állásfoglalásaiból ismert retorika övezte egy évvel később az arab világ eseményeit is, melyeket e disszertáció később tüzetelebben is szemügyre vesz kritikai szempontból (I. V. fejezet). Ahogyan azt is megvizsgáljuk, hogy véletlen-e, hogy az arab tavasz komplex társadalompolitikai jelenségegyüttese tekintetében a digitális média öndicsőítése (vö. Aouragh 2012) folytán digitális utópista szövegek csendültek fel. Továbbá, mi állhatott annak hátterében, hogy ezekben az eseményekben a kezdetektől felnagyított és eltúlzott a digitális média szerepe, aminek eredményeként olyan reduktív értelmezések és közhelyek áramolhattak ki a köztudatba és -beszédbe, mint a Facebook- vagy Twitter-forradalom. A fentebb leírtak fényében mindez bizonyára nem véletlen: amellet, hogy a digitális média máig tisztázatlan, ám aktív szerepet játszott e folyamatokban, szerepének túlértékelésében a tőke szabad áramlásának nagyhatalmi, illetve transznacionális vállalati propagálása folyhatott (Aouragh 2012; vö. Ghoneim 2013), részben a nyugati, illetve amerikai értékek és ideálok kulturális és politikai referenciáival.

Massad (2015) palesztin-amerikai politológus terjedelmes kritikát kínál a neoliberais berendezkedésen nyugvó (vö. Overbeek 2004: pp.129-131; Dardot-Laval 2013: pp.272-291; Zizek: 2016: p.286) amerikai állami külpolitika ideológiai küldetésének megértéséhez. Jelen disszertáció számára ezúttal ez annyiban fontos, hogy megerősíti a szóban forgó, ún. „demokratizáló” kezdeményezések egyéb hatalmi célokkal való konvergenciáját. Az amerikai elnök és külügyminiszter 2009-2011 közötti nyilvános beszédeit, részben más alapokon vizsgáló szerző (2015: pp.33-34) szerint az Amerikai

Egyesült Államok és az általa uralt multilaterális szervezetek neoliberális és neokolonialista hatalmi projektjének előretolt bástyája az emberi jogi diskurzus (Mignolo 2011: p.115; p.236; vö. Huntington 2015: p.538).⁶⁷ Massad szerint e tendenciákban az 1980-as évek óta kiemelt és aktív szerep hárul olyan közvetítőkre, mint a különféle civil szervezetek és a társadalmi mozgalmak aktivistái, akik egy transznacionális modernitást adnak át a mindenkori helyi igénylőknek világszerte. Massad e rezsimet neoliberálisnak nevezi.

Massad nem részletezi, hogy a közgazdasági konszenzus a liberalizáció-költségvetési hiánycsökkentés-pénzpiaci ellenőrzés hármasságának, amit a második világháború utáni világgazdasági ciklus 70-es években elkezdődő hanyatlása után az USA és az USA dominálta világszervezetek erőltettek rá a világ többi országára, hogyan definiálja a többi aspektust, amit ő a neoliberalizmus kifejezésbe beleért. Tisztázásra szorul ennek megfelelően és figyelemmel a gazdasági és a kulturális színterek Hardt–Negri (2000) általi elhatárolására is, hogy Massad (2015) gazdasági szférát illető ténymegállapításai miként kapcsolódnak ahhoz a szférához, ami, mint majd látni fogjuk, kitermeli az IKT-öndicsőítő felfogásokat és a digitális utópianista szellemáramlatot. Massad megértéséhez ebben a tekintetben Inderpal Grewal indiai-amerikai kulturális antropológusra támaszkodhatunk, akinek a gondolatmenete segít betölteni ezt a keletkező űrt: utóbbi kultúrakutató szerint az emberek, a javak, a társadalmi mozgalmak és a diskurzusok cirkulációja immár évtizedek óta egy globális amerikai kultúra égíse alatt történik (Grewal: 2005: p.157). Ehhez illeszkedik az amerikai termékláncok és ideológia állami hátszelű exportja a kilencvenes években, amiről már volt szó (l. *II.4. alfejezet*; vö. Croteau-Hoynes 2003; Schiller 2014; Iványi 2017).

Hogyan illeszkednek az IKT-ágazati célok és a transznacionális technokrata elit napirendje mindehhez? Schiller utal rá, hogy a Google a 2000-es években nagy elánal hirdette szövetségét a civil társadalmakkal és elköteleződését az emberi jogok mellett, pénzügyi támogatásban részesítve számos „homályos” hálózatot. Érdekes párhuzam mutatkozik, ha felidézzük a demokrácia terjesztésére, illetve a transznacionális modernitást a mindenkori helyi igénylők számára tolmácsoló, ’80-as évek óta aktív civil szervezeti agenda (NGO) Massad (2015: p.23; p.138) általi leírását.

---

⁶⁷ Walter Mignolo (2011) szerint az emberi jogi diskurzus és a demokrácia nemzetközi előtérbe tolása napjainkban hasonlatos a kereszténység, majd a civilizáció és a fejlesztések korábbi, történelmi terjesztésének tapasztalataihoz.

Ettől is érdekesebb talán, ha belegondolunk, hogy Condoleeza Rice memoárkönyvében (2011: p.305) maga is utal rá, hogy egy, a későbbiekben a Google vezérigazgató Eric Schmidt-tel közösen publikáló fiatalember segítségével a közösségi médiát az amerikai diplomáciai készletbe integrálták, és mindez „szépen megtérült, amikor a Facebook és Twitter a demokratikus változás gyorsítói [*accelerants*] lettek a Közel-Keleten”. E szavak egybecsengenek a Facebook-alapító és tulajdonos Mark Zuckerberg egy-egy megnyilvánulásával a közelmúltból, így egy 2017. február 4-i megosztásával is, amelyben informált társadalmat és civil részvételt követel világszerte (Iványi 2017).

Úgy vélem, mindez a nagyhatalmi ideológia és a transznacionális gazdasági érdekek átfedését jelzi, Schiller szavaival: „egyazon közös és elsődleges célt, jelesül, hogy a vállalati adatforgalom korlátozás nélkül áramoljon, minthogy az Egyesült Államok által kezelt területen kívüli világháló körül új nyereségszerző állomások [*profit sites*] létesülnek (2014: p.169).

Az eddigiekben vázolt geopolitikai keretek fontos helyet foglalnak el áttételesen a disszertáció soron következő részeinek eszmefuttatásában. A *III.5 alfejezet* a Panoptikon-metaforával (nem benthami vagy Foucault-i értelemben) szemléltetett megfigyelés-geopolitikai összefüggéseket bontja ki ettől a bevezetéstől részletesebben, míg a *IV. nagyobb szerkezeti egység* a társadalmi erőter által kitermelt ideológiák (vö.: Gramsci 1971; Stuart Hall 1982; Overbeek 2004) közelmúltját és jelenét vizsgálja.

Mielőtt innen továbbhaladnánk a második hipotézis irányába, elengedhetetlen a társadalmi erőter azon hatalmi tényezőinek áttekintése, amelyekkel az amerikai és/vagy transznacionális erők keresztezik egymást, és melyek jelenléte akár a digitális utópizmus újratermelődésével is kapcsolatba hozható.

III.6 A társadalmi erőter további alakzatai: az ún. Aszkalaphosz-államok és a Panoptikon

Az amerikai hegemonia, illetve többközpontúság problematikája, illetve a szabad információáramlás egyaránt jelezte az eddigiekben, hogy a társadalmi erőterben további szellemi és politikai alakzatokat is találunk.

A társadalmi erőter geopolitikai színterének tapasztalatai szerint a digitális média nemcsak nagyhatalmi és transznacionális érdekérvényesítésre szolgálhat, hanem erősítheti a tekintélyelvű szociológiai szerkezeteket is. Hiszen „súlyosan akadályozhatja

az egyének azon képességét, hogy szerveződjenek, információkat és tudást terjesszenek, és tiltakozzanak”. Ennek megfelelően azt „orwelli autoriter rendszerek” is használhatják hatalmi céljaik szolgálatában (Negroponte et al. 2013: 19; vö.: Morozov 2011). E tendenciák érzékeltetésére használok, illetve vezetem be a Panoptikon (Webster 2006; Iványi 2014) és az Aszkalaphosz-állam fogalmakat.

Ne tévessze meg az olvasót, ha az általam használt tipológia-felállítási kísérlet kissé ellentmondást nem tűrőnek hat. Aszkalaphosz-államok alatt a politológiai terminológia és köznyelv már meghonosodott vagy napjainkban kibontakozó, saját fogalomalkotásai (vö.: pl. Leviatán-állam) helyett a disszertáció során pusztán azon, földrajzi terület feletti legfőbb hatalommal bíró politikai szerveződésekert értem, amelyek változatos okokból kifolyólag állampolgáraikkal kapcsolatos információk szerzésében és feldolgozásában érdekeltek. Hiszen mint majd látni fogjuk, az internetes megfigyelés tekintetében, amely valószínűsíthetően egyebek mellett az előbbi cél szolgálatában is állhat, tulajdonképpen nincs jelentős különbség az utóbbi évek politológiai irodalma által logikusan megkülönböztetett parlamentáris demokráciák és autoriter rendszerek között. Ezt leszámítva egyéb területeken természetesen már alapvető eltéréseket találunk (tömegmozgalmak elfojtására való irányultság, többé-kevésbé korlátozott érdekérvényesítési mechanizmusok, kisebb vagy nagyobb mértékben sérült polgári és politikai jogok stb.), ezért nagyon is van létjogosultsága a használatban lévő tipológiának, anélkül, hogy ettől eltérő rendszerezési séma felállítására törekednék.

A digitális médiahasználat azzal együtt is felfogható közösségi aktusként, hogy az erre vonatkozó nézetek kritikai megközelítése erősen indokolt a fentebb leírt és későbbiekben tárgyalt szerkezetek és mechanizmusok okán. Az *V. fejezet* és a későbbi esettanulmányok empíriával fogják mindezt alátámasztani.

Nem szabad megfeledkezni ugyanakkor arról sem, hogy a technológiában rejlő társadalmi mobilizáló potenciál és az ezzel karöltve járó állami felügyelet egyidejűleg nyit teret a közélet új alakzatai előtt. Ennek megfelelően a digitális média egyaránt tekinthető az állampolgári részvételt elősegítő, elektronikus agorának és egy, az ellenőrzési-megfigyelési mintázatokat felvonultató Panoptikonnak is (Webster 2006; Iványi 2014)⁶⁸.

---

⁶⁸ Az alábbiakban bemutatott empiria alapját a Médiakutató folyóirat 2014. nyári számában *Közösségi média: a nyilvánosság elektronikus agorája vagy posztmodern panoptikum? Hatalmi válaszok a közösségi média kihívásaira* címmel megjelent korábbi vizsgálódásaim képezik.

Úgy véljük tehát helytálló Žižek (2016: p.97)⁶⁹ definíciója: „a digitális média – különösen az internethez és a mobiltelefonokhoz való általános hozzáférés révén – hétköznapi emberek milliói számára nyitotta meg a lehetőséget, hogy hálózatot hozzanak létre és koordinálják kollektív tevékenységüket, ugyanakkor állami szervezeteknek és magánvállalatoknak is olyan lehetőségeket kínálva a nyilvános és magántermészetű cselekvéseink nyomon követéséhez, amilyenekről eddig nem is álmodtak”.

III.7. Cenzúra, szankciók és megfigyelés: hatalmi válaszok az elektronikus kihívásokra a társadalmi erőterben

Az adott hatalom változatos formákban reagál az ellenzéki tevékenységekre és a disszens vélemények jelentette kihívásokra. Az utóbbiak elfojtásának a legkülönfélébb mintázatait vonultatják fel az elmúlt évek tapasztalatai. Ezek közül néhány sikertelennek bizonyult az empiria tükrében, míg más esetekben az ellenzéki mozgalmak azóta is hiába próbálják kijátszani⁷⁰ e hatalmi válaszokat, illetve kísérleteket. Ezek aszerint, hogy technikai vagy nem-technikai keretek között, online (tehát a világhálón) vagy offline (tehát a „mindennapi” életben) történnek, egy kétdimenziós mátrixban változatos helyeket foglalnak el (*l. 2. ábra*).

2. ábra

Online technikai módszerek:

Pl. Egyes oldalakkal szembeni ún. hacker-, illetve kibertámadások

Offline technikai módszerek:

Pl. A hálózat teljes kikapcsolása

Nem technikai online módszerek:

Pl. Karantén

Nem technikai offline módszerek:

Pl. (Jogi) felelősségre vonás

---

⁶⁹ Egy másik helyen (2016: p.330) Žižek a következő példákkal szemlélteti mindezt: „Sokféle csoportot látunk, amelyek többnyire új médiumok – a Facebook és a Twitter – segítségével tartják a kapcsolatot egymással, és spontán módon koordinálják a tevékenységüket [...] Maga a hatalom kénytelen párbeszédbe elegyedni ezen a szinten – s valóban, már a pápa és a miniszterelnökök is használják a Twittert”.

⁷⁰ Az angol nyelvterületen bevett kifejezés a 'circumvent' ige, amelynek jelentése magyarul rászed, túljár valaki eszén, kijátszik (törvényt).

A hatalmi válaszok technikai módszereiről a világhálón és a valóságban abban az esetben van szó, ha a válasz mindenekelőtt magára a konkrét tartalomra, valamint annak hozzáférhetőségére irányul.

Talán a legdrasztikusabb és minden bizonnyal legkétségbeesettebb módszer, amelyhez az adott hatalom folyamodhat, a teljes internethálózat kikapcsolása [*blackout*]. Az internetcenzúra e technikailag egyszerűbb módszere szoftverek (online) vagy hardverek (offline) által (gépek kikapcsolása, kábelek kihúzása révén) történik.

2013. szeptember 25-én egy pánarab hírcsatorna arról számolt be, hogy Szudán „lekerült az internet világtérképéről”, miután zavargások törtek ki a fővárosban annak eredményeként, hogy a kormány megvonta az üzemanyag támogatásokat a lakosságtól. Ez valószínűsíthetően a kikapcsolás irányába mutatható.

A digitális média funkcióinak egyiptomi reprezentációját feldolgozó *VI.1. egyiptomi esettanulmány* során kiemelt szerephez jutó Váil Ghoneim (2013: p.219; p.249) is beszámol arról, hogy az egyiptomi vezetés a 2011-es megmozdulások idején, január 27–28-án megpróbálta ellehetetleníteni a tüntetők kapcsolattartását azzal, hogy lekapcsoltatta az országban az internet- és a mobiltelefon-szolgáltatást. Azok okait (akkor még) a szerző nem pontosan értette: „Az internetkapcsolat meglehetősen gyenge volt a [*Tahrīr*] téren. Senki sem tudta, miért, de a gyanú persze a biztonsági erőkre terelődött, hogy így próbálják kétségbeesetten kontrollálni a tömeget. Ám ugyanannyira lehetséges az is, hogy nem bírták a szerverek a hálózatra pár négyzetkilométeren belül nehezedő hatalmas nyomást, és nem tudtak ekkora forgalmat kezelni [...] az egyiptomi rezsim elkövetett egy végzetes hibát. Január 28. reggelén az ország minden kommunikációs lehetőségét elvágták. Sem a három mobilszolgáltató, sem az internetkapcsolat és az SMS-ezés nem működött”.

Ennél némileg szolidabb, ám annál kézenfekvőbb megoldásnak tűnhet kizárólag a „veszélyeket rejtő” oldalak vagy egyes szolgáltatások elérhetlenné tétele, más szóval blokkolása.

Tádzsikisztán egyes aktivisták szerint világrekordot állított fel, amikor az állam 2012 őszén egyszerre több mint 130 „nemkívánatos” oldalhoz történő hozzáférés blokkolását rendelte el (Radio Free Europe/Radio Liberty, 2012).

Ezt a világelsőséget a kínai Aranypajzs Projekt cenzorra – vagyis a „kínai nagy tűzfalra” – tekintettel bizonyára vitatják. A Kínai Népköztársaság Közbiztonsági

Minisztériuma (a továbbiakban: MPS) által horribilis költségek⁷¹ eredményeként létrehozott szűrőrendszernek köszönhetően 2009 óta minden külföldi internetes szolgáltatás, amely a Web 2.0 címszó alá esik, elérhetetlen a távol-keleti országban (Metzger 2009). Kivételt képez a néhai brit gyarmatra kiterjesztett kínai szuverenitást követően alkalmazott „egy Kína, két rendszer” formula alapján sajátos elbírálásban részesülő Hongkong, a maga belső autonómiájával (vö.: Brzezinski 2012: p.310). Az MPS szerint a projekt célja egy kommunikációs hálózat és számítógépes információs rendszer kiépítése a hatóságok számára, képességeik és hatékonyságuk javítása érdekében, vagyis kiszűrni azokat a tartalmakat, amelyek sértik a Kínai Népköztársaság érdekeit. Egyes civil szervezetek álláspontja szerint állítólag ebből következően gyakran állnak anatómia alatt a test és lélek fejlesztésére szolgáló Falun Gong ősi, kínai vallási meditációs módszerrel, a rendőri túlkapásokkal, az 1989-es Tinenanmen téri tüntetésekkel, a véleménynyilvánítási szabadsággal, a demokráciával, a tajvani és tibeti függetlenséggel és a Tuidang rendszerkritikus mozgalommal kapcsolatos tartalmak és egyes külföldi sajtóorgánumok (Human Rights Watch 2006).

A gazdasági érdekeltségekhez kapcsolódó cenzúra egy példaként egy olasz büntetőbíróság szerzői jogok megsértése miatt elrendelte 27 fájlcsereelő rendszerhez való hozzáférés blokkolását. Ez Marjolaine Van der Heide (2013) szerint „példa nélkülinek bizonyult egy nyugati országban”. Végül egy olasz fellebbviteli bíróság kimondta a blokkolás aránytalanságát, visszavonva a határozatot – amely szintén precedensértékű –, jelezve egyfelől, hogy jogérvényesítési szempontból elmosódik a határvonal a szerzői jogok megsértése és azok tiszteletben tartása között. Másfelől rámutat, hogy egyes jogok csorbításának „veszélye” nemcsak az államtól várható – amint azt a tekintélyelvű diktatúrák, és a megfigyelést gyakorló hatalmak példái sugallhatják –, hanem a profittermelés céljának mindent felülíró parancsa (vö. Wallerstein 2010: p.16) miatt akár a magánszektortól is, ebben az esetben pedig maga a jogállam veheti kezébe az igazság(szolgáltatás) pallosát.⁷²

---

⁷¹ Tervezése 1998-ban kezdődött, működésbe 2003 novemberében lépett, első fázisa pedig 2006. november 16-án esett át a nemzeti ellenőrzésen Pekingben. Az MPS szerint a projekt célja kommunikációs hálózat és számítógépes információs rendszer kiépítése a rendőrség számára, képességeik és hatékonyságuk javításának érdekében. 2002-re az Aranypajzs előkészületi munkálatai 800 millió dollárba (5 milliárd renminbibe [Kína hivatalos fizetőeszköze], vagyis 620 millió euróba) kerültek.

⁷² Általánosságban azzal összefüggésben, hogy a jogállamnak lehetőségében áll, illetve felelős is igazságot szolgáltatni olyan esetekben (is), amikor a versenyszféra esetlegesen „öntörvényűen” értelmezi

A társadalmi normákkal és erkölccsel összefüggésbe hozható tartalomszűrésre példa, hogy 2012 telén Banglades telekommunikációs szabályozási bizottsága annak érdekében, hogy az ország lakossága ne láthassa a vitatott, nyíltan iszlámellenes, *Innocence of Muslims* (A muszlimok ártatlansága) c. film előzetesét, átmenetileg blokkolta a Youtube videomegosztó portál elérhetőségét.

Egyiptomban a Mubarak-kormány arra törekedett, hogy a közösségi oldalakat hozzáférhetetlenné téve hiúsítsa meg a tüntetésekre való felhívásokat, ám a stratégia nem járt sikerrel, mert a felkelők a világ minden tájáról érkező segítség birtokában végül feltörték a cenzúrát (Safranek 2012). Ghoneim (2013: pp.220–221) így ír minderről: „nagyon nehézkesé vált a kommunikáció a külvilággal, és olyan hírek terjedtek el, hogy a biztonsági erők elvágták a kommunikációs lehetőségeket a Tahrír téren [...] Otthon fedeztem fel, hogy először Egyiptomban a kormány mind a Facebookot, mind a Twittert blokkolta. Világossá vált, hogy a biztonsági apparátus kétségbe esett. A Facebookot és a Twittert nem lehetett a helyi szolgáltatókon keresztül elérni, úgyhogy mindenki arról beszélt, hogyan lehet alternatív útvonalakon mégis eljutni az oldalakhoz, majd megosztották ezeket az utakat.”⁷³

A hatalmi válaszok online technikáinak a válfajai közé sorolhatóak még azok a hacker- és kibertámadások, amelyek egy-egy nemkívánatos oldallal szemben indulnak. Ez a tevékenység nem a saját szuverenitás védelmében lehetetleníti el a hozzáférést egy adott földrajzi egységben, hanem támad, és az oldalak külföldi szervereit veszi célba. A folyamat lényege, hogy a hackerek eltérítik a DNS-információkat azért, hogy a támadott oldal látogatói az általuk kiválasztott oldalakra tévedjenek.

Ilyen esetekben a globálisan kiterjesztett világháló (McLuhan, 2003: p.6) alakuló világunkban hasonló jellegű tartalom a kibertér más színterein úgyszólván hozzáférhető (minden, a „poláris véleményt” meglevevítő oldal kiiktatása technikailag lehetetlen,

---

a digitális média által megnyilvánuló véleménynyilvánítási szabadságot, a Smith kontra Trafford Housing Travel-ügy kimondottan érdemes a tanulmányozásra a privacy-fogalom módosulásainak ténye, ennek igazságszolgáltatási felismerése és egyéb törvényszéki implikációi miatt. Ezzel kapcsolatban bővebben l. Iványi, Márton (2015): Az online közösségi hálózatok és a véleménynyilvánítás pozitív és negatív szabadsága. *Iskolakultúra*, 2015/3. szám.

⁷³Később a szerző az Al Ashira Masa'an (magyarul: Este 10) című televíziós beszélgetős műsorban egy állampárti politikussal vitázva ezt azzal támasztotta alá, hogy „ha nem lettek volna szándékosan leállítva, akkor nem tudtam volna őket egy proxy-szerveren keresztül elérni, pedig úgy elértem őket. Ezeket a közösségi hálózatokat úgy tervezték meg, hogy akár több százmillió felhasználót is képesek legyenek kezelni, nem csupán négymilliót” (Ghoneim, 2013: p.226).

vagy kizárólag hatalmas kapacitások árán lehetséges, nem beszélve arról, hogy csak átmeneti eredményekkel kecsegtet). Arról nem is beszélve, hogy a helyreállítási munkálatokat követően viszonylag gyorsan visszaállnak az eredeti tartalmak, amelyek alkalmasint épp a támadások miatt még kritikusabb vagy ellenségesebb színezetet öltenek.

Azokban az esetekben, ha nem maguknak a tartalmaknak az elérhetetlenné tétele az elsődleges cél, hanem azok megfigyelése, vagy, ha a hangsúly a tartalmat közlétevéők kilétére és felderítésére, illetve szankcionálására kerül, nem technikai megoldásokról beszélünk.

A cenzúra létrehozhat saját „fantomoldalakat” is, hogy irányítsa a közvéleményt. Így egyfajta karantén keletkezik, amelyben részint úgymond „szem előtt” van a „poláris vélemény”, részint pedig az is biztosítva van, hogy az ne kapjon a „kelleténél nagyobb” nyilvánosságot. E kategóriába tartoznak az Aszkalaphosz-állam ellenőrzése alatt álló, elégedetlenség el- vagy levezetésére létesített csatornák. A hamis, dekontextualizált, félrevezető videók és képek feltöltésének és terjesztésének szerepe mechanizmusaiban eltér, ám indítékaiban szintén hasonló. Ez utóbbira Venezuela esete példa, ahol mind a vezetés – vagyis a Nicolás Maduro elnököt támogató körök –, mind az ellenzék él ezzel az eszközzel. A rejtett napirenddel, manipulációs szándékkal keringő tartalmak nemcsak fokozzák a politikai – és egyre intenzívebb – megosztottságot, de a tényeket a fikciótól megkülönböztetni kívánó szemlélők dolgát is megnehezítik (Bair–Maglio 2014).⁷⁴ Váil Ghoneim (2013: p.88) pedig leírja, hogy amikor a 2011-es egyiptomi forradalom egyik első áldozatának tekintett Khálid Szaídot a Facebook-oldalon rengetegen támadták, és a „marihuána mártírjának” nevezték, utánajárt ennek: „Ahogy vártam: az NDP [az egyiptomi állampárt] Elektronikus Bizottsága áll a háttérben. Arról akarta meggyőzni az embereket, hogy nem a rezsim felelős Khálid haláláért, és hogy valójában becsstelen és megvetésre méltó ember volt”. Más helyeken (2013: pp.140-1) a szerző abbéli félelmeit ismerteti, hogy „mi történhet, ha valaki rájön az igazi” személyazonosságára, hiszen az állambiztonsági apparátus is használja ezeket az eszközöket.

---

⁷⁴ A sors iróniája folytán a szóban forgó Maduro elnök magának Edward Snowdennek akar menedékjogot biztosítani, miközben hazájában épp vele szemben van kibontakozóban intenzív online ellenzéki tevékenység a közösségi média adta kereteken belül, jelezve, hogy a hatalmi viszonyok és a digitális média összefüggései egymásba fonódva, mintegy „digitális Uroboroszként” érnek körbe.

A nem technikai módszerek kontextusában törvények és rendeletek tilthatják a különböző tartalmakat, és/vagy előírhatják utóbbiak eltávolítását. Megosztóikkal szemben polgári vagy büntetőjogi perek is indulhatnak, adott esetben letartóztathatják, bűnvádi eljárás alá helyezhetik és bebörtönözhetik őket. A kiadók, a szerzők és az internetszolgáltatók kaphatnak hivatalos vagy nem hivatalos felszólítást arra, hogy blokkolják, módosítsák a hozzáférést bizonyos tartalmakhoz, illetve akár meg is tagadhatják tőlük a szükséges engedélyeket. Megvesztegetéssel, zsarolással⁷⁵ is megkísérelhetik rábírní őket arra, hogy visszavonják vagy torzítsák az általuk közölt tartalmat, esetleg kiegészítsék azt. Családtagjaikat megfenyegethetik, egzisztenciálisan zsarolhatják, bántalmazhatják, és szélsőséges esetben akár meg is ölhetik őket.⁷⁶ Talán az egyik leghírhedtebb eset ebben a kategóriában Szaúd-Arábiához köthető: 2015. január 9-én a rendszerkritikus blogger Rā'if Badawī elszenvedte az első ötven korbácsütést abból az ezerből, amire hitehagyás vádjával ítélték – tíz év letöltendő szabadságvesztés mellett. Az őt elvileg kétheti rendszerességgel sújtó, nyilvános korbácsolást – feltételezhetően halálbüntetést – egészségi állapotára tekintettel később felfüggesztették (Böhm et al., 2015).

Ehhez a kategóriához soroljuk azon eseteket is, amikor egy-egy hatalmi tényező úgy módosítja az adott állami jogszabályokat, hogy az a disszensz vélemény mozgásterének korlátozódásával járjon, vagy pedig az illető tartalmakkal összefüggésben hagyományos büntetőjogi tényállások kerülnek megállapításra.

Máshol más a büntetendő: az ellenhegemón vélemények igazságszolgáltatási implikációi enyhébb büntetésekkel is járhatnak az adott jogrendnek megfelelően. A német igazságszolgáltatás 2015 őszén bejelentette, hogy a menekültkrízis nyomán a Facebookon megjelent dühös kommentárokat büntetőjogi eszközökkel fenyegeti, miközben egy friss felmérés szerint a felnőtt lakosság 43 százaléka úgy gondolja, hogy Németországban az emberek nem mondhatják el szabadon a véleményüket a menekülthelyzetről (Káncz 2015).

---

⁷⁵ Sor kerülhet az eltérő véleményt közlétezők zsarolására is, ahogy az azeri oknyomozó újságíró Khadija Ismayilovával történt, akinek a magánélethez való jogát is súlyos sérelem érte, amikor egy róla készült videofelvétel kezdett keringeni a világhálón (Vincent, 2013).

⁷⁶ Ahogy ez például Mexikóban történt, ahol valószínűleg a Frontera al Rojo Vivo és a Blog Del Narco oldalakon megjelent, kábítószerkereskedelemmel kapcsolatos beszámolók miatt végeztek ki egy férfit és egy nőt, amiért „eljárta a szájuk” (ahogy a holttestük mellett talált feliraton állt). Mindez azt is jelzi, hogy nem szükséges egy államvezetés és biztonsági apparátusa ehhez; az ilyen akciók háttérben egész más érdekcsoportok, éppenséggel bünszervezetek is állhatnak (Goodman 2011).

Egyben azt is jelezve, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága az úgynevezett jogállamokban, sőt a digitális média szférájában sem abszolút és végtelen, 2015. március 18-án terrorizmus dicsőítésének gyanújával letartóztatták a francia hatóságok Dieudonné M'bala M'bala humoristát. Erre azt követően került sor, hogy Facebook oldalán azonosította magát a párizsi terrortámadások egyik elkövetőjével. Az eset szemlélteti, hogy az online közösségi hálózatok megjelenése a közelmúltban új rétegekkel kezdte ellátni felfogásunkat a véleménynyilvánítási szabadságról, amelynek megítélése már eredendően is állandóan változott az idők folyamán, és amelynek értelmezését eleve nem övezi konszenzus az eltérő történelmi fejlődésű országok különböző jogrendjének kulturális hagyományai, az emberi méltóság, a gyűlöletbeszéd vagy a nemzetbiztonság szempontjai miatt – hogy csak néhányat említsünk a teljesség igénye nélkül (Iványi 2015b).

Szintén a gyűlöletbeszéd vs. véleménynyilvánítási szabadság kibékíthetetlen, a digitális média eljövételével sem lankadó, sőt talán egyenesen kiéleződő konfliktusát jelezte, amikor 2013. december 23-án Francois Hollande francia államfő bejelentette, hogy minden „szégyenteljes” online cselekedettel szemben fel fognak lépni a Jean-Marc Ayrault vezette kormány vezetésével, utalva a francia közéletet akkoriban leginkább lázba hozó, a digitális médiában is víruszerűen terjedő rendszerellenes gesztus, a szintén Dieudonné M'bala M'bala-hoz köthető *quenelle* kézmozdulat világhálós reprezentációjára (Liphshiz 2013).

Szaúd-Arábiában elfogadtak egy jogszabályt, amelynek értelmében akár tíz évvel is büntethető az, aki az uralkodóház tagjai vagy más magas befolyású személyek becsületét megsértő, őket rágalmazó (tehát vélt vagy valós igazságtalanságaikat és hivatali visszaéléseiket tematizáló) tartalmat oszt meg a közösségi médián. Hasonló, kemény fellépést ígérnek azon törekvéseik, hogy a Twitterre történő regisztrációt személyi azonosításhoz kötnék, továbbá, hogy blokkolnák a Skype, a WhatsApp és Viber szolgáltatásokat is.

Egy további válfaja a nem technikai hatalmi válaszoknak a digitális média és felhasználóinak a lejáratása, „démonizálása”. Iránban a világháló már hosszú ideje ádáz ideológiai harcok helyszíne a személyes szabadságjogok kiterjesztése mellett érvelők és azok között, akik „meg kívánják védeni a társadalmat a káros befolyásoktól”. Az új elnök, Haszan Rouhani több ízben jelezte, hogy enyhítene a világháló korlátozásán, Twitter-fiókkal is rendelkezik, amelyet a hozzá közel álló emberek irányítanak.

Külügyminisztere, Mohamed Dzsavád Zarif pedig aktívan használja a közösségi médiát, és maga is bekapcsolódik vitákba ezeken az oldalakon. A magas rangú vallási méltóságok azonban nem nézik jó szemmel a világhálós közösségi hálózatok térnyerését. 2013. szeptember 15-én Khoramabadi bíró arra figyelmeztetett, hogy a Facebook szétrombolja a családokat, és az Egyesült Államokban a válások egyötödének is az oka. „Úgy tűnik, néhány tisztviselő, amikor arról beszél, hogy szabaddá kell tenni az ilyen oldalakhoz vezető utakat, nincs tisztában a bennük rejtőző veszélyekkel” – jelentette ki (Erdrink 2013). A vallási méltóságoknak a digitális médiától való idegenkedése sem tartja vissza Rouhani elnököt attól, hogy a zsidó újév előestéjén a Twitter mikroblogoló szolgáltatás segítségével kívánjon évről évre boldog ünnepeket a zsidóságnak.

2011-ben Azerbajdzsán kormánya kampányt (Kendzior & Pearce 2012) indított annak érdekében, hogy elriassa az állampolgárokat az őket a külvilággal összekötő technológiák alkalmazásától. A cél egyes értelmezések szerint az volt, hogy egyszerre erősítse fel a nacionalista érzelmeket és bélyegezze meg a közösségi média használatát, valamint megakadályozza a különböző vélemények további térhódítását. Az országban betiltották a külföldi tévéprogramokat, mint a „néplélekre” leselkedő veszélyeket, míg a közszolgálati televíziók műsorában a Facebookhoz vagy a Twitterhez való csatlakozást családi tragédiaként hozzák szóba (Pearce 2012).

Előfordul, hogy ezen alkalmazásoknak nem az erkölcstelenséget hordozó, szellemi épséget veszélyeztető vagy éppen valamilyen természetfeletti beállított tulajdonságai dominálnak a hatalmi diskurzusban. Ekképpen a lejárató szándékú bírálatok nagyon is lehetnek evilági színezetűek, amelyek többnyire külföldi szálakat sejtetnek a háttérben. Az idegen kezek „leleplezése” természetesen a forradalmi hangulatba kerülő Egyiptomban sem maradhatott el: amikor a Khálid Szaídnak dedikált Facebook-csoport hozzálátott a Csendes Kiállítás szervezéséhez, Váil Ghoneim szavaival élve „a kormány is készült már a válasszal. Az állami napilapok megtámadták a Facebookot, mondván, a CIA tulajdona, és sok kém, ellenség használja név nélkül, hogy átmossa az egyiptomi fiatalok agyát. A rezsim gyűlölte, mert az emberek túlságosan egyszerűen tudtak hangot adni az ellenzékiségüknek és elégedetlenségüknek” (Ghoneim, 2013: p.93).⁷⁷

---

⁷⁷ Ami pedig a kritikus jelentőségű, január 25-ei tüntetéseket illeti, azt követően, hogy jóformán a teljes egyiptomi „netező társadalom” részvételre szólított fel, azonnal hazaárulással és vandalizmussal kezdték vádolni őket, és azzal, hogy idegen ügynökök. A szerző felkutatta a vádaskodók profiljait, hogy

Ahogy látható, egyes helyszíneken sikerrel járhat ez a praktika, ám az általános tapasztalat az, hogy a vezetés propagandájaként és/vagy ideológiai telítettségük miatt a hasonló állásfoglalásokat az eltérő véleményen lévők eleve hiteltelennek és/vagy groteszknek tekintik.⁷⁸ Utóbbi esetben a vonatkozó megnyilvánulások nagy eséllyel szatirikus reakciókat váltanak ki, ezt a jelenséget a világhálós szubkultúra „*feeding the trolls*”-nak nevezi. Ennek értelmében a felhasználók pellengérré állítják őket, miközben az utóbbiak a rendszer kereszttüzébe kerülnek.

Kínában bepillantást nyerhetünk a közösségi oldalakat pásztázó hatalmi (titkosszolgálati) jelenlét *camera obscura*-jába.⁷⁹ Nemcsak arra a – vezetés nézőpontjából bomlasztónak, felforgatónak minősíthető – szerepre, amelyet a közösségi média Kínában betölt (példa erre Bo Xilai kibukása a Kínai Kommunista Párt elitjéből 2012 nyarán), hanem arra is, hogy a hatalom a saját érdekében akár fel is használhatja az ilyen eszközöket. A politikai küzdelmet, gyilkosságot, korrupciót, kémkedést és diplomáciai konfliktust is felsorakoztató, rendkívül összetett történet egyik epizódjaként a tulajdonképpeni „kínai Twitterként” számon tartott (Scheuer 2013) Sina Weibo oldalon a kínai kormány is megosztott információkat. A cenzúragépezet nemcsak engedte, hanem fel is erősítette az online vitát, ami a netezőket gyanakvóvá tette. Később a puccsról szóló pletykák a Nagy Tűzfal bekapcsolásához vezettek, és a mikroblogoldalak, mint a Sina Weibo és a Tencent Weibo blokkolni kezdték a bizonyos szavakra való rákeresést (Camarasa 2012). A távol-keleti országban ezen kívül állítólag fizetnek egyes személyeknek, hogy cikkeket és hozzászólásokat írjanak különféle álláspontok védelmében, vagy azokkal szembehelyezkedve (Cook 2011).

Annak alátámasztására, hogy a digitális média éppenséggel a társadalmi mozgalmak ellensége is lehet, ha a hatalom fordít a lándzsán, Evgeny Morozov (2011) Irán úgynevezett „Twitter-forradalmát” hozza példaként. „2009 felfedte az erőteljes nyugati

---

megnézze, valódi személyekről van-e szó, vagy az NDP Elektronikus Bizottsága hozta őket létre. Azonnal kiderült, hogy több száz nemrég alkotott hamis profil állt a háttérben (Ghoneim 2013).

⁷⁸ Analógiát Lazarsfeld és munkatársai hatás- és befogadás-vizsgálata kínál, amely szerint az emberek általában fel vannak vértézve a befolyásolási kísérletekkel szemben (Lazarsfeld et al. 1948).

⁷⁹ Kínában a helyi közösségi hálózatok (Sina Weibo, Renren, Tencent, Douban, Wechat) – amelyeket már évekkel ezelőtt is több mint félmilliárd ember használt online kommunikációra (Yin Mei 2012) – virágzása feltételezhetően már önmagában is az aszkalaphosz-állami panoptikont testesíti meg, miként az amerikai kormányzatnak is közvetlen hozzáférése van a Google, AOL, a Yahoo stb. nagyvállalatok által tárolt kommunikációs adatokhoz a PRISM internetfigyelő program révén (Ferguson et al., 2013).

vágyakozást egy olyan világra, amelyben az információs technológia inkább a felszabadító, mint az elnyomó. Ez a forradalom kétségkívül hozott változásokat az ellenzék szempontjából – ám a szerző szerint éppenséggel a rossz irányba. Az iráni kormányzat és keményvonalas támogatói ugyanis a mobil- és az internet-technológiákat éppen elég ügyesen használták a tüntetőkkel szemben. Az információkat a Facebookról tallózva küldtek fenyegető üzeneteket a külföldön élő irániaknak, beszéltek le az otthoniakat a tüntetéseken való részvételről és sürgették a »jámbor irániakat«, hogy vegyék fel a harcot az ellenzékkel a világhálón és a valóságban is” (Bosch 2011).⁸⁰

Természetesen a fentiekhez hasonló, iráni, kínai vagy egyéb közéleti eseményekre vonatkozó leírások politikailag motivált beszámolók részét is alkothatják. Bármelyik nemzetközi szereplővel – lett legyen szó Kínáról, az Egyesült Államokról vagy másról – szemben kritikus leírásoknak könnyen lehet geopolitikai meghatározottsága is. Noam Chomsky (1973) a vietnami háború és az államilag finanszírozott katonai kutatásokat leplezni igyekvő, objektívnek kikiáltott tudományos értékítélet közötti összefüggéseket vizsgáló tanulmányában jut erre az elgondolkodtató következtetésre. Edward Saidnál ez az ún. vegytiszta és a politikai tudás közötti különbség, amelyre éppen a jelenlegi kínai állammal kapcsolatos ismeretek megszerzésével összefüggésben hivatkozik. Ezekről nem mondható el, hogy teljességgel mentesek lennének az aktuál- és geopolitikától (1978/2000: p.23), így egyes nemzetközi hatalmi erőviszonyok szűkebb-tágabb értelemben vett kontextusában felmerülő kérdések felettébb kényes területek, ahol már esetenként a hatalmi „érdekeket is számításba kell venni” (uo.). Következésképpen ezen kontextualizációk, ne felejtjük el, végbemehetnek a politikai gazdaság és a geopolitika farvizén is. Itt már karnyújtásnyira kerülünk azon ideológiai összefüggésektől, amelyekkel főként a IV., kisebb mértékben pedig a V. fejezetben foglalkozunk.

Folytatva a hatalmi-gazdasági aktorok általi felhasználás gondolatmenetét: ahogy Váil Ghoneim írja többször idézett memoárkönyvében, a forradalom előtti Egyiptomban is történtek e fenti, aszkalaphosz-állami tapasztalatokhoz hasonlatosak. Amikor több kis csoport laza koalíciója, az Április 6-a Mozgalom internetes aktivistái

---

⁸⁰ Ebben a tevékenységben nagy szerep hárult a 2011-ben éppen ilyen megfontolásokból létrehozott iráni „kiberrendőrségre” (FATA) (Press Tv, 2011)

2008-ban ülősztrájkot szervezve otthagyták a névjegyüket a virtuális térben,⁸¹ „az állambiztonság azzal reagált, hogy létrehozott egy részleget, amelynek az internetet kellett pásztáznia. Hasonlóképp az egyiptomi Nemzeti Demokrata Párt is létrehozta az »Elektronikus Bizottságot«, amelynek szolgálatában a pletykák szerint légiónyi jól fizetett férfi és nő dolgozott azon, hogy honlapokra, blogokra, híroldalakra, közösségi oldalakra írva befolyásolja a közvéleményt a párt javára, majd letartóztatási parancsokat adott ki aktivisták ellen” (Ghoneim 2013: p.52).⁸²

Tunéziában 2010 decemberében jelentették, hogy a kormányzat bizalmas adatok megszerzésére törekvő adathalászatot folytatva (angolul: *to phish*) Facebook-, és Gmail-jelszavakat csalt ki a felhasználóktól, míg az Egyesült Államokban a Facebookot a hitelezők arra kezdték használni, hogy utolérjék a kirívóan magas tartozást felhalmozókat.⁸³

A kibertérben kiteljesedő vagy induló társadalmi mozgalmakra, valamint az alternatív, poláris vélemények zárványaira és áramlására leselkedő legnagyobb veszélyforrást a titkosszolgálati jelenlét és megfigyelés testesítheti meg. Ez egyszerűen ellentmondani látszik azon elképzelésnek is, hogy a digitális média új minőséget ad a nyilvánosságnak,

---

⁸¹ Ghoneim az ellenzék e lépésével kapcsolatban azt írja, hogy „egyértelműen azt az üzenetet keltette, hogy az internet új erő lehet az egyiptomi politikában.”

⁸² Az egyiptomi blogger visszaemlékszik arra is, amikor elámult azon, hogy milyen bátor egy bizonyos Mahmúd al-Hettá, aki „az al-Baradei Egyiptom elnöke 2011” csoportot irányította, hogy más aktivistákkal együtt az igazi nevén szerepelt az interneten. „Mégis azt tanácsoltam neki, rejtse el az igazi nevét – erre a Facebook lehetőséget ad [...] Azt mondtam, nincs szükség a valódi nevek megjelölésére olyan helyeken, ahol az állambiztonság jól láthatja” (Ghoneim 2013: p.64). Ghoneim a 2011-es forradalom egyik jelképének számító alexandriai Khálid Szaíd állambiztonságiak általi brutális meggyilkolása nyomán létrehozott oldalon is észlelt ilyen tevékenységet: „Észrevettem, hogy az oldalon rengetegen támadják Khálidot, a marihuána mártírjának nevezik, függőnek, kábítószer-kereskedőnek. Erőteljes és hirtelen fordulat volt, aminek utána kellett járnom. Ahogy vártam, az NDP Elektronikus Bizottsága állt a háttérben. Arról akarta meggyőzni az embereket, hogy nem a rezsím felelős Kháled Szaíd haláláért” (Ghoneim, 2013: p.88). Az úgynevezett Csendes Kiállítás szervezésekor „világossá vált, hogy a belügyminisztérium minden rezdülésünket követi a Facebook-oldalon, és felkészülten várják a napot [...] A Twiterről és a Facebookról értesültek arról, hogy Alexandriában megjelentek néhányan, de kevesen” (Ghoneim 2013: p.96).

⁸³ Bár a phishing (az angol szak-/zsargonkifejezés jelentése kb. megtévesztés álnév használatával) nem túl gyakori, és HTTPS-sel történő csatlakozással – elviekben – kivédhető. Előfordul azonban, hogy álcázott phishing-levelekkel egy harmadik fél kér hozzáférést a felhasználói fiókokhoz, hitelesnek tűnő szimbolikával teljesen megkerülve a hagyományos jelszavas infrastruktúrát, és a gyanútlan felhasználó ilyenkor saját maga hagyja jóvá az adatlopást, ahogy ez 2017 május elején az egyik legnagyobb levelező rendszer felhasználóival is megtörtént. Hasonló mechanizmusokkal mindez akár az online közösségi hálózatokon is végbemehet; egy profil létrehozása egyszerű folyamat, és a Facebook lehetővé teszi bárki számára azt, hogy bármely egyénnel baráti kapcsolatot létesítsen, kivéve, ha a biztonsági beállítások útján elkerüli mindezt. Ebből adódóan azok a felhasználók, akik elfogadják az általuk személyesen nem ismert személyek baráti meghívóit, kockázatot vállalnak.

meghosszabbítja annak hatósugarát, *ad absurdum* átveszi a kávéházi diskurzus helyét, és talán a tematika legizgalmasabb kérdését veti fel: nyilvánosság helyett nem inkább egy új, átrendeződött panoptikonról van-e tulajdonképpen szó (vö. Webster 2006: pp.222-4).

Az aktivistáknak érdemes tudniuk arról, hogy az internetes oldalakhoz való szabad hozzáférés és bizonyos tartalmak közzététele távolról sem jelenti a *ius murmurandis* tágabb értelemben vett, szabad gyakorlását. A digitális média eszközeit rendszeresen használják megfigyelésre számos helyen – hiszen könnyen „kihasználhatók” – és adott esetben az azokon formálódó közvélemény manipulálására is. Mindez egybevághat Csepeli György szociálpszichológus észrevételével, aki szerint a „cyberspace” előrelátható következményei egyebek mellett a kiszolgáltatottság és a manipulálhatóság (2002: pp.532-3).

Ez a távolról sem csak a diktatúrákra jellemző online megfigyelés különösen más kommunikációs eszközök, például a zárt láncú tévérendszerek, a tömeges nyílt online kurzusok (a.m. ingyenes online szabadegyetemek – MOOC) vagy a globális helymeghatározó rendszer (GPS) virágzásával egyidejűleg a hétköznapi emberektől a tudományos élet számos gondolkodójáig sokakban kelti azt az érzést, mintha a mindennapjaink mögött a Panoptikon fekete árnyéka húzódna⁸⁴ – hogy az NSA-botrányról ne is beszéljünk (a következő szervezeti egységig).

Hossein Derakhshan (2015) iráni blogger e jelenséggel kapcsolatban megjegyzi: „a világháló megfigyelése egyre kiterjedtebb és független a tartózkodási helytől. A sors iróniája folytán a Facebookkal és Twitterrel együttműködő kormányzatok jobban ismerik saját állampolgáraikat, mint azon, az internetet szorosan irányításuk alatt tartó országok, például Irán, amelynek nincs törvényes hozzáférése az online közösségi hálózatokhoz. Ami még a megfigyelésnek való kitettségétől is riasztóbb az egészben az nem más, mint az, hogy az ember uralható. Amikor egy tanulmány szerint a

---

⁸⁴ Békés Márton és Böcskei Balázs (2015: 67-68) disztópiája e folyamatokról riasztó képet fest: „Hongkongban olyan arcfelismerő rendszert fejlesztenek, amely 99,1 százalékos pontossággal ismeri fel az emberi arcot. Ezt a technológiát, amely az emberi szemnél sokkal pontosabb, a bűnüldöző szervek mellett magánszemélyek számára is elérhetővé akarják tenni, s akár mobiltelefonos operációs rendszerekhez is társítani lehet majd. A mobilkamerák sokasága és a biztonsági kamerák rendszere, a traffipaxok, a valós idejű közvetítés megannyi lehetősége és az olyan eszközök, mint a Google-glass, könnyörtelen láthatóságot eredményeznek,” miként „a közterek szüntelen figyelése és rögzítése, valamint a biometrikus nyilvántartás,” de akár idesorolhatjuk végső soron az adatvédelmi aggályokat is felvető, világszerte egyre elterjedtebb Uber-sofőrszolgáltatást is.

Facebook 150 tetszésnyilvánítás alapján az embert jobban ismeri, mint a saját szülei, 300 tetszésnyilvánítást követően pedig még a tulajdon házastársától is jobban, akkor úgy tűnik, hogy a világunk a kormányzatok és a nagyvállalatok számára kiszámíthatóan működik. Márpedig az előrelátás képessége uralmat jelent”. Ez az idézet felveti annak szükségességét, hogy közelebbről vizsgáljuk meg ezt a megfigyelési jelenséget, melynek egyszerre vannak geopolitikai és politikai-gazdasági aspektusai is.

III.8 Globálpanoptikon, avagy nagyhatalmi és transznacionális megfigyelés a világhálón

Említettük már egy szó erejéig, hogy a megfigyelés jól ismert jelenség világszerte, amely nemcsak a diktatúraként számon tartott államok, hanem az úgynevezett liberális demokráciák esetében is előfordul.

Hogy ez mennyire így van, alátámasztja az a tény, hogy a „demokratikus mintaszóvként” számon tartott Egyesült Államok világelső az elektronikus megfigyelés jogi akadályait eltávolító erőfeszítések tekintetében, különösen az ezredforduló óta eltelt időszakban. Minden kétséget kizáróan egy, az eddigiekben (*l. III.5 alfejezet*) Aszkalaphosz-államként meghatározott entitásról van szó, sőt tulajdonképpen a történelem máig legnagyobb globális visszhangot kiváltó internetes megfigyelési botrányai is az Egyesült Államokhoz kötődnek.

A titkos amerikai diplomáciai üzeneteket is 2010-ben közzétevő ausztrál oknyomozó újságíró Julian Assange (2012) fedte fel, hogy az USA olyan internet vállalatai, mint a Facebook és a Google „megfigyelő motorrá” [*surveillance engine*] alakították át a webet, hogy a felhasználók szokásait elemezve „kiszivattyúzzák” a kereskedelmileg hasznosítható adatokat.

Ezt követően, 2013 nyarán a Nemzetbiztonsági Ügynökség (NSA) egykori munkatársa, Edward Snowden jelentette be, hogy az Egyesült Államok rádióelektronikai, jelhírszerzéssel foglalkozó hírszerző szervezetének PRISM nevű programja hatalmas kiterjedésű adatgyűjtést tesz lehetővé. A program legalább kilenc nagy amerikai internetvállalattól (Microsoft, Yahoo!, Google, Facebook, Paltalk, YouTube, AOL, Skype és Apple) rendszeresen és tömegesen szerez és tárol a felhasználókra vonatkozó adatokat. Mindez 2007 óta történik az korábban említett törvénymódosítások adta jogi

környezetben. A leleplező Snowden szerint mindez a köztudottnál jóval nagyobb, „veszélyes és törvénybe ütköző mértékben” folyt.

Edward Snowden kiszivárogtató-leleplező adatgyűjtése egyenesen azt jelezte, hogy az úgynevezett Öt Szem Szövetség (Five Eyes Alliance) – amelynek tagjai angolszász országok: az USA, Nagy-Britannia, Kanada, Ausztrália és Új-Zéland – digitális hírszerző szervei immár nem csupán az online kommunikációt szeretnék ellenőrizni. Internetes összecsapásokat terveznek, hogy megbéníthassák a számítógépes hálózatokat és az általuk vezérelt rendszereket (áram- és vízellátás, gyárak, repülőterek, pénzüintézetek stb.) (Appelbaum et al. 2015). A digitális médiához inkább csak áttételesen kapcsolódó Snowden-történet számos tanulsággal szolgálhat arra nézve, hogy milyen viszontagságoknak, retorzióknak lehetnek kitéve mindazok, akik egyes hatalmi aktorok érdekszféráját keresztező tevékenységet folytatnak (Auger 2013) (*l. offline nem technikai módszerek*). (Természetesen a világhálót nemcsak az Egyesült Államok tekinti kiemelt stratégiai térnek: ebben az összefüggésben elgondolkodtatóan mutat rá Slavoj Žižek szlovén filozófus, hogy „Edward Snowden olyasmire derített fényt, amit nemcsak az Egyesült Államok tesz, hanem más hatalmak is - Kínától Oroszorszáig, Németországtól Izraelig -, technikai lehetőségeik szerint – 2016: 100).

Az ugyanakkor már konkrétan a digitális médiával függ össze, hogy 2013-ban az amerikai Nemzeti Hírszerzés igazgatója megerősítette a fenti állításokban rejlő igazságot, nevezetesen, hogy éveken át folytak adatgyűjtések nemzetbiztonsági megfontolásokból nemcsak a Google, hanem a Facebook által is. Schiller (2014: p.205) szintén megerősíti, hogy a Google, Hotmail, Yahoo, Facebook oldaláról teljes e-mail címjegyzékeket szerzett meg az NSA. Olyan számítógépes játékok, internet alapú virtuális világok és okostelefonra telepíthető alkalmazások, mint a World of Warcraft, a Second Life, illetve az Angry Birds (!)⁸⁵ is az NSA megfigyelőállásaivá és „pásztázott felületekké váltak”.⁸⁶

E leleplezésnek világraszóló utórezgései voltak: Franciaország a „kulturális kivételesség” ürügyén protekcionizmusát kezdte előtérbe tolni például az Egyesült

---

⁸⁵ Ki gondolta volna, hogy a finn szoftvercég Rovio által gyártott Angry Birds játék felhasználóinak adatait titokban az NSA saját céljaira használta fel – teszi fel a kérdést Schiller (2014: p.141).

⁸⁶ A helyzet iróniája folytán Váil Ghoneim (2013: p.269) épp e játékot méltatja memoárkönyvében egy szerencsés véletlennek köszönhetően, mint ami megóvta a vele kapcsolatban álló személyeket az állambiztonságtól.

Államok és az EU közötti transzatlanti kereskedelmi tárgyalások során. Brazília, amely hozzáfogott saját internetipara fejlesztéséhez és az amerikai központú internettől való függőségének a felszámolásához, és Németország, amely a TTIP egyezményhez adatvédelmi szigorításokat javasolt, közös ENSZ-határozatot szövegezett meg az internetes magánélethez [*privacy*] való jogról. Oroszország és Ecuador tartós menedékjogot ajánlott Snowdennek, akit az Európai Parlament meghívott, hogy tanúvallomást tegyen az amerikai megfigyelést övező nyomozási eljárás során. India, ahol különben központilag, állambiztonsági megfontolásokból lebeszéltek a kormánytisztviselőket pl. a Google Gmail levelező szolgáltatás használatáról, az amerikai többszereplős modellt hiteltelenné nyilvánította, és világszerte bizalmi válságot okoztak a történetek olyan internetes testületekkel szemben, mint az ICANN vagy az IANA (Schiller 2014: pp.205-211).

A Snowden-ügy nyomán bekövetkezett globális bizalmi válság nyomán 2014-re Schiller szerint karnyújtásnyira került az ún. „globális internet irányítás” [*global internet governance*] létező intézményes mechanizmusának az összeomlása. Jövőjét márcsak azért is több kérdés övezi, mert az internet a transznacionális kapitalizmus felhalmozási projektjének előretolt bástyája és minden valószínűség szerint az is marad meghatározatlan időre.

Az Université de Paris VIII Geopolitikai Francia Intézetének (IFG) professzora, Frédérick Douzet a következőképp értékeli az eseménysort: „Edward Snowden nyilvánosságra hozott titkos dokumentumai az Egyesült Államok Nemzetbiztonsági Ügynökségének (NSA) teljes körű megfigyeléséről minden kétséget kizáróan mutatják, hogy a földrajzi tényezők továbbra is lényegesek, és a geopolitika még mindig segít a modern világ konfliktusainak megértésében”. Abban is igazat adunk a szerzőnek, hogy „pillanatnyilag az USA stratégiai érdekei és céljai továbbra is változatlanok maradnak” (2016: 21). Mindez a társadalmi erőtér *II. fejezet*ben látott kiépüléséből és a globális hegemonia válságából következik (Brenner 2006; Juutinen – Käkönen 2016; vö. Brzezinski 2012; Kagan 2015).

A nagyvállalatok megkörményezésének a gyakorlatával az Obama-kormányzat sem szakított: 2014. január végén közzétette az adatszolgáltatás új szabályait, amelyek előírják azt, hogy az olyan IKT-vállalatok, mint a Google, a Microsoft, a Yahoo és a Facebook legyenek „nyitottabbak”, amikor a vezetés felhasználói adatokat igényel tőlük (Dubcovsky 2014). A Facebook által a kormányzati igényeknek megfelelően kiadott

felhasználói adatok száma évek óta növekszik. A vállalat 2017. április 27-én bejelentette: kormányügynökségek 2016. második félévében világszerte 64279 esetben igényeltek információkat felhasználókról. Ez az adat enyhe, 9%-os növekedést jelez a megelőző félévre vonatkozó értékhez (59229 eset) képest. Nem nyilvános, hogy az igénylések mekkora hányada történt titkosszolgálati hírszerzés céljából. Mindenesetre a kért (és kiadott) információ, amely vonatkozhat a felhasználóra, annak IP-cím szerinti tartózkodási helyére, illetve tartalmazhatja az általa küldött vagy fogadott üzeneteket is, szélsőséges esetekben utat engedhet az állami szervezetek titkos eszközökkel folytatott műveleteinek is. Egyébként az Amerikai Egyesült Államok 26014 esetben támasztott igényt a felhasználókra és egyéb tudnivalókra vonatkozó adatokra, melyeknek a Facebook több mint 83%-os arányban eleget is tett. A sorban India (7289) – amely egyben a Facebook második legnagyobb piaca is a világon –, majd Nagy-Britannia (6366), Franciaország (4478), Németország (4422), Olaszország (1876), Brazília (1819), Lengyelország (1060), Pakisztán (1002) és Argentína (995) követte (Sonderby 2017). Az első tíz helyen szemmel láthatóan erősen felül vannak reprezentálva azon parlamentáris demokráciák, amelyekhez nemigen szokás az állampolgárokkal kapcsolatos információszerzés aszkalaphosz-állami képzetét társítani.

A Twitterhez 2017. I. félévében hivatalosan 6448 megkeresés érkezett felhasználási fiókinformációk után érdeklődve, ami 6 százalékos emelkedést jelent a megelőző félévi jelentéshez képest. A leggyakrabban az Amerikai Egyesült Államok, Japán, Nagy-Britannia, Törökország és Franciaország fordult a vállalathoz.

Schiller megjegyzi, hogy az USA és Európa adatvédelmi jogszabályai között jelentős különbségek vannak, az Egyesült Államokban – elképzelhető, hogy vállalati nyomásra, és/vagy ideológiai alapon – hagyományosan a kontinentálisnál rugalmasabb szabályozás van érvényben.

A Google arról számolt be, hogy 2017. I. félévére vonatkozóan minden idők legmagasabb mértékében, összesen 48941 alkalommal kértek a világ kormányzatai adatokat a felhasználókról, mely igénylések 65%-nak eleget tett az IKT-behemót.

A hasonló megkeresések keserű piruláját bevonó átláthatósági cukormáz különben nyolc éves múltat tekint vissza. 2009-ben elsőként a Google fedte fel adatkiszolgáltatási mutatóit, amely gyakorlatot immár számos nagyvállalat követ: a Facebook, a Twitter, a Yahoo és a Microsoft is rendszeresen közzétesz hasonló jelentéseket.

E dokumentumok kitérnek a megosztott tartalmak különböző igények szerinti eltávolítására is. A Facebookon ennek megfelelően például a világ kormányai 2016. I. félévében 9663 esetben kérvényezték a helyi jogszabályokba való ütközésre hivatkozva egyes tartalmak törlését, míg ez a szám 2016 II. félévében 6944-re csökkent. Dornfeld megerősíti, hogy a kibertérrel kapcsolatos szabályozás jelenlegi modelljében fontos szerep jut az iparban érdekelt nagy transznacionális cégeknek (pl. Google, Apple, Microsoft stb.), amelyek saját szabályaik szerint járnak el számos kérdésben, így például egyes – akár politikai – tartalmak eltávolításáról saját belátásuk szerint döntenek (2016: p.46).

Idézzük fel Hussein Derakhshan (2015) iráni blogger *III.6. alfejezet* legvégén tárgyalt elgondolkodtató értékelését, aki úgy véli, hogy a megfigyelés általános jelenség, melynek eredményeként a világ nemcsak a kormányzatok, hanem a nagyvállalatok számára is kiszámíthatóan működik.

Dan Schiller (2014: p.115) megállapítja, hogy a transznacionális vállalatok által birtokolt adatközpontok egyenlőtlenül oszlanak el a világrendszerben. A centrumországok összességében aránytalanul magas arányban osztoznak a világ tárolt adatain, maga az Egyesült Államok pedig messze a legnagyobb adattároló ország világviszonylatban. A Facebook adatközpontja Közép-Oregonban öt amerikai futballpálya méretű és bővül – írja az amerikai szerző három éve. Mit szolt volna, ha tudja, hogy 2018-ban már az ötödik ilyen létesítményét készül üzembe helyezni a vállalat?

Vagy, mit szólhatott volna György Péter (1998: p.164), aki magában „a globális shopping mallban,” illetve a transznacionalizálódó fogyasztás fizikális színtereiben is a „transzparens közösségi színterek mindenre kiterjedő, minél mélyebb és kiterjedtebb kontrollját” vélte felfedezni már a kilencvenes években is, ha e nyomon követéssel [*tracking*] szembesül?

Igaza lehet Dan Schillernek (2014: pp.136-7), aki szerint egy, a társadalmi hálózatokon, kereső szolgáltatásokon, hordozható készülékeken, érzékelő berendezéseken, adatközpontokon nyugvó több milliárd dolláros ipar irányul az ún. *big data* marketingcélú gyűjtésére és kezelésére (vö. Iványi 2014b; Derakhshan 2015). Egy vizsgálat, mely szerint 2009-ben 36/50 honlap tette lehetővé a látogatók adatainak harmadik fél általi nyomon követését, gyakorlatilag megvonva tőlük ezáltal a saját

világhálós magánszéletük [*privacy*] feletti ellenőrzést, szintén invazív világhálós megfigyelésre enged következtetni. Olyan IKT-óriások, mint a Facebook és a Google folyamatos erőfeszítéseket tesznek a nyomon követési technológiák fejlesztésére. Amint azt egy vizsgálat feltárta 2010-ben, a Facebook az azonosítási adatokat több tucatnyi külső hirdetési és nyomon követési szervezet számára továbbította, a Google pedig 2013-ban került lehallgatási botrányba, mely során megvádolták, hogy adatokat gyűjt az internethasználókról, és nekik személyre szabott, célzott hirdetéseket mutat (Schiller 2014: pp.130-137).

Az adatok harmadik fél számára történő közvetítése, majd az igényeik szerinti célzott hirdetésekből is táplálkozó tőkekoncentráció a világháló-alapú termékláncok, illetve az IKT-növekedés hajtóerejét adják. Fuchs-Trottier (2014) szerint a megosztott tartalmak fogyasztója világhálós tevékenysége nagy részében tulajdonképpen profitot termel a Google, az Instagramot birtokló Facebook, a MySpace-t birtokló News Corp., vagy a Flickr-tulajdonos Youtube stb. és egyéb IKT-vállalatok számára. A világhálós hirdetéseket gyakran személyre szabják, a felhasználói tevékenységek számítógépekkel és adatbázisokkal történő megfigyelésének, adattárolásának és kiértékelésének köszönhetően. A gazdasági megfigyelés egy olyan mechanizmus, ami a Web 2.0/3.0-s tőkefelhalmozás alapjául szolgál.

III.9 Nagyvállalati együttműködés az Aszkalaphosz-állammal

Az Aszkalaphosz-államokkal történő, világhálós üzleti érdekek nyomán tanúsított vállalati „összekacsintás” archetipikus esete a Google kínai tevékenysége. Számos bíráló érte a nagyvállalatot, mióta bejelentette, hogy tiszteletben tartja a kínai cenzúraszabályozást és aláveti magát a Nagy Pajzs jelentette öncenzúrának, vagyis blokkolta a Kínai Népköztársaság által tiltólistára helyezett kulcsszavakra adandó találatokat. A 2014-es évben időről időre szüneteltek a vállalat szolgáltatási ernyője alá tartozó alkalmazások, egyes beépülő modulok és alárendelt szolgáltatások.

A disszens vélemény híveit Oroszországban és világszerte felháborította az, hogy 2014. december 20-án a legnagyobb közösségi hálózat a kormányzat nyomatékos kérésére blokkolta egy orosz ellenzéki vezér mellett kiálló tüntetés eseményoldalát. A Facebook döntése mögött annak intő jele fedezhető fel, hogy a digitális

médiavállalatok nincsenek arra kötelezve, hogy támogassák a *ius murmurandis*-t olyan esetekben, amikor az ellentétes üzleti érdekeikkel.

A Facebook-tisztviselők elzárkóztak attól, hogy értékeljék a Putyinnal szemben kritikus Alekszej Navalnyijjel rokonszenvező, 2015. január 15-ére meghirdetett esemény oldalát Oroszországban elérhetetlenné tevő döntésüket (külföldön, például hazánkban is, a szóban forgó oldal megnyitható). Mindazonáltal a közösségi médiavállalat jelezte, hogy korlátozni fog bizonyos tartalmakat egyes országokban akkor, ha az adott kormányzat erre kéri, és a Facebook „egy alapos jogi elemzés” lefolytatását követően úgy ítéli meg, hogy a kérdéses megnyilvánulás a helyi törvényekbe ütközik (The New York Times 2014).

Mint ahogy a közösségi média alkalmazásai nyilvánvalóan és mindinkább jelen vannak a mindennapokban a modern élet sajátos részeként, az emberben keletkezhet az az érzés, hogy ezek az eszközök a nyilvánosság digitális megfelelői, vagyis a poláris-disszensz vélemények szabad kinyilvánításának fórumai (vö. Aneglusz 1996). Részben, mint azt a későbbiekben a *VI.3 KDSz esettanulmány* érzékelteti, van ebben igazság. Azonban a technológiákat működtető transznacionális vállalatok túl gyakran működnek együtt a társadalmi erőter egyéb hatalmi tényezőivel ahhoz, hogy idealizáljuk e viszonyokat és megfélekedzünk kompromisszumaik reáliáiról.

Az arab tavasz során és nyomán egyesek azzal érveltek, hogy a technológia sarkalatos szerepet játszott a tüntetésekből, amelyek megdöntötték Hoszni Mubarak rendszerét (vö.: Ghoneim 2013 – *bővebben l. V.2-VI.1 alfejezetek*). Igaz, hogy a világháló és az okostelefonok lehetővé teszik a koordinációt és a szervezést, mindenesetre az elnyomó rendszerek is kétségtelenül képesek általa az eltérő vélemény részleges elfojtására, közvetlenül és közvetve is. A drasztikusabb módszerekről már esett szó, ám céljaikat akár azáltal is elérhetik a hatalmi tényezők, hogy rábíráják a Facebookot és más digitális médiavállalatokat arra, hogy eltüntessék az éterből a nekik nem tetsző tartalmat. Utóbbiak döntése, mint láthattuk ebben a fejezetben korábban, ha nem is kizárólagosan, ám túlnyomórészt azzal függ össze, hogy a hatalmi tényezőkkel erőik és érdekeik keresztezik-e egymást, és ha igen, miként.

Természetesen a közösségi média vállalatok és transznacionális technokrata elitbeli támogatóik megvédhetik e döntéseiket, mondván, nincs más választásuk, mint

betartani annak az országnak a helyi törvényeit, ahol működnek. Abban az esetben, ha például a Facebook, dacolva az orosz tisztviselők kérésével, megtagadná utóbbiak teljesítését, a legnagyobb valószínűség szerint piacot vesztené. E vállalatok érdekei azt is diktálhatják, hogy jobb fenntartani a korlátozott jelenlétet, mint teljesen kiszorulni az adott helyről.

Bármennyire is szeretnék a véleménynyilvánítás szabadságának hívei azt, hogy a Facebook és más internetvállalatok síkra szálljanak a szabadelvű értékek és elvek mellett, ezek a vállalatok feltehetőleg ezen magasztos ideákat csak addig képviselik, amíg az jövedelmező üzleti lehetőségeik feláldozását nem jelenti. Ezt a jelenséget, parafrázálva Cassidy (2015) korábban szóba került leírását, nevezhetjük „következetlen filantro-kapitalizmusnak” is.

A Facebook vezérigazgatója, Mark Zuckerberg az elmúlt években többször is megkörnyékezte a kínai tisztviselőket. Emögött feltehetően azon szándéka húzódik meg, hogy rábírja őket az online közösségi hálózatot a kínai területről kizáró döntésük felülvizsgálatára. Ha valóban megjelenhetne a Facebook az országban, vélhetően sokkal szigorúbb cenzúrát gyakorolna Kínában, mint másutt (uo.).

A Szilícium-völgy és a nemzetbiztonsági Aszkalaphosz-állam háttorzongató szövetségének és a gyakorlatilag korlátlan megfigyelési hatalomnak a szemléletes példáját látták egyesek (Harris 2014) a világhálókorszak legbefolyásosabb vállalata, a Google, illetve az NSA intenzív együttműködésében egy kínai hackertámadással összefüggésben. Azt követően, hogy elmondása szerint közel háromtucat amerikai nagyvállalattal egyetemben „egy célzott és igen kifinomult támadás érte infrastruktúrájukat Kínából”, a Google válaszul váratlan és egyben addig talán példátlan lépésre szánta el magát: a behatolást annak szerverforrásáig visszavezető vizsgálódása során szerzett információit megosztotta nemcsak a többi megtámadott nagyvállalattal, hanem az Egyesült Államok bűnüldöző szerveivel és hírszerző ügynökségeivel is. Talán ennek folyományaként is, Harris szerint az Obama-kormányzat keményebb hangot ütött meg a másik „gazdasági szuperhatalommal” szemben. 2010. január 21-én az amerikai külügyminiszter, Hillary Clinton pedig, mint érintettük a *III.2-3. alfejezetekben*, felvállaltan az amerikai külpolitikai prioritások rangjára emelte az internet szabadságát. Mindebben semmi meglepő nincs, tekintve, hogy egy „stratégiai közös térről,” a globális hegemoniáért vívott harc egyik színteréről van szó (Brzezinski 2013: p.162;

Douzet 2016: p.22), mely színteret, mint láthattuk, keresztül-kasul átfonják a különböző, ütköző erők és érdekviszonyok.

A Google és az amerikai közintézmények együttműködésének nagyhatalmi erőviszonyokra gyakorolt hatásairól majd a történelem – *qui vivra, verra* – fog számot adni, miként mindennek a majdani, társadalmi erőterben lejátszódó közjogi és közéleti implikációról is. A PRISM keretében megvalósuló, jól dokumentált, elvileg nemzetbiztonsági megfontolásokból történő együttműködés láttán tulajdonképpen összeesküvés-elméleti kontextusra sincs szükség annak belátásához, hogy az információk központosulása akár a nagyhatalmi érdekérvényesítés előretolt bástyájaként is felfogható.

Azon zsilipeket, amelyeken keresztül az elektronikus élet folyik, a nagy internetes közvetítők működtetik (vagy leaglábbis működtették a közelmúltig) együttműködve az Egyesült Államok Nemzeti Biztonsági Ügynökségével. Az ügy tehát világpolitikai színterre terelődött, amikor 2013-ban Snowden rámutatott arra, hogy az amerikai állam és a vállalati ügynökségek együttműködtek az emberi jogok szisztematikus és globális megsértésében. Ennek fényében egyre inkább bizonyosnak tűnik, hogy egy rendkívül kiterjedt, területenkívüli online rendszer nyert felvételt az amerikai katonai hírszerző komplexum hadrendjébe (Schiller 2014: pp.140-141).

A személyes adatok politikai gazdasága átlépett egy vízválasztót, amennyiben a világháló-alapú termékláncok alapvetően újradefiniálták, hogyan, hol és kinek gyűjtik, használják és osztják meg a felhasználói adatokat. Schiller következtetése szerint a kérdés nem is annyira egyéni és személyes természetű, mint inkább politikai gazdaságtani. A hálózat-alapú szolgáltatások a személyes információgyűjtés és -szerzés tengelyeivé váltak, a kereskedelmi hírszerzés világhálós apparátusa, vagyis a megfigyelés kultúrája pedig a mindennapok része lett. A tőke és a mindenütt jelenlévő állam egyaránt legitimációs kérdéseket vet fel, intézményi elszámoltathatóságuk és a transzparencia napjainkra állandósulni látszó igényekké váltak (Schiller 2014: pp.137-9).

A 2017. január óta hivatalban lévő Trump-kormányzat *III.3. alfejezet* legvégén érintett, a szóban forgó év végén közzétett nemzetbiztonsági stratégiája megjegyzi: „ahogy az [internet] fejlődik, a kormányzatnak és a magánszektornak olyan rendszereket kell terveznie, amelyek a kezdetektől fogva magukban foglalják a megelőzést, a védelmet és

a rugalmasságot, nem pedig utólagosan. Ezt a szabad piacokat, a magánversenyt és a kormánynak a jogállamiság [*rule of law*] érvényesítésében játszott korlátozott, de fontos szerepét tiszteletben tartva kell megtennünk” (2017: 13). Ebből kiolvashatók mind egy állampolgári szempontból kedvezőbb (hiszen a jogállamiságra kifejezetten utalás történik), mind egy kedvezőtlenebb fordulat jelei (hiszen új, hatékonyabb rendszerek tervezéséről és bevezetéséről is szó van).

E végéhez érő *III. fejezet* új szempontok szerint mutatta be a társadalmi erőter szellemi és politikai alakzatait ugyanazon történelmi időszakban, amiben előbbi ellentmondás megjelent és kiéleződött. E szervezeti egységben a figyelmünk a társadalmi erőter korábbi ábrájának (l. *I. ábra*) a nagyhatalmi és IKT-vállalati összefüggéseinek képzeletbeli keresztmetszetére, illetve együtthataikra, valamint a digitális aktivizmust általában megnehezítő/ellehetetlenítő tényezőkre összpontosult.

Első hipotézisünk ernyője alatt számos kérdést ösztönöznek e fejezet megállapításai: vajon a transznacionális vállalatok napirendje meddig fedhet át a nagyhatalmival, tőkefelhalmozásuk eredményeként az államoktól teljesen független szereplőkké válhatnak-e, és a korábban bemutatott válság és/vagy az arra adott IKT-orientált válaszok (vö. Arrighi 1995; Schiller 2014) miként befolyásolják a tőke- illetve hatalmi koncentrációkat (vö. Lyotard 1984; Hardt-Negri 2009). E kérdésekkel további vizsgálódások szükségesek, az azonban feltevésük mentén egészen bizonyos, hogy mind a világrendszeri, mind a transznacionális értelmezési kerettel összefüggésbe hozható a soron következő, *IV. fejezetben* tárgyalt digitális utópizmus, amelynél előbbiek találkoznak, csakúgy, mint a megfigyelés esetében.

IV. IDEOLÓGIA ÉS A DIGITÁLIS UTÓPIZMUS HEGEMÓN DISKURZUSA

Mint ahogy per tangentem korábban említettük, a világrendszerben létrejött digitális kapitalizmus (Schiller 2014) és a mindezzel időnként strukturálisan fuzionáló geopolitka érdekei által barázdált társadalmi erőterben a körülírható tőkekoncentrációval kapcsolatba hozhatók ideológiai következmények is.

Alábbiakban kialakulási körülményeiknek az elméleti alapjait mutatjuk be a korábban megfogalmazott második hipotézissel összefüggésben, illetve ezzel párhuzamosan ráirányítjuk a figyelmet az *VI/1. alfejezet* egyiptomi esettanulmányában megnyilvánulni, sőt, kicsúcsosodni vélt, egyúttal alátámasztani kívánt, meghatározó, szellemi klímára is.

E második hipotézis értelmében a társadalmi erőter – vagyis az adott helyzetben érvényre jutó szociális és politikai gazdaságtani viszonyok összessége – nemcsak a digitális média felépítését és működését határozza meg, hanem a hegemon diskurzusok keletkezését és fennmaradását is. Más szóval napjaink kiemelt kommunikációs csatornájának felépítését és az azon keresztül közzétett tartalmak összetételét, illetve e tartalmak ugyanerre a csatornára vonatkozó referenciájának a minőségeit is. Egyszerűbben megfogalmazva azt, amin keresztül, amiről és ahogyan beszélünk, miközben egyre inkább magában a digitális médiában tesszük ezt.

Egyben e szerkezeti egység képezi azon *differentia specifica*-t is, ami megkülönbözteti alapfeltevéseinket egyik oldalról a máskülönben e disszertáció hipotéziseire rendkívül nagy befolyást begyakorló Dan Schiller (2014) világrendszerre alapozott digitális kapitalizmusától, hiszen ő legfeljebb implicit vizsgálja az általa kimerítően bemutatott digitális kapitalizmus konkrét ideológiai következményeit. Szintén e fejezet az, ami a másik oldalról eltér a jelenséget a maga civilizációs összefüggéseiben hiánypótlóan és éles látással megközelítő, marokkói-holland Miryam Aouragh (2012) antropológushoz képest, aki az IKT-imperializmust vizsgálata során mintha nem tudna megszabadulni a 19. századi társadalomtudományi gondolatvilágától átítatott ortodox marxizmus dogmatikus és merev fogalmi felépítményétől (vö. Wallerstein 2010: p.39; p.51) a maga lineáris jellegű társadalomtudományi folyamataival és osztályharc-fókuszától.⁸⁷

---

⁸⁷ Miryam Aouragh (2012) felfogása, ha azzal nem is értünk teljesen egyet, mely szerint ha kapitalizmus társadalmi, politikai és kulturális kiterjedései egyaránt a politikai-gazdasági alapok feltételeihez vannak

IV.1 Az ideológiakritika elméleti gyökerei

Az ideológiakritika genealógiáját Karl Marxig⁸⁸ és egyéb, későbbi, a huszadik század során az általa fakasztott szellemi forrásból merítő szerzők elgondolásaiig szokás visszavezetni. E kritikai irányvonal az idő múlásával fejlődött, a marxista előzmények részleges továbbélésével, illetve egyes elemeinek fennmaradásával, miközben egyre összetettebbé és árnyaltabbá vált.

Áttétetelesen releváns számunkra, hogy Karl Marx a maga alap [*Basis*] és felépítmény [*Überbau*] teóriájával a kapitalizmust gazdasági társadalomalakulatnak tekintette, amelyen belül a gazdaság jelölte ki az összes mozzanat helyét. Eszerint a két fogalom a társadalom szerkezetének két fő szférájára utal. Az alap a társadalom gazdasági rendje, vagyis a termelőerők adott állapota által meghatározott termelési viszonyok összessége, amelyből kinőnek az alapra jellemző különféle politikai, jogi, vallási, erkölcsi, filozófiai, művészeti stb. eszmék, intézmények és szervezetek. Ez utóbbiak összessége alkotja a társadalom felépítményét. Az alap fejlődése az elsődleges, meghatározó jellegű, de a felépítmény is visszahat az alapra, s a felépítmény egyes részeinek fejlődése nem követi mechanikusan az alap fejlődését, továbbá az alap hatása csak közvetve, a felépítmény egyes területeinek sajátos feltételein keresztül érvényesül, tehát e területek relatív önállósággal is rendelkeznek.

A marxizmus leegyszerűsítéséből származó vulgármarxista gondolatok kritikájának egyik alapeleme a kritikai kultúrakutatásban az alap és felépítmény viszonyának újragondolása, illetve megszabadítása azon mechanikus koncepciótól, mely szerint a gazdasági alapok közvetlenül és alapvetően határozzák meg a felépítményt és ezen belül a kultúrát és a nyelvet (Belinszki 2000).

---

kötte, és vissza is hatnak azokra, figyelemreméltó. Felfogása segíthet megértenünk olyan strukturális tényezőket, mint az információs és kommunikációs technológiák (a továbbiakban: IT) tulajdonlása, vagy a közösségi médiát illető politikai-gazdasági döntéshozatal. A háttérben húzódó ideológiai kampányok és a mindezt kísérő vizuális reprezentáció összefügg a civilizációs diskurzussal, ahogy a politikai gazdasággal, különösen az IT-szektorral is. Éppen ezért az az elképzelés, hogy a technológia főfunkciója a vezető hatalommal történő szembeszállás, tulajdonképpen túl jóhiszemű: a tisztább képhez elengedhetetlen a tényleges politikai és gazdasági viszonyok vizsgálata. Aouragh vizsgálódása nagyon fontos bármely, a digitális média politikai gazdaságtani jellemzőinek szentelt kutatásnak, ám az IKT-tőke transznacionális összefüggései nála nem kimondottan jelennek meg.

⁸⁸ A marxista alapokon nyugvó, idővel továbbfejlődő politikai gazdaságtan(-kritika) elmélete azt sugallja, hogy a társadalom és a technológia közötti viszonyokat a kapitalista termelési módok közvetítik, ennél fogva az őket meghatározó, mindenkor politikai, gazdasági és társadalmi viszonyoknak vannak alárendelve, tekintve, hogy a technológia soha nem semleges és általában ipari vagy vállalati érdekeknek megfelelően fejlődik.

Marxnál az ideológia az alárendelt osztályokban „felülről” keltett hamis tudat [*falsches Bewusstsein*], amely arra szolgál a tőkés érdekeinek megfelelően, hogy előbbieket elcsúsztatja a kapitalista társadalmakban kizsákmányoltságuk körülményeit. Ebben az összefüggésben az ideológia olyan nézetek halmaza, amelyek hamisak, mert nem egyeznek meg a tárgyilagos osztályérdekekkel.⁸⁹

Az ideológia kritikája sokat távolodott a „hamis tudat fogalmától” való kapcsolódásaitól, mindazonáltal még mindig felmutatja a korai marxista modell alapvető vonásait. Az ideológiakritika továbbra is foglalkozik a hatalom kérdésével és azzal, hogy a jelentésrendszerek – ideológiák – mily módon válnak a hatalomgyakorlás folyamatának részeivé. Az ideológiai elemzés továbbra is összpontosít az uralom kérdésére és arra, hogy az egyes csoportok miként küzdenek azért, hogy saját érdekeiket a társadalom általános érdekeiként elfogadtassák (vö. Althusser 1977; Adorno 1976; Marcuse 1978).⁹⁰ Ugyanakkor a kortárs kritika teoretikusan kifinomultabb, figyelemmel kíséri az ideológiai küzdelmek folyamatos természetét és azt, hogy az emberek hogyan viseltetnek a hatalommal bírók ideológiái iránt. A nézetek nem „hamisak”, kapcsolataik a gazdasági érdekekkel nem feltétlenül egyértelműek (vö. Bourdieu 1997). Valójában a kortárs ideológiaértelmezések nagy része már eltávolodott a gazdasági osztályú kapcsolatokra (vö. Robinson 2004;

---

⁸⁹ Ennek megfelelően például a tőkés rendszer úgy irányította az ipari társadalmat, hogy a munkásosztály elé olyan világléteket tárt, amely elviekben az egész emberiség javát volt hivatott szolgálni, miközben valójában csupán a tőkés osztály érdekeit szolgálta. Az ideológia tehát ámitás, az érdekek maszkolására és a konkrét és az univerzális összemérésére irányul (mely ironikusan az államszocializmus gyakorlati megvalósulásaira szintén igaz volt – Muravchik 2014).

⁹⁰ Míg Marx a vallást tekinti a tömegek „ópiumának,” amely „valódi érdekeikről” elvonja a figyelmüket, a kommunikációelmélet társadalomkritikai hagyományait új alapokra helyező Frankfurti Iskola gondolkodói – és itt immár egy, ehhez a disszertációhoz közvetlenül kapcsolódó kontextushoz érünk –, ezt a szerepet a „kultúraipar” olyan területeinek tulajdonítja, mint a televízió, a filmek, a CD-k és a nyomtatott sajtó. A továbbiakban nevezzük az egyszerűség kedvéért tömegtájékoztatásnak vagy hagyományos médiának – amelyek eredményeként „az emberek egyre inkább ki vannak téve a tömegkommunikáció hatásának, tudatuk oly mértékben átformált,⁹⁰ hogy szinte lehetetlen őket ráébreszteni befolyásoltságukra” (Adorno 1976: p.245). A Frankfurti Iskola köré csoportosuló gondolkodók rámutatnak továbbá a politikai vezetők által hangoztatott, korábban érintett, modernista/liberális eszmények és az ezekből pusztán mítosz faragó igazságtalan hatalomkoncentráció és visszaélés közötti ellentmondásokra is (Griffin 2003: pp.43-45). Herbert Marcuse (1978: pp.310-311) megállapítása szerint a fentiek által megtestesített hatalmi erőfölény következményeként „az általánosan elfogadott szóhasználat és eszmékör előtt zárva vannak a kapuk – elfogadottá pedig azáltal lesznek, hogy a hatalmon lévők nyilvánosan terjesztik és az abban szereplő eszmékben ez igazítva erősítik meg hatalmi gyakorlatukat.”

Louis Althusser (1977) francia filozófusnál az ideológiai államapparátus testesíti meg a „tudás letéteményeseit”, azaz a „valóság” felett nagyobb definíciós hatalommal rendelkező, domináns társadalmi csoportokat, közösség(ek)et.

Overbeek 2004) történő összpontosítástól és eljutott a *kultúra* területének egy dinamikusabb koncepciójához.

Úgy véljük, Marxnak a tőkés társadalom alárendelt osztályokban hamis tudatot keltő anyagi, ideológiai és intézményes folyamatairól alkotott, rendkívül nagy befolyású, ám elavult nézete önmagában aligha vinne közelebb a jelen fejezetben bemutatott viszonyok megértéséhez. Ezért látjuk szükségesnek Gramsci kulturális hegemoniaelméletének⁹¹ és Stuart Hall kultúraelméletének bevonását az értekezésbe. Fontos továbbá e nagyobb szervezeti egység bevezetéseként, hogy jóllehet a korábbiakban kiemelt figyelmet fordítottunk a világrendszeri perspektívára, ezúttal nem a wallersteini (2010: pp.125-155), úgynevezett geokultúrában gondolkodunk. Egy erőteljesen vitatott és helyét állandóan biztosítani igyekvő digitális utópizmus (Gramsci 1971; vö.: Althusser 1977)⁹² hegemoniájáról van szó, emiatt ezúttal egy-egy régebbi és újabb elméleti keret felé fordulunk.

Mint azt több ízben említettük, egyben a disszertáció második főbb hipotézise is, a korábbiakban politikai gazdaságtani és geopolitikai aspektusaiban bemutatott társadalmi erőter ideológiai következményekben is testet ölt. Miközben a szintén a társadalmi

---

⁹¹ Érdemes szót ejteni a disszertáció során vizsgált neomarxista elméletek viszonyáról is. Antonio Gramscinál a hatalom olyan erő, amit nyíltan használnak, és a polgárság hatalma arra való, hogy a proletariátust ott tartsa, ahol van. Ezzel szemben a világrendszer-elméletben a fő fókuszpont nem a proletariátus küzdelme, hanem a globális perspektívák, történelemfelfogásában pedig nincsen egy központi cselekvő, mint az ortodox marxizmusban az ipari proletariátus. A világrendszer-elmélet számára „ezek a cselekvők mind tágabb folyamatok termékei, (...) egy rendszerbe szerveződő közeg részei, amelyből kiemelkednek, és amelyre egyúttal cselekvésük visszahat” (Wallerstein 2010: pp.51–52). Ezen kívül a világrendszer-elmélet a világgazdasági munkamegosztást, mint egy centrum-periféria tengelyt írja le és az árucserére, a forgalom szférájára helyezi a hangsúlyt, míg a marxizmus az értéktöbbletnek a termelési szférában található alapját, illetve a burzsoázia és a proletariátus közötti osztálykülönbségeket tekinti a társadalmi változás két központi jelentőségű változójának. A kulturális hegemonia elméletéről lefejtve a marxista, osztály-vonatkozású részeket, az eszmék, eszmerendszerek irányítása általi uralom koncepciójának magja átültethető tágabb összefüggésekbe.

⁹² Althusser az ideológiát, mint a domináns osztály ideológiáját elemzi. A társadalomban a domináns ideológiát a klasszikus marxi felépítménynek megfeleltethető ideológiai államapparátus termeli ki a maga politikai, oktatási és jogi rendszerével, a tömegmédiával stb. egyetemben. Az ideológiai államapparátus működése szempontjából meghatározó társadalmi normák az adott társadalmi erőviszonyok és érdekösszeütközések eredményei (Althusser 1977; Belinszki 2000). Itt az ideológiai államapparátus domináns ideológiája (ellentétben pl. Gramsci nézetével is) merev és kikezdzhetetlennek tűnik. Elgondolkodtató lenne a digitális utópizmust beültetni ebbe a gondolatmenetbe, és az oligopolisztikusan szerveződő (vö. Wallerstein 2010), nemzeti kormányzatokkal együttműködő (vö.: Dardot-Laval 2013) vagy azokkal hálózatokká átlényegülő (vö.: Hardt-Negri 2009) transznacionális technokrata elit (vö. Robinson 2004; Iványi 2017) domináns ideológiájaként felfogni. Mindenesetre inkább Stuart Hall-lal (1996) értünk egyet, aki szerint Althusser figyelmen kívül hagyja az ellenhegemoniát, vagyis azt, hogy az ideológia ellentmondásos, ellenállásba ütközhet, illetve kitermelheti saját ellentézisét is (Hall 1996).

erőtér sajátosságaiból eredő antropológiai, illetve biopolitikai következményeit (l. *II.6 alfejezet*, ill. vö: Hardt – Negri 2000; 2009; Dardot-Laval 2013) nem zárom ki, ezeket az ideológiai következményeket, amikről szó lesz, szembetűnőbbnek és igazolhatóbbnak (l. a későbbi *VI.1 egyiptomi esettanulmányt*) tekintem.

IV.2 Hegemónia

A továbblépéshez érdemes tisztázni a hegemónia fogalmának elméleti bázisát. Az ideológia legfontosabb elméleti koncepciója itt a hegemónia, mely fogalmat az olasz marxista filozófus Antonio Gramsci (1971)⁹³ a kultúra, a hatalom és az ideológia kérdéseivel kapcsolja össze. Ennek értelmében a *III. fejezetben* már az állam és tőke viszonyakor is idézett szerző szerint a hatalom gyakorlása két módon történhet. Az egyik a közvetlen és erőszakos uralkodás, amely egy, a korai társadalmakra, valamint a diktatúrákra jellemző eszköz. Ám sokkal hatékonyabb ennél az a hegemónia, amely az eszmék, eszmerendszerek, a mitológia stb. rugalmas elrendezésével biztosítja az alávetett, a kolonizált, a kormányzott közösségek beleegyezését.

Gramsci történelmi visszatekintésekor megállapította, hogy a kulturális elit nagy része bizonyos mértékben a kezdetektől függő viszonyban volt, és össze is fonódott a politikailag és gazdaságilag meghatározó rétegekkel.⁹⁴ Így egy polgári társadalomban a

---

⁹³ Nem kell a helyenként felszínes és inkább kísérletezgető olasz marxista gondolkodó egyéb téziseit szükségszerűen elfogadni ahhoz, hogy az értelmiség újkori társadalomban betöltött szerepére vonatkozó elméletének eredményességét belássuk. Ezúttal mellőzzük azt a kérdést, hogy Gramsci politikai utópiája tulajdonképpen arra szolgált, hogy értelmiségiként igazolja saját helyét egy munkaspártban.

⁹⁴ A legkülönbözőbb alakban megnyilvánuló erősebb vagy gyengébb függés ellenére a korai értelmiség bizonyos mértékű függetlenséget is kivívott magának. A függés nem volt egyoldalú: a politikai hatalomnak, amely a hagyományos társadalmakban másképpen kapcsolódott össze a gazdasági termelés szereplőivel, mint az újkori társadalmakban, a hatalom megtartásához szüksége volt a kulturális elitre; „ha nem is minden vállalkozónak, de legalább az elitnek képesnek kell lennie arra, hogy általában megszervezze a társadalmat, a szolgáltatások egész bonyolult szervezetét, beleértve az államszervezetet is, mert szükségük van arra, hogy megteremtsék saját osztályuk terjeszkedésének legkedvezőbb feltételeit (Gramsci 1975: p.44). A modernizáció folyamatát illetően Gramsci hangsúlyozta az új írástudók és az emelkedő burzsoázia közötti kapcsolatot. Eszerint egy polgári társadalomban a politikus-értelmiségi fejedelem kölcsönös függésben van a tulajdonos rétegekkel, amelyek a termelés irányítói. Ezek az értelmiségiek, akiket ő az „organikus” szóval jellemezett, nem nagykapitalisták voltak, hanem elsősorban a városi és vidéki középosztályból származtak. Néhányan közülük a termelés szakértőivé, mások szabadfoglalkozásúakká váltak vagy hivatalnoki pályára léptek. A piramis csúcsára Gramsci „a tudás különböző területeinek: filozófia, művészet stb.” megteremtőit helyezte (1957: p.125), ám az „értelmiségi” szót tág értelemben használta, amelybe végső soron az újkori állam szervezői és irányítói, a politikusok és hivatalnokok is beletartoztak. Számára az új állami apparátus, mint értelmiségi közösség a Niccolò Macchiavelli által ábrázolt híres, idealizált uralkodó, a racionális „Fejedelem” helyébe lépett. E mitológiai alaktól eltérően az újkori Fejedelem nem egyedüli és abszolút uralkodó, hanem sokkal inkább értelmiségiek testülete.

politikus-értelmiségi fejedelem kölcsönös függésben van a tulajdonos rétegekkel, amelyek a termelés irányítói. Az ekképp formálódó, hatalmon lévő osztály az alárendeltek beleegyezésére támaszkodva őrizheti meg „kiváltságos” társadalmi pozícióit. Ez a tétel a későbbiekben még relevanciával fog bírni.

Gramsci megjegyezte, hogy a hatalom a kultúra vagy az ideológia szintjén is gyakorolható, nem csak erőszak alkalmazása révén. Utóbbi helyett azt sugallja, hogy a hatalmat egy másik porondon, jelesül, a kultúráén, a mindennapi élet birodalmában gyakorolják, ahol az emberek lényegében beleegyeznek az aktuális szociális konvenciókba, vagyis: konszenzus révén. Mindez lehetőséget kínál arra, hogy megértsük napjainkban az értelmiséggel összeolvadt hatalmi pozíciók társadalmi súlyát, és megragadjuk azok szerepét a domináns eszmeáramlatok létrejöttében és fennmaradásában.

A konszenzus, illetve egyetértés kulcsfontosságú ahhoz, hogy megértsük Gramscinál a hegemonia fogalmát, amelyet egy bizonyos „kulturális irányítás” által gyakorolnak. A beleegyezés elnyerhető; a társadalom domináns csoportjai arra törekednek, hogy világnézetüket a társadalom minden tagja elfogadja, mint egyetemes gondolkodásmódot. Az olyan intézmények, mint a média, segít a hatalmon lévőknek a kulturális irányítás gyakorlásában, mint azon szféra, ahol kitermeljük és reprodukáljuk a társadalom gondolkodásmódját.

A hegemonia azonban nem pusztán az ideológiai uralomról szól, amely során egy adott csoport elképzeléseit a másokra kényszeríti. Ehelyett a folyamat sokkal finomabb. A hegemonia a józan ész szintjén működik, a társadalmi életről és azon dolgokról való feltevésekben, amelyeket „természetesnek” vagy a „dolgok rendjének” tulajdonítunk. Mindez nem állandó vagy kikezdzhetetlen jellegű, nem „kész” vagy megváltoztathatatlan (vö. Althusser 1977). Gramsci hegemonia alatt egy folyamatot értett, amely mindig éppen készül. Ahhoz, hogy hatékony lehessen az egyetértésen keresztüli hatalomgyakorlás, a kulturális irányítás általi ideológiai tevékenységre folyamatos szükség van. Az emberek aktív ágensek, a modern társadalom pedig tele van ellentmondásokkal; ezért a hegemonia soha nem lehet teljes vagy végleges. Vannak, akik nem fogadják el az alapvető hegemonikus világnézetet, és a történelmi körülmények változása folytán a hegemon ideológia bizonyos aspektusai tarthatatlanná válnak. Gramsci szemében a hegemonia mindennapos küzdelem a világról kialakult elképzelésekről, ami állandó újravizsgálatnak és ellenkezésnek van kitéve. Az uralmon

lévők, akik azon feltevések meghatározásán munkálkodnak, amelyeken a társadalom nyugszik, egyúttal saját hatalmukat is biztosítva, a stabilitás és a legitimitás fenntartásában érdekeltek és abban, hogy a potenciálisan ellentétes erőket az alapvető ideológiai keretbe foglalják. Ezen észrevételeknek hangúlyos jelentősége van a digitális média társadalmi erőterének és ideológiai áramlatainak megértésekor.

Antonio Gramsci-nak a fenti, marxista alapokat kiszélesítő és meghaladó kulturális hegemonia⁹⁵ (1971) elmélete nyomdokain haladva felismerni véljük, hogy a (digitális) kultúra egy *jelentésadó rendszer*, amelyen keresztül egy társadalmi rend kommunikál, reprodukálódik. Továbbá, a kultúra nem pusztán tükrözi és ábrázolja a többi társadalmi folyamatot, hanem konstitutívan részt is vesz azokban. A társadalom szintén egy konstitutív, alkotó folyamat a maga nagyon erőteljes kényszereivel, amelyek egyidejűleg jutnak kifejezésre politikai, gazdasági és kulturális alakzatokban.⁹⁶ Végül soron a digitális utópizmus spontán és generáltan is keletkezik és újratermelődik.

IV.3 Kultúrakutatás: digitális utópizmus

Az alapvetően marxista világnézeti alapokon álló gazdasági determinizmus, továbbá a Frankfurti Iskola ún. kulturális nagyipart vizionáló teoretikusai, végül a

---

⁹⁵Gramsci (1971) nézetei szerint az egymástól megkülönböztetett civil és politikai társadalom közül az előbbi önkéntes (vagy legalábbis racionális és nem elnyomó) szerveződésekből, iskolákból, családokból és különféle társulásokból épül fel, míg az utóbbit állami intézmények (a hadsereg, a rendőrség, a közigazgatás egyes szervei) alkotják, melyek feladata a társadalmi szerveződésen belüli közvetlen hatalomgyakorlás. Gramscinál a kultúra a civil társadalom sajátja, ahol az egyes eszmék, intézmények, személyiségek nem a kezükben összpontosuló hatalmon, hanem – a szerző szóhasználatával élve – a közmegegyezésen keresztül fejtik ki hatásukat.

A sok tekintetben a Gramsci által vágott szellemi ösvényt kiszélesítő Edward Saidot (2000: pp.24-25) is foglalkoztatták a tudás és politika kölcsönhatásai. Vagyis, hogy egyes diszciplínák kérdéseinek kutatása politikától telített-e, beárnyékolhatja-e a napi politika ezeket a diszciplínákat, és mi módon fedhető fel az ismeretek megszerzésekor érvényben lévő, magasan szervezett, ám gyakorlatilag megfoghatatlannak bizonyuló hatalmi környezet.

A Gramsci nyomán egymástól elkülönített civil és politikai szférában más-más úton látja tetten érhetőnek a politika befolyását: egyes ismeretek politikai jelentőségét a civil társadalomban bizonyos mértékig az adja, hogy a szóban forgó tudás birtoklása adott esetben közvetlen gazdasági előnyökkel is járhat. A politika társadalmában azonban sokkal inkább az eredményezi az átpolitizáltságot, hogy milyen összefüggés fedezhető fel az adott kutatási téma nyújtotta ismeretek és a hatalom megszerzéséhez és megtartásához nélkülözhetetlen tudás között (2000: pp.18-19).

⁹⁶ A perui dekolonialista elméletalkotó Anibal Quijano (2000: p.222) szintén megfontolásra érdemes értelmezésében ugyanakkor „minden adott társadalom egy hatalmi struktúra, és a hatalom az, ami a társadalmi lét sokszínű és szétszórt alakzatait önálló, artikulált totalitássá, társadalommá teszi. Minden hatalmi szerkezet részben vagy egészben valakinek, vagy valamely csoportnak a kivetése másokra.”

társadalomtudományokban és a kultúrában bekövetkező diszkurzív fordulatok élén járó Michel Foucault nyomdokain haladó, jamaikai Stuart Hall (1989) kifinomult áttekintést nyújt ahhoz, hogy a tömegkommunikációs intézmények hogyan illeszthetők e hegemoniafelfogásba.

Stuart Hall úgy véli, hogy azon fő területek, amelyeken a kulturális irányítást, a hegemonia eredményét gyakorolják, egyike a tömegmédia. A tömegmédia az információs kultúra korában (Castells 2007: p.955; vö.: Webster 2007: p.964; pp.985-6) immár messze túlmutat az egyirányú kommunikáción (vö. McLuhan 2003; 2007), és magába foglalja a digitális kommunikációt is.

Castells (2007: p.952) szerint az új média szegmentált és differenciált közönséget vonz, ami – jóllehet létszámát tekintve igen népes – nem tekinthető többé tömegközönségnek abban az értelemben, hogy az általa befogadott üzenetek egyidejűleg érkeznének és mindenki számára ugyanazok volnának. Az új média pedig nem tömegmédia abban a hagyományos értelemben sem, hogy korlátozott számú üzenetet juttatna el egy homogén tömegközönséghez. Az üzenetek és források változatos sokasága miatt maga a közönség is jobban szelektál. A célba vett közönség maga választja ki a hozzá érkező üzeneteket, ezáltal tovább mélyítve szegmentálódást, és erősítve az individuális kapcsolatok szegmentálódást, valamint az individuális kapcsolatok kialakulását a küldő és fogadó között”.

Stuart Hall meglátása szerint „minden társadalom és kultúra több-kevesebb eltökéltséggel igyekszik érvényre juttatni a társadalmi, kulturális és politikai világra vonatkozó saját osztályozásait. Ezek uralkodó rendet alkotnak, bár ez nem egyértelmű, s nem vitathatatlan – *l. Gramsci okfejtését fentebb*. Alighanem az információs társadalom viszonyai is ilyenek. Feltételezésünk szerint nemcsak a Stuart Hall által leírt világra⁹⁷, hanem napjaink társadalmi erőterére egyaránt jellemzők a hatalom egyenlőtlen eloszlása csakúgy, mint egyes diskurzusok dominanciája (2007: p.137). Ennek megfelelően a tömegkommunikációs reprezentációk⁹⁸ összefonódnak a hatalom és az ideológia

---

⁹⁷ Stuart Hall szóban forgó téziseit a '80-as évek brit társadalmi tapasztalataira alapozta, bővebben ld. Hall, Stuart (1980). „Encoding / Decoding”. In: Hall, D. Hobson, A. Lowe, and P. Willis (eds). *Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies, 1972–79*. London: Hutchinson, pp.128–138.; ill. Hall, Stuart (1989) „Ideology and Communication Theory”. In: Brenda et al. (eds.) *Rethinking Communication Theory*. Vol. 1. Paradigm Issues. Newbury Park: Sage Dervin, 1989: p.52.

⁹⁸ Stuart Hallnál (1982: p.62) a tömegkommunikációs reprezentáció egy sokkalta összetettebb dolog a reflexiónál, hiszen előbbi kiválasztási, prezentációs, szerkesztési és formázási tevékenységet feltételez.

kérdésével, hiszen a termékek felvonultatják a tágabb társadalmi-kulturális és politikai struktúrán belüli jelentések, gyakorlatok és szokások, hatalom és érdek egész tárházát Stuart Hall szerint (2007: p.133; p.137).

Stuart Hall meggyőződése szerint tehát a média a már egyébként is hatalmi pozíciókban lévők dominanciájának megőrzésében működik közre. Kultúrakutatásának lényege abban áll, hogy felhívja az emberek figyelmét arra, hogy a média szerepe nem más, mint a mindenkori *status quo* fenntartása (Griffin, 2003: pp.345-349). Ez a megállapítás halmozott jelentőségre tesz szert a továbbiakban, ugyanis itt válik relevánssá és egyértelművé a digitális média mibenlétének inherens dialektikája⁹⁹ is, ám erről majd a későbbiekben.

Fontos, hogy egyesek, például Ellen P. Goodman és Julia Powles (2016) úgy vélik, hogy a digitális média (illetve kifejezetten a Facebook és a Google) az algoritmikus alapú kiválasztás, rangsorolás és bemutatás tekintetében tkp. előállít tartalmakat, és e szerkesztési mechanizmusok hasonlatossá teszik a „klasszikus médiához”. Ebből a nézőpontból felmerül, hogy a digitális média tulajdonképpen konszenzust „gyárthat” (l. Lippmann 1922; Chomsky 1988). Szerintünk a propaganda modellhez való visszatérés ezúttal szükségtelen, hiszen a diverz tájékozódást és információközvetítést nagyon is lehetővé tevő (Castells 2007: p.955; Mignolo 2011: p.283; Ghoneim 2013: p.82; p.154) digitális médiahasználatnál nincs efféle ok-okozatiságról szó. Mindenesetre a hatalmi szereplő digitális média növekedésének, előtérbe kerülésének kedvező

---

⁹⁹ A vonatkozó tartalmak, egyszersmind a világháló „önreflexiójának” meghatározottságára (a. m. miként láttatja a világháló „saját magát”?) adott esetben a politikai színezet, illetve az egyes hatalmi érdekeknek megfelelő kontextualizáció árnyéka vetül. Mindez óhatatlanul is párhuzamokat jelez a Gramsci által kövezett úton haladó, Stuart Hall-féle (1980; 1989) kultúrakutatás megállapításaival. Ezen kívül tulajdonképpen egybevág a Hall elméletéből minden valószínűség szerint ihletést nyerő, örmény származású amerikai szerző, Ben Bagdikian (2012) által leírt új médiamonopólium jelenségegyüttessel is. Stuart Hall számára a nyelvhasználat a hatalom, az intézmények és a politikai gazdaságtani kereteken belül működik, a média szerepe pedig nem más, mint a mindenkori *status quo* fenntartása az adott valóság általánosan elfogadott értelmezésével. Bagdikian rámutat az audiovizuális média vállalati alapokon történő szerveződésére az Egyesült Államok viszonyait illetően, ahol öt médiakonglomerátum kartellje tartja kezében a piacot és termékeit, erősen befolyásolva a társadalom tudatát és értékrendjét. A kérdéskör egyik paradoxonja abban áll, hogy Bagdikian médiakritikai alapműve, amely az akkortájt új médiamonopólium szerkezetét és taktikáit volt hivatott feltárni, elméleti posztulátuma lehet azon megközelítéseknek, amelyek szerint a digitális, alternatív, civil stb. média a „poláris vélemények” kommunikációs fóruma. Ugyanakkor azon feltételezéseknek is kiindulópontja lehet, amelyek szerint a közösségi média (amerikai) vállalati alapjai miatt – ráadásul, mint láttuk, a hagyományos média vetélytársairól van immár szó – az audiovizuális médiához hasonlóan szintén nem független, ennél fogva a felhasználása során létrejött üzenetek, ill. „önreflexiója” mögött is húzódnak politikai érdekek (vö.: Deetz 1992). Íme, itt rejlik a digitális média mibenlétének inherens dualizmusa.

szellemáramlatok, különös tekintettel a digitális utópizmusra, jelen vannak a világpolitikai, azaz globális szinten, mind a való világban, mind a kibertérben. Eközben a digitális média egy-egy adott diktatúrával szembeni ellenhegemón aktivizmust is lehetővé tesz (vö. *VI.1 Egyiptom*) e „nagyobb” struktúrán, illetve status quo-n belül.

Valószínűsíthetően ilyen, a társadalmi interakciók során keringő és fennmaradó közhelyek például a komplex társadalmi folyamatok leegyszerűsítése „Facebook-” vagy „Twitter-forradalomként” (l. *V.2 és VI.1 alfejezetek*), vagy azon közkeletű nézet, hogy egy-egy IKT-vállalat, pl. a Vodafone, egy életérzést testesít meg. Vagy azon hiedelem, hogy egy adott állam „az internet szabadságának ellensége”, míg egy másik nagyhatalom nem az, miközben mind a kettő egyaránt lehet aszkalaphoszi (vö. *III. fejezet*). Eme ideológiai meghatározottságok elérik a társadalmi erőter felhasználon túlmutató dimenzióját, illetve felhasználói kiterjedésében egyaránt megjelennek.¹⁰⁰

Valószínűsíthető továbbá, hogy a transznacionális kapitalizmus közreműködik e felfogások újratermelésében és abban, hogy ezek minél nagyobb körben keringhessenek, a kormányzatokkal összefonódó (Dardot-Laval 2013) transznacionális technokrata elit (vö. Robinson 2004; Overbeek 2004) tőkefelhalmozását áttételesen elősegítendő (vö. Schiller 2014). Ennek változatos megnyilvánulási formáit tekintjük át alább.

IV.4 Generáltn és spontán jelentkező digitális utópizmus

A digitális utópizmus – vagyis az a modernizmusban gyökerező univerzalizmus (Amin 2009: p.14; pp.7-8; Foucault 1984; Asad 1993: pp.228-9; Anibal Quijano (2007: pp.168-170; Iványi 2015: pp.68-69; Massad 2015: p.14; Benslama 2002: pp.24-25; Hardt–Negri 2009: p.67) eszményét továbbörökítő meggyőződés, hogy a digitális technológiák és az általuk megvalósított online kommunikáció önmagukban és automatikusan egyenjogúsítanak, illetve az abba vetett hit, hogy a világháló inkább az elnyomottnak kedvez, mint az elnyomónak–, szellemisége a kezdetektől kíséri az internetet, és már 1995-ben kritika tárgya volt (Wilson 2003: p.477). Eme elgondolások

---

¹⁰⁰ Vitathatóan idetartoznak egyéb, felhasználói szintű magatartáshoz kapcsolódó egyéb jelenségek, például hogy az internet a Maslow-piramis legaljára (!), vagyis a vegetatív funkciók szintjére helyeződő éleltszükséglet (Zimbardo – 2016) stb., melyekkel ezúttal nem foglalkozunk.

véleményünk szerint spontán és generáltan egyaránt keletkezhetnek, újratermelődhetnek és fennmaradhatnak.

A történelmi távlatok ezúttal is fontosak. A digitális utópizmus részben a technológiai determinizmus premisszáin is nyugszik, vagyis azon elképzeléseken, hogy a hírközlési eszközök döntő változásai gyökeresen alakítják át a világot, amely ebből következően az elektronikus korszak hajnalához ért (McLuhan 2003; Griffin 2003: pp.321-332). Egyesek, például Manuel Castells (2007: p.950), a '80-as évekkel kezdődően egy, az új technológiák által átalakított médiavilágról beszélnek, megint mások ezt kételyekkel illetik, mondván, e technológiai determinizmus nem más, mint a változási folyamat „túlzott leegyszerűsítése” (Webster 2007: p.961). E vélt vagy valós társadalmi szerkezeti módosulások nyomán fakad az a képzet, hogy akár általában a technológia, akár ennek digitális és infokommunikációs szegmensei az életet egyértelműen kedvezőbb irányba terelik.

Bár a kibertér romantikus nézetének hitelét időről időre és részben csorbították olyan válságtünetek, mint az ún. *dotkomlufik* kipukkadása a '90-es évek végén (*l. II/5. alfejezet*), az internetre tekintő, utópista szemléletmód vissza-visszaköszön a kétezres évek után (Buckley – Clark 2009: pp.312-5) is. Különösen a lakosság egyes technokrata – például az ún. világhálós *startup*¹⁰¹ kezdeményezésekben érdekelt – köreiben jelentkezik, ám modernista és kapitalista vetülete mindenekelőtt az arab világban lejátszódó forradalmakkal összefüggésben szembetűnő (Aouragh 2012; Iványi, 2014a, c).

Ennek megfelelően Karim H. Karim (2002) szavaival „a digitális médiumokra úgy tekintenek, mint amelyek megadják a választ az emberiség problémáira, és létrehozzák a tökéletes társadalmat”.

A digitális média nimbusza részben azon feltételezéseken nyugszik, hogy ezek az eszközök mozgásteret, vagyis alternatív, poláris kommunikációs felületet biztosítanak a

---

¹⁰¹A *startup* kultusz esetében talán a legnyilvánvalóbb, hogy önmagán túlmutató kommunikációról van szó; a *startupszféra* olyan frazeológiát és szókincset kíván meghonosítani, amelyeknek tulajdonképpen világszerte megvannak a megfelelői, akár a hagyományos vállalkozói miliőben is, így maga a '*startup*' szónak is, amely *vállalkozást* jelent, de sorolhatnám: '*pitch*' – prezentáció, '*vc*' (venture capitalist) – befektető, '*growth hacking*' – marketing, *seed accelerator* – inkubátor-ház stb. Alapfeltevésem szerint valójában egy új nyelv van születőben, amelynek lexikonja angol, szemantikája technooptimista, szintaxisa pedig a Szilícium-völgyben alakul ki.

„kultúraipar” sajátosságai és szerkezete, illetve a hagyományos médiával szembeni bizalmatlanság közepette.¹⁰²

A digitális médiában rejlő esetleges „egyenlősítő” potenciálról, az információ és a befolyás monopolisztikus, állami és/vagy gazdasági forrásaitól való függetlenítő hatásairól, valamint a hiteltelenné váló tömegkommunikációs eszközöket felváltó, alternatív szerepéről számos szerző (például Coleman 1999; McQuail 2003; Neuman 2008; vagy Benkler 2006) írt az elmúlt évtizedekben. Sok elemző véli úgy, hogy az új médiakörnyezet arra szolgál, hogy bevonja, tájékoztassa és felhatalmazza a nyilvánosságot; általa az ember bekapcsolódhat a közügyekbe, mégpedig jobban, mint ahogy azt a „rég”i média lehetővé teszi. Mindez gyakran a legmerészebb spekulációkhoz vezetett a kommunikáció új formáinak társadalmi hatásait illetően: a Harper Magazin 1995-ben a számítógépes hálózati technológiák újításait egyenesen a tűz megszelídítésének „egyet rengető” hatásaihoz hasonlította. Tulajdonképpen ebben az elragadtatásban semmi meglepő nincs, hiszen már évtizedekkel korábban maga Marshall McLuhan is egy különleges történelmi korról beszélt hallgatói előtt az akkor új médiumokkal kapcsolatban: „az új elektronikus média gyökeresen megváltoztatja az emberek gondolkodását, életét és cselekedeteit. Egy forradalom tanúi vagyunk, bár a legtöbben már tudatában vagyunk annak, hogy a világ soha nem lesz már ugyanaz” (Griffin 2003: p.321).

Az amerikai médiateoretikus Douglas Rushkoff (2002: pp.26-28) szintén „dicshimnusz zeng” a Web 2.0-ról, megállapítva, hogy „a világháló azon képessége, hogy az emberi lényeket hálózatba fogja, egyben az éltetőereje. Elősegíti a kommunikációt, az együttműködést, az osztozást, a segítőkészséget, és a közösséget [...] a világszerte a weboldalakon vitorlát bontó ötletek, információ és alkalmazások kihasználják azt az átláthatóságot, használhatóságot, és hozzáférhetőséget, melyek elhozatalára az internet a világra jött”.

Nem nehéz azonosítani e nézetek mögött a kapitalizmussal összefonódó technológia és progresszió narratíváját, továbbá kihallani belőlük a modernista teleológiát. A digitális utópista tendenciák szempontjából meghatározó úgynevezett kaliforniai ideológia –

---

¹⁰² A digitális média alternatív, disszensz véleménypálya-szerű jellegét övező elképzelések egyebek mellett abból is táplálkoznak, hogy világszerte számos helyen – így Magyarországon is – a hagyományos média és részben az írott sajtó világa a közvélemény szemében a közélet ahhoz hasonló korrupt szektorává vált, mint amilyennek sokan a bankok világát, a pénzpiacot és a privatizáció egész folyamatát tartják (vö.; Romsics 1999: p.579; Bagdikian 2012).

amelynek eszmerendszeri előfutárai között van, aki az orosz-amerikai objektivista filozófus Ayn Rand-ot véli felfedezni – egy, a hatvanas évek ellenkultúrájában gyökerező bohém életmódot és tekintélyelvűség-ellenes attitűdöket a technoutópizmussal és a neoliberais gazdasági politikák támogatásával társító eszmerendszer (Aouragh 2012). Ezek az eszmék jellemzik azt a kultúrát, amelynek – államilag propagált – felfutása évtizedek óta tart a Szilícium-völgy informatikaiparában, és az Egyesült Államok nyugati partjának „klaszterében” (Szabó-Hámori 2006: pp.76-77) ment végbe főként a kilencvenes évek derekán (Barbrook – Cameron, 2000; Schiller 2014; vö. Wallerstein 2010: p.153).¹⁰³

Az II.5, illetve II.7-8 *alfejezetek* bemutatták egyfelől eme IKT-szerkezetek politikai-gazdasági meghatározottságát, ahogy azt is, hogy időről időre válságot élnek át. A beléjük vetett bizalom ugyanakkor egyelőre nem rendül meg, talán részben éppen e nézetek pregnáns volta miatt.

E szellemáramlat politikai konjunktúráját és tőkés összefüggéseit érzékelteti Slavoj Žižek szlovén filozófus is, aki megjegyzi, hogy a '90-es évek „New Economy” projektjének egyik feltevése szerint a progamozók és más szellemi munkások „kreatív” kapitalistákká válásával a kapitalizmus „revitalizálható”, mely álmod a 1993-ban, San Franciscóban alapított Wired című internetes folyóirat testesíti meg (2016: pp.49-50).

Ebben az időszakban Aouragh (2012) szerint az integratív információ és olyan kommunikációs és kommunikációalkotó internetes platformok, mint a blogok, együttműködési projektek és online közösségi hálózatok felemelkedése nemcsak egyes új koncepciók – mint a web 2.0, közösségi szoftver, közösségi média stb. – kialakítását ösztönözte, hanem egy új, ehhez a világháló kereskedelmi felfutását kísérő kaliforniai ideológiához hasonló, technológiai determinista optimizmusnak is szárnyat adott.

---

¹⁰³A politikai gazdaságtani megközelítés szerint e diskurzus dominanciája kialakulásának (gazdasági) háttere és a tény, hogy az Egyesült Államok nyugati partján, San Franciscóban székel többek között a Twitter és az Instagram, az innen szintén nem messze fekvő Szilícium-völgyben pedig mások mellett az Apple, a Google, a Facebook, a Yahoo, az eBay, a Cisco és a Hewlett-Packard is között bizonyára szoros az összefüggés. Ehhez kapcsolódóan elgondolkodtató észrevételt tesz *Ki!* (2015) című könyvében. Eszerint a Szilícium-völgy szóban forgó nagyvállalatai hivatalos kommunikációjuk szerint „meg akarják változtatni a világot,” „jobb helyé akarják tenni,” „lehetőségeket adnak az embereknek,” és „segítenek kapcsolatot tartani” stb. Állandó agitációjuk szerint az innovációban és a technológiai fejlődésben hisznek, amely automatikusan „jobbá teszi a világot”. E szlogenek sokatmondók, még akkor is, ha ezen idézetek egy különben kevés empiriát felmutató, inkább szépirodalmi jellegű pamfletben szerepelnek (Békés-Böcskei 2015: p.32; p.71).

Végső soron a techno-utópizmus ezen formája annak hiedelmét tükrözi, hogy a technológiai változás forradalmasítja az emberi viszonyokat, illetve, hogy különösen a digitális technológia – amelynek a világháló egy szembetűnő előfutára – növelné a személyi szabadságot azáltal, hogy felszabadítja az egyént az Aszkalaphosz-állam – vagy más hatalmi tényezők, sőt: fizikai korlátok – fojtogató szorításából. „Az önmagát felhatalmazó tudásmunkások nélkülözhetővé teszik a hagyományos hierarchiát; a digitális kommunikáció pedig lehetővé teszi, hogy elkerüljék a modern várost, az ipari korszak ezen ósdi maradványát” – csendülnek fel a világhálós jelenséget övező eufória hangjai (Barbrook – Cameron 2000).

Meghatározó és számos díjban részesült, *Hálózatok gazdagsága – hogyan változtatja meg a társadalmi termelés a piacokat és a szabadságot*¹⁰⁴ című könyvében, az együttműködési projektek, a nyílt forráskódú szoftverek és a blogoszféra tapasztalatai nyomán a Yale Egyetem vállalkozásjog professzora, Yochai Benkler (2006: pp.9-10) szintén megszólaltatja az egyetemes érvényű és sorsfordító, gazdaság- és társadalomalakító következményeket éltető fanfárokot: „az egyének többet tehetnek magukért, mindezt másoktól, mások engedélyétől vagy együttműködési hajlandóságuktól függetlenül. Kifejezhetik saját magukat, megszerezhetik az általuk igényeiknek megfelelő információkat, lényegesen kevésbé függve a huszadik század (fontos a szerzőnél is jelentkező modernista időeszmény) kereskedelmi tömegmédiájától.¹⁰⁵

A hálózati, információ-alapú gazdaság egy további – és itt már igen merész spekulációk jönnek – következménye az eltolódás „a tömegmédia nyilvánosságából a hálózati nyilvánosság felé”. Mindez növekvő személyi szabadságot eredményez az információ- és tudáslétrehozás terén, továbbá felveti egy, a kereskedelmi tömegmédia piacain túli, hálózati nyilvánosság kibontakozásának lehetőségét is. Úgy vélem, hogy a tájékozódás kiteljesedő személyi szabadságáról vallott felfogás nem jár messze a valóságtól, ám a nyilvánossággal kapcsolatos összefüggés már aránytévesztés és *non sequitur* a *II-III. fejezetekben* a maguk részletességében bemutatott, társadalmi erőterbe ágyazódó

---

¹⁰⁴ E könyv angol címe: *The Wealth of Networks How Social Production Transforms Markets and Freedom*. New Haven – London: Yale University Press. 2006.

¹⁰⁵ A német filozófus, szociológus, politológus Herbert Marcuse is értekezik a kereskedelmi tömegmédiától függő, tömegtájékoztatás által megbénított átlagemberről (Bottomore, Tom: *The Frankfurt School*. London: Routledge, 1989: p.38).

mechanizmusok és dinamikák fényében. Mindenesetre Benkler is elismeri, hogy e nyilvánosságot nem a maga idealizált utópiájában kell szemlélni, hanem kizárólag a tömegtájékoztatásnak a nyilvánosság betöltésére való alkalmatlanságából levezetve.

Mindenesetre Benkler egyenesen azt állítja, hogy a világháló demokratizál, hivatkozva az amerikai legfelső bíróság azon erőteljes bírálatot kiváltó állásfoglalására is, mely szerint a világhálóban felszabadító potenciál rejlik, és általa lehetővé válik, hogy mindenkből „röpiratíró” [*pamphletist*] váljon.

(Ehhez a digitális médiának tulajdonított, kreativitásnak mozgásteret biztosító potenciálhoz és az adatok és eszmék szabad forgalmához kapcsolódóan jegyzi meg Žižek, hogy „a digitális térnek épp az általában a legnagyobb társadalmi vívmányaként ünnepeelt vonása, vagyis a nyitottság az, aminek az olyan nem-kreatív szolgáltatók, mint a Google vagy a Facebook az adatáramlás szabályozásában szerzett csaknem monopolhatalmukat köszönhetik” – 2016: p.96).

A szerzőnél meghatározó szabadság és demokrácia eszmék az Egyesült Államok önértelmezéséhez és önreprezentációjához kapcsolódnak, ezért engedtesék meg egy világpolitikai kiszólás ezúttal is. A jogászprofesszor Paul W. Kahn (2008: pp.6-7; vö. Kagan 2015: pp.4-5) az alábbiak szerint parafrázálja a modernista talapzaton álló, e disszertáció gondolatmenete szempontjából halmozott jelentőségnek örvendő nagyhatalmi önképet (és kivételezettség-élményt), annak civilizációval összefonódó küldetéstudatát, illetve a diskurzus ennek megfelelően normatív és előfeltételező jellegét: „mai misszionáriusaink a demokrácia, a szabad piac és a jogállamiság ígését hirdetik – mely intézmények a minden személy egyenlőségébe és szabadságába vetett hitünkön alapulnak. Ez az egyetemes közösség iránti kitartó elkötelezettség a kereszténység és a felvilágosodás hagyományainak terméke. Ezt az elkötelezettséget egyszerre éljük meg egyfajta »nyitott szeretetként« és abbéli hitként, hogy minden egyes személynek lehetősége van belépni egy racionális vitába, amelynek eredményeként kölcsönös megállapodás jön létre. Felfogásunk szerint senki nem áttéríthetetlen az értékrendünkre. Amikor világrendről álmodunk, a saját értékeinket vetítjük rá”.

A techno-utópista körök gyakran ellenségesen viszonyulnak az állami szabályozáshoz, és a szabadpiaci rendszer fenségét éltetik (v.ö. Barbrook – Cameron, 2000), ezekkel az ideológiai kötődésekkel jelen értékezés első fejezete terjedelmesebben foglalkozik. E

szellemáramlat intenzíven jelentkezik, mint majd az esettanulmányok kontextusában látni fogjuk, az Egyiptomról és az „arab tavaszról” alkotott felfogások, ill. Miryam Aouragh szavaival élve: techno-klisék kapcsán is.

Már most szükségesnek tartom előrebocsátani, hogy az ilyen, „alternatív tényeken” nyugvó állításokban rejlik relatív igazságtartalom. Az *VI.1-2 esettanulmányok* állampolgári részvételt jelenítenek meg, illetve online aktivizmust korlátozottan lehetővé tevő empíriát vonultatnak fel. Mindezeket érdemes ugyanúgy figyelembe venni, mint más esetekben a politikai gazdaságtani és geopolitikai összefüggéseket.

A brit-amerikai szerző Andrew Keen (2006) azon a véleményen van, hogy a Web 2.0 egy nagy egyenlősítő mozgalom, amely hozzájárul mindenki elfogadottságához és önmegvalósításához: „[A világháló] isteníti a kreatív amatőrt: az autodidakta filmrendezőt, a kollégista szobazenészt, a kiadatlan író. Azt sugallja, hogy mindenki – még ha a legkevésbé művelt és legérthetlenebb is közülünk – használhatja és használnia is kell a digitális médiát, hogy megvalósíthassa önmagát. A Web 2.0 »felerősíti« a kreativitásunkat, »demokratizálja« a médiát, »kiegyenlíti a pályát« szakértők és amatőrök között. A Web 2.0 ellensége az »elitista« hagyományos médiának” (Keen 2006).

A digitális utópizmus krédója értelmében az internet azért játszhat fontos szerepet a politikai események alakításában, mert – a hagyományos médiumoktól, például a televíziótól eltérően – nem egyirányú tömegkommunikációs eszköz, és nem csak két személy között teszi lehetővé a párbeszédet, mint a telefon, hanem lehetőséget ad arra, hogy egész közösségek kommunikáljanak más közösségekkel (vö. Castells 2007), illetve sokan sokakkal. Ennek pedig egyértelműen vannak politikai és társadalmi vonzatai. Clay Shirky (2011) az internetnek a média világára gyakorolt hatásait tekintve három fontos tényezőt emel ki, amelyekkel úgy véljük, részben egyet lehet érteni:

- az internetnek köszönhetően az emberek rengeteg információhoz férhetnek hozzá;
- a hétköznapi emberek lehetőséget kapnak általa arra, hogy véleményüket nyíltan hangoztassák;
- segítségével csoportok szervezhetik tevékenységüket.

Shirky közgazdaságtanból kölcsönzött metaforája szerint a szóban forgó digitális hálózatok nyomán egy masszív pozitív kínálati sokk érte az információ árát és terjedését, a nyilvános beszéd hatótávolságát, valamint a csoport-koordináció sebességét

és arányát. Ahogy a kommunikációs tájkép egyre sűrűbbé, összetettebbé és részvételivé válik, a „behálózott” lakosság egyre több információhoz fér hozzá, és több lehetősége nyílik a nyilvános párbeszédben való részvételre. Elismeri az információhoz való hozzáférés fontosságát, emellett szerinte nem érdemes alábecsülni az „egymáshoz való hozzáférés” jelentőségét sem: azt, hogy hétköznapi emberek alakíthatják a közvéleményt, s csoportok koordinálhatják tevékenységüket az interneten keresztül. A digitális technológia lehetővé teszi a korábban szétszórt közösségek számára, hogy szinkronizálják véleményeiket, koordinálják lépéseiket, valamint dokumentálják az eseményeket (Shirky 2011). Feltételekkel el lehet fogadni a fentieket, mindenesetre érdemes figyelembe venni a *III. fejezetben* leírt információszerző és kontrollmechanizmusokat is.

Yochai Benkler (2006: p.11) szerint nincs szó a bírálatok „első nemzedéke” által közvetített „bábeli kakofóniáról,” amelynek lényegét talán úgy lehetne összefoglalni, hogy „ahol sokan beszélnek, senkit nem hallani,” vagy ha mégis, akkor „bizonyára csak a vagyonosokat hallani, a többi nézet pedig a homályba vész”. Visszautasítja azon – általa a bírálatok „második nemzedékének” tartott – gondolatköroket is, amelyek értelmében az internet felhasználási mintái azt jelzik, hogy nagyon kevés oldal nagyon nagy figyelmet kap, miközben oldalak milliói észrevétlenül maradnak, tehát a világháló nagyon is centralizált (amint arra Hossein Derakhshan iráni blogger már tárgyalt, mindezzel ellentétes tapasztalatai is következtetni engednek).

Úgy véljük, e fenti nézetek képezik azon hegemon diskurzusát napjaink társadalmi erőterének, amely ugyanakkor nem kikezdehetlen, hanem állandóan biztosítani igyekszik státuszát (vö.: Gramsci 1971; Stuart Hall 2007). Ennek megfelelően az elmúlt években és évtizedekben többször is felszínre jutottak kritikus fenntartások a digitális technológiák pozitívista olvasataival szemben. Sokan vitatják, hogy a digitális technológiák és az általuk megvalósuló online kommunikáció számottevő hatással lennének a politikai folyamatok alakulására, *ad absurdum* demokratizálási folyamatokat indítanának el, illetve mozdítanának elő. Leginkább azzal szoktak érvelni a szkeptikusok, hogy ezek az alkalmazások és oldalak, mint eszközök önmagukban hatástalanok, hozzáteve, hogy azok legalább annyit ártnak az egyenjogúsításnak és demokratizálódásnak, mint amennyire hasznára vannak, mivel az elnyomó kormányok is egyre ügyesebben használják azokat az eltérő vélemények elnyomására (l. *III. fejezet* Aszkalaphosz-állami tapasztalatai). Ezt a problematikát – amelynek figyelembe vétele

elengedhetetlen bármely, a témával mélyrehatóbban foglalkozó elemzés során –, a negyedik fejezet taglalja mélyrehatóan. Evgeny Morozov 2011-ben *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom* címmel megjelent könyve a digitális utópizmus erőteljes kritikája. Elismerve, hogy korábban a szerző maga is a digitális utópizmus híve volt, azt „jóhíszeműként és makacsként” írja le, utalva arra való képtelenségére, hogy felismerje a világháló árnyoldalát, nevezetesen a benne rejlő, a kibertér tekintélyelvű megfigyelését és ellenőrzését lehetővé tevő – aszkalaphoszi – potenciált (Morozov 2012).

Hasonlóan látja Yasmine Rifaat (2008) egyiptomi szerző is: „a világháló a születése óta olyan térként van megjelenítve, ahol az elme »megszabadul« a testtől és átlép egy utópisztikus, virtuális világba. Ez az elme-test dichotómia alakítja a test és a kibertér közötti viszony diskurzusát, azonban az internet eme idealizált olvasata félrevezető; a világháló ugyanis sajátos társadalmi és kulturális konstrukciók terméke, és továbbra is szilárdan kötődik a »valódi« világhoz”.

A magunk részéről úgy véljük, hogy a digitális technológiák tulajdonságainak tárgyyszerű megítéléséhez nélkülözhetetlen azt is látnunk, hogy azok milyen viszonyban állnak egyéb társadalmi tényezőkkel. A marokkói-holland antropológus Aouragh (2012) is azon a véleményen van, hogy ugyan a világhálóban rejlő potenciál fontos, ám annak folyamatait mindig meghatározzák a kibertér és a valóság erőviszonyai, vagyis: a nemzetközi globális nagyvállalatnak minősülő online szolgáltatók profitorientált „szolgálatkészsége,” a cenzúra, a propaganda, valamint a megfigyelés reáliái. Ebben az összefüggésben különösen figyelemre méltó a *II-III. fejezetben* bemutatott, befolyásos politikai gazdasági szereplők, mint a Techamerica-hoz hasonló oligopóliumok, vagy az ő érdekeiket is képviselő lobbycsoportok, pl. az USCIB tevékenysége.

A kibertér szkeptikusainak – közéjük tartozik Malcolm Gladwell (2010) kanadai szociológus is – egy további érve a szóban forgó digitális technikák hatástalanságával függ össze. Nevezetesen, hogy nem teszik lehetővé, hogy a máskülönben el nem kötelezett csoportok hatékony politikai cselekvőkké váljanak. Gladwell véleménye szerint az emberek egy része olyan tevékenységgel próbál társadalmi változást elérni, amely kevés áldozatot követel, például a „Darfúr megmentésére” létrehozott (*Save Darfur*) Facebook-csoporthoz való csatlakozással, amelynek nincs igazi gyakorlati haszna.

Shirky (2011) szerint ezzel szemben a digitális technológiák azt lehetővé teszik, hogy az eredendően elkötelezett csoportok új szabályok szerint játsszanak.

Malcolm Gladwell (2010) hangot ad a hálózati alapú számítógépes technológiák egyenjogúsító és közösségeket felerősítő értékeit illető kételyeinek. Bírálja Clay Shirky-t, amiért az ezekben az eszközökben rejlő állítólagos forradalmi potenciált túlbecsüli és propagálja, azt a következtetést vonva le, hogy „Shirky az aktivizmusnak ezt a modelljét egyfajta előrelépésként értékeli. Azonban az pusztán egy olyan szervezési forma, amely előnyben részesíti a számunkra az információkhoz való hozzáférést biztosító gyenge közösségi összeköttetéseket azokkal az erősebb kötelékekkel szemben, amelyek segítenek, hogy kitartsunk a ránk leselkedő veszély esetén”.

Shirky (2009: p.190) arról érkezik, hogy „a tranzakciós költségek csökkentésével a digitális média területet biztosít a gyakorlatias közösségek számára. Ezek a gyakorlatias közösségek eredendően együttműködőek, a közösségi média pedig látványosan támogatja őket, hiszen éppen e közösségek tagjai képesek egymás toborzására és arra, hogy az érdeklődők figyelmét magukra vonják”.

Ettől ugyanakkor jóval merészebb feltételezésekkel is találkozni. Így tűnik, igaza lehet a kultúrákutató Brett Neilsonnak, aki szerint a digitális utópizmus a posztmodern világ egyfajta világi vallásaként is felfogható (Neilson 2004: p.181).

Ugyanakkor a zsigeri feltételezés, hogy egyes társadalmi mozgalmak online jelenléttel eleve kudarcra vannak ítélve az Aszkalaphosz-állam világhálós kiterjedése miatt és/vagy hiteltelenek, mert háttérükben hatalmi-gazdasági érdekek munkálkodnak, nem kizárhatóan figyelmen kívül hagyja azon potenciált, amely elvileg talán bennük lakozik. Az *V. fejezet*ben fogjuk megvizsgálni ezen állítás tényszerű alapjait a közelmúlt egyes esetei fényében.

IV.5 A digitális utópizmus ideológiájának geopolitikai összefüggései

Vizsgáltuk már a digitális médiának a geopolitikai érdekviszonyokba és érdekösszeütközésekbe való mély beágyazódottságát (l. *III. fejezet*), ahogy arra is kitértünk, hogy a szabad információáramlás (Schiller 2014) ennek megfelelően felvállalt kormányzati és transznacionális prioritás évtizedek óta, különösen a pénzügyi válság óta. Mindebből deklarált nagyhatalmi internetszerűsítő célok körvonalazódnak.

A Google felsővezetők azon hangzatos retorikai fordulatai ellenére, hogy az internethozzáférés hangot ad és hatalmat biztosít a változtatásokhoz, ami felemeli a földműveseket a gigantikus transznacionális vállalatok szintjére, a tényleges hatalom az amerikai tőke stabil kifejeződése és az amerikai kormányzat kezében összpontosul (Schiller 2014: p.191). Ez a sokatmondó, ám lényeg nélküli demokrata ethosz valójában eltakarja azt, ami nem más, mint az Egyesült Államok agresszív erőfeszítése az általa vezetett digitális kapitalizmus megújítására és kiterjesztésére.

E vonatkozó stratégiák könnyen kiolvashatók a Külkapcsolatok Tanácsa (*Council on Foreign Relations – CFR*) 2013 nyári tanulmányából: „az Egyesült Államok jó helyzetben van ahhoz, hogy az információ és adatok megosztására szolgáló világméretű platform terjeszkedésének és elmélyítésének élvezhesse az ismert és ismeretlen előnyeit (Negroponte et al. 2013: p.66).

Az itt, és a tanulmányunkban több helyen is idézett John D. Negroponte a nagyhatalmi geostratégiai érdekérvényesítéssel is átfedő digitális utópizmus egyik doyen-je. Ő korábban a Bush-kormányzat korábbi külügyminiszter-helyettese, egyszersmind az amerikai diplomáciához és hírszerzéshez is kötődött, egyebek mellett például 2004 és 2005 között az Egyesült Államok iraki nagykövete is volt. Ezen kívül közvetlenül is kapcsolódik egy, a disszertációm alapfelvetései számára is jelentős, globális kitekintésben is befolyásos szellemi-politikai testülethez, a Külkapcsolati Tanácshoz (*Council on Foreign Relations – CFR*).

Mielőtt további megállapításokat tennénk, következzen néhány, az egész disszertáció, illetve eme alfejezet szempontjából releváns gondolat e szervvel kapcsolatban. E tanácsadó szerveződés saját honlapjának tanúsága szerint „egy független, pártatlan tagszervezet, agytröszt és kiadó, ami arra hivatott, hogy segítse tagjait, beleértve a kormányzati tisztviselőket, üzleti vezetőket, újságírókat, oktatókat és diákokat, polgári és vallási vezetőket és más érdekelteket abban, hogy jobban megértsék a világot és az Egyesült Államok és más országok előtt álló külpolitikai választási lehetőségeket”.

Az agytröszt számos szakértője és kutató munkatársa közül néhányan kifejezetten a Fehér Ház politikatervező személyzetének a jelenlegi vagy korábbi tagjai és/vagy IKT-transznacionális vállalatok jelenlegi vagy korábbi vezetői (köztük a Google alelnöke), IKT- és/vagy technológiai befektetési szakértők, vagy olyan különböző releváns területeken dolgozó szakemberek, mint a kiberbiztonság, a digitális média és a

technológia. Találkoznak és befolyásolják a nyilvános vitát olyan kérdésekben, mint az amerikai elsőbbség az internetes politika, a kiberbiztonság, a globalizáció vagy olyan hibrid kategóriák terén, mint a digitális- és a közpolitika, illetve a feltörekvő technológiák és a nemzetbiztonság.

Néhányan közülük olyan kutatók, akik felvállaltan a digitális média és a konfliktus közötti keresztmetszetet vizsgálják, valamint mindennek az Egyesült Államok védelmi tervezésére gyakorolt hatását, és akik ebben a területen számos Közel-Kelet szakértővel dolgoznak együtt.

Idetartozik különben a már több ízben idézett Robert Kagan is, aki kormányzati ciklusokon átívelően megtalálunk az amerikai felső vezetés holdudvarában. Ő korábban Reagan elnök külügyminisztériumának, majd a Hillary Clinton és John Kerry vezette tárcáknak is a tanácsadója is volt. Személetesen idézi fel az amerikai kivételezettség tudatától átítatott *Made in America: Avagy kitart-e az amerikai világrend?* című könyvében (2015: p. 147), hogy az amerikai nép képes volt úrrá lenni a korábbi válságokon: „az amerikai üzletemberek és politikusok [...] csökkentették az árakat, hatékonyabbá és agresszívabbá tették a vállalataikat, új technológiába fektettek, elősegítették a kommunikációs forradalmat”. Majd arra fogad, hogy „az amerikaiak az épp aktuális gazdasági kihíváshoz is ugyanígy felnőnek majd”, miközben egész könyve a hegemonia megőrzésére szólít fel a technológia, a kommunikáció és a számítástechnika vívmányai közepette változó világban (uo.)

A CFR-tagok többsége olyan hangzatos, illetve beszédes megnevezésű programokat és kezdeményezéseket folytat, mint a digitális- és a kibertérpolitika-tervezési program [*Digital and Cyberspace Policy Programme*], vagy a kiberkonfliktus és kiberbiztonság kezdeményezése [*Cyber Conflict and Cybersecurity Initiative*].

Minden okunk adott azt feltételezni, hogy ezek és az ehhez hasonló, egyéb, befolyásos szerveződések és transznacionális technokrata körök nemcsak a kül- és geopolitikai döntéshozatalt befolyásolják közvetlenül vagy közvetetten adott esetben a termékláncok kiterjesztése érdekében, hanem a digitális média diskurzusát is valamilyen formában. Az amerikai szociológus William I. Robinson (2004) szavaival „ezek az elit tervezési csoportok fontos fórumot biztosítanak új kezdeményezések, kollektív stratégiák, politikák, tervezetek kidolgozásához [...] és a politikai kultúrát övező konszenzus kialakításához” (vö. Iványi 2017).

A Külkapcsolati Tanács 2016-os és 2017-es jelentéseit és publikációit áttekintő saját vizsgálatunk (Iványi 2017: pp.52-53) fényében felmerül, hogy az amerikai külpolitika változatlanul egyik legfontosabb ideológiai és stratégiai-műveleti területéről van szó, elég, ha az alábbi tanulmánycímekre fókuszálunk.

2017. szeptember: Innovációk a globális kormányzásban: a béketeremtés, az emberi jogok, az internetes kormányzás és a számítógépes biztonság, valamint az éghajlatváltozás [*Innovations in Global Governance: Peace-Building, Human Rights, Internet Governance and Cybersecurity, and Climate Change*]

2017. január: Visszaállítani a bizalmat a Szilícium-völgy és Washington között [*Rebuilding trust between Silicon Valley and Washington*]

2016. október: A tekintélyelvű internethatalom [*The Authoritarian Internet Power Grab*]

Úgy véljük, hogy mindebből a fenti, illetve régebbi tanulmányok bővebb ismertetése, illetve felsorolása nélkül is egy, a korábban leírt politikai, gazdasági, geopolitikai meghatározók által alakított és táplált, saját hegemoniáját biztosítani igyekvő diskurzus és napirend egymásrataltsága bontakozik ki.

Mint említettük az eddigiekben, a Trump-kormányzat 2017 decemberében közzétett nemzetbiztonsági stratégiájában szintén kimutatható az értékalapú, ideológiai telítettség is a világhálózathoz is kapcsolódó, tehát konkrét gyakorlati célok kontextusában: „az internet egy amerikai találmány, és tükröznie kell értékeinket, mivel továbbra is minden nemzet és minden generáció számára átalakítja a jövőt. Az erős, védhető kiberinfrastruktúra elősegíti a gazdasági növekedést, védi szabadságainkat” (2017: 13).

V. A DIGITÁLIS MÉDIA TÁRSADALMI ERŐTERÉNEK TAPASZTALATAI

Az eddigi fejezetekben azon hipotéziseket jártuk körül kritikai pozícióból, hogy a digitális médiát, annak használatát és a róla folyó eszmecsereket milyen társadalmi környezet övezi. Hosszan foglalkoztunk azon tényezők és együttállásaik azonosításával, amelyek, emlékeztetőül: 1) meghatározzák a digitális médiát alkotó, transznacionális termékláncok felépülését, beleértve a velük összefonódó nagyhatalmi perspektívákat; 2) megszabják a digitális média használatát, ellenőrzési-megfigyelési mintákat sorakoztatva fel; 3) determinálják azon hegemon diskurzust is, ami ugyan a többi diskurzussal állandóan vetélkedve, ám totális igénytel képviseli az 1)-gyel összefüggésben azonosított erőket és érdekeket, emellett és talán éppen emiatt, elfogultan, valamint következtelenül reprezentálja a 2)-t.

Csak hogy egyetlen, a digitális médiára fókuszáló elméleti konstrukció sem teheti meg, hogy ne vegye figyelembe a digitális média változatos felhasználásának azon empiriáját, ami igazolja, hogy nem feltétlenül és nem mindig zárják ki a fentebb ismertetett, feltételezett politikai gazdaságtani és geopolitikai reáliák a társadalmi erőterben a szabad önkifejezés, közösségi szerveződés és véleménynyilvánítás mozgásterét, még ha nem győzzük hangsúlyozni, hogy a körültekintésre a témában állandóan szükség van.

Ennél fogva részint olyan esetek következnek ebben a szervezeti egységben, ahol az állampolgári részvétellel zajló digitális aktivitás eredményes volt anélkül, hogy azonosítható politikai gazdasági és/vagy geopolitikai napirend „kompromittálná” azt. Részint pedig azt mutatjuk meg, hogy mekkora a kontextualizáció szerepe egyes, vélten vagy valóban szabad mezők tekintetében. Innen tovább lépve azt is kimutatjuk, hogy az arab tavasz esetében milyen fokozottan különböznek ezen interpretálási lehetőségek, és hogy a korábban bemutatott modern, kapitalista, technológia paradigmában és politikai gazdaságtani szerkezetekben egyaránt gyökerező digitális utópista narratíva, illetve ennek tárgya dialektikus viszonyban áll.

E nagyobb fejezet nem képez esettanulmányt, inkább vázlatosan bemutatott, releváns esetek katalógusa, mely bevezeti a részletesebb és alaposabb, VI.1-3 alfejezetekben vizsgált egyiptomi, szíriai és KDSz-tanulmányokat.

V.1 A társadalmi erőter szabad mezői – a digitális médiában rejlő mobilizálási potenciál jelen tapasztalatai

A kifejezetten Facebook online közösségi hálózatra tervezett stratégiákat a gyakorlatban már a tágabb értelemben vett kommunikáció olyan területei, mint a *PR* vagy a marketing is (el)ismeri. Az állami és a magánszektor legtöbb intézménye, illetve vállalata rendelkezik külön a közösségi média által kifejtett, PR- és marketing-tevékenységre szakosodott személyzettel, sőt külön szervezeti egységgel is. A kenyai információért, kommunikációért és technológiáért felelős minisztérium 2015. júniusi állásfoglalása, melynek értelmében a közösségi média a közösségi szerepvállalás hiteles és felelősségteljes eszköze lehet az országban (Macha 2015) jelzi, hogy e fenti megállapítások nemcsak a fejlett centrumra, hanem a perifériaországokra is igazak: utóbbiak államigazgatási csúcsszervei is tekintetbe veszik a digitális médiát mind döntéshozataluk, mind kommunikációs tevékenységeik során. Következetlen lenne az eddigi megállapításokkal kapcsolatban nem belátni, hogy mindez természetesen tekinthető a transznacionális technokrata IKT-növekedés államilag ventillált felfutásának, sőt, akár egy globálisan kiterjesztett normativitásnak is (l. *II-III. fejezetek*).

Az ugyanakkor, hogy ezek az eszközök és alkalmazások valamilyen formában kapcsolódnak a közösségi aktivitáshoz, nyilvánvaló az egyes vállalatok közösségek érzékenységet sértő, elhibázott üzleti stratégiáira is visszaható, hatékony kampányok példáitól a világhálón induló, végül a hagyományos média által felkarolt *cause célèbre*-ken, vagy az online közösségi hálózatokon közzétett, politikai szereplők által megosztott üzenetek „offline” társadalmi utórezgéseinek át az adott esetben politikai döntésekre kiható, víruszerűen terjedő kaszkádokig (Sunstein 2009), és így tovább.

Speciális esetekben, úgy vélem, megalapozott lehet azt hinni, hogy a digitális médiában az „organikus”, tehát a fenti szerkezetekkel közvetlenül nem kapcsolatba hozható, vagy azoknak egyenesen ellenálló, ellenhegemón aktivitás potenciálja rejlik.

Egy, a 2015 nyarán kirobbanó libanoni hulladékválság köré szerveződő, július 21-én alakult online közösségi hálózat, az „Érezni a szagotokat” [Tul‘it riħetkūn] Facebook-csoport, amelyhez egy hét leforgása alatt kb. 7600-an¹⁰⁶ csatlakoztak, nemcsak a társadalmi elégedetlenség kifejeződésének „hiperaktív” platformja lett tömeges, a

---

¹⁰⁶ Később, október végére pedig a szóban forgó közösség már több mint 187 ezer követőt számlált a világ minden tájáról, 2016 júliusában pedig már több mint kétszáz ezret. Napjainkban [2017. november 3-án] a követők száma közel 240 ezer.

Sukleen hulladékgazdálkodó vállalat által el nem szállított hulladékba „belefulladó,” libanoni helyszíneket ábrázoló képmegosztásaival és vonatkozó figyelemfelhívásaival, hanem sorozatos tüntetéseket is szervez a libanoni törvényhozás épülete elé, mostanra átlényegülve egy sokszereplős társadalmi elégedetlenséget kifejező fórummá. A követők kezdetben a helyzet gyors és fenntartható megoldását sürgették, nemet mondva a szemét elégetésére és eltemetésére, annak szétválogatása mellett szállva síkra. A kezdeményezésről – ennél fogva a mögöttes ösztársadalmi problémáról is – immár a nemzetközi pánarab csatornák révén világszerte értesülhettek az érdeklődők. Sőt, később már libanoni közéleti szereplők, hírességek, énekesek, színészek is támogatásukról biztosították a kezdeményezést – újfent a digitális média csatornái révén. Az oldal által is képviselt elégedetlenség 2015 nyarán több tízezres megmozdulásokban öltött testet.

Azt követően, hogy a sörgyártó riválisával folyó, szellemi tulajdon megsértése, szabálytalan konkurencia, tisztességtelen kereskedelmi tevékenység vádjával jogi útra terelt üzleti szembenállása egyik mozzanataként egy holland multinacionális nagyvállalat a bírálói szerint megkérdőjelezte Székelyföld földrajzi és kulturális létét, 2015. január 20-án a Facebookon a *Bojkottáljuk a Heineken termékeket* csoport¹⁰⁷ a nevében jelzett tevékenységre szólított fel, és 2015. július végéig több mint tizenegyezer, 2017 őszéig pedig már közel 80 ezer követőt (támogatót, érdeklődőt stb.) toborzott. Felhívásuk, mely így szólt: „Bojkottáljunk a képen is látható Heineken termékeket! Nem elég, hogy be akarják zárítani az »Igazi Csíki Sör« gyárat, most már Székelyföld létezését is megkérdőjelezi a magyargyűlölő Heineken. A szélsőségesen sovíniszta Noua Dreapta szokta hasonlóképpen hívni Székelyföldet: »Asa-zis Tinutul Secuiesc«” – még akkor is figyelemre méltó visszhangra lelt, ha konkrét, a közösségi aktivitás sikerességét alátámasztó statisztikák nem állnak rendelkezésre, a közvetlen politikai hatás azonosítása pedig módszertani nehézségekbe ütközik (Iványi 2018).

---

¹⁰⁷ A szóban forgó oldal immár nem elérhető, a fenti adat előzményét alkotó utolsó letöltés: https://www.facebook.com/pages/Bojkott%C3%A1l%20juk-a-Heineken-term%C3%A9keket/780504622033536?fref=ts&utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_bor_201603 [Letöltve: 2015. július 26.] Az egy darabig a célkitűzésében és arculatában, nyelvezetében megegyező Igazi Csíki Sör oldal ugyanakkor továbbra is működik, bár mindenekelőtt terméknépszerűsítési funkciót lát el, különösen a sörriválisok későbbi megegyezését követően. <https://www.facebook.com/csikisormanufaktura/> [Letöltve: 2017. november 3.]

Szintén a közösségi médián terjedt vírusszerűen az a petíció, amely az EQ pelenka „történelemhamisító” és a Fülöp-szigetiek érzékenységét sértő reklámfilmje ellen tiltakozott 2013-ban. Történt, hogy a cég kifigurázta a nemzeti hős hadvezér, Lapu Lapu által 1521-ben a spanyol gyarmatosítók ellen aratott győzelmet, az eseményeket úgy ábrázolva, hogy a Magellán halálával végződő ütközet indítéka nem a nacionalizmus, hanem pusztán a pelenkákat övező csalódottság volt. A mozgalommá érő tiltakozás nyomására az állami hatóságok is felháborodásuknak adtak hangot, majd végül beszüntették a reklámfilm vetítését a Fülöp-szigeteken (Mae Dacanay 2013).

A #KiyiyaVuranInsanlik (kb. „partra sodort emberiség”) névre „el(kettős)keresztelt,” világhálós útjára induló, megrázó felvétel, melyet mások mellett a francia kormányfő Manuel Valls is megosztott a Twitteren 2015. szeptember 3-án az Égei-tengerbe veszett szíriai kisfiúról, élénk visszhangot váltott ki, kaszkádot¹⁰⁸ eredményezve a digitális média szférájában¹⁰⁹ és azon túl. A felvétel napvilágra kerülése nyomán egyes sajtóértesülések szerint Francois Hollande francia államfő még aznap délutánra összehívta az illetékes EU-minisztereket a menekültválság „európai és hazai vonzatainak a megvizsgálására”.

A technológiai „bakugrás” [*leapfrogging*], egyszersmind a közösségi médiában rejlő mozgósító potenciál eklatáns példája azon humanitárius segítségnyújtás is, amelyet előmozdítottak ezen eszközök a nepáli földrengés nyomán a világgal való kapcsolatok helyreállítása terén. A segélykiáltás, amelyet az érintettek olyan globális online közösségi hálózatokon hallattak a világ felé, mint a Twitter, a Facebook stb. – hozzájárult ahhoz, hogy Kathmandu hangját meghallják Nepál külföldi barátai, és adatgyűjtéssel, esetleges utóregzésekre való figyelemfelhívásokkal segítsenek, valamint katasztrófakezelési javaslatokkal éljenek az adott helyzetben. Filip Noubel (2015)

---

¹⁰⁸ A #JesuisCharlie hashtaggal ellátott ikonikus felirat az elmúlt évek egyik legnagyobb figyelmét kiváltó támadását szimbolizálta, ám nemcsak a párizsi terrorakciókra irányította rá a figyelmet, hanem arra is, hogy egy-egy ilyen kampány a digitális média szférájában és azon túl is, vírusszerűen terjedhet. Emellett arra is rámutatott, hogy egy-egy ilyen „kaszkádot” egy idő után mintha önnön léte indokolna.

¹⁰⁹ Az online közösségi hálózatok szerepe minden bizonnyal nem merül ki a figyelemfelkeltésben a menekültválság kontextusában, hiszen egyre több jel mutat arra, hogy szervezési és koordinációs funkciót is ellát a közel-keleti és közép-ázsiai menekültek Európába történő utaztatásában, mely funkció mögött humanitárius szempontok, illetve politotechnológiai jelenlét egyaránt valószínűsíthető. Mindenesetre a jelenség nóvum jellege, a döbbenetesen gyors ütemben változó valóság és a vonatkozó események ellentmondásokkal teli, gyakran politikailag telített kontextualizációja folytán vajmi kevés az esélye annak, hogy az ember tisztán lásson. A fentiekre nézve érvényes, letisztult következtetések jelen állás szerint nem vonhatók le, és az ilyen irányú spekulációk élesen elkanyarodnának e disszertáció tematikus magjától.

szerint ebben a helyzetben ezek az eszközök egyfajta „élevonalat” testesítettek meg. Nepál északi szomszédja, Kína szintén nagy figyelmet fordított a történetekre, olyan közösségi média-hálózatai által, mint a „kínai Twitter” Weibo vagy a „kínai WhatsApp” Weixin (WeChat). Hasonló szerep hárult a digitális technológiára a 2010-es haiti földrengés idején is. E hegemon hatalmi aktortól független cél (például humanitárius összefogás) érdekében az állampolgári részvétellel zajló figyelemfelhívásnak jól kimutatható társadalmi, közpolitikai hozadéka lett.

A látottak alapján összességében elmondható, hogy a digitális média – miként általában *a minori ad maius* az internet is (Fuller 2011: p.113) –, valóban lehetővé teszi azt, hogy az emberek felfedezzék a különféle, egymással akár szembenálló információforrásokat, megismerjék az egymásnak ellentmondó nézeteket, mégpedig jobban, mint valaha. Ám ez csak az igazság egyik szelete.

A teljesség igénye nélkül felsorolt és más hasonló események a jelenkorból, valamint a technológia „elkerülhetetlen szögesdrótjának” (Morozov 2013) a tapasztalatai a maga „mindenütt jelenlévőségével” [*ubiquity*] (Bolter – Grusin 2000) azon digitális optimista önbeteljesítő jóslatok körébe visznek, melyek – feltételezhetően a legintenzívebben – az arab országokban a közelmúltban lejátszódó társadalompolitikai eseményekkel összefüggésben elevenedtek meg. Szükséges ezért, hogy a soron következő nagyobb szerkezeti egység több oldalról megvizsgálja e történések online reprezentációját és azok transznacionális, illetve nagyhatalmi összefüggéseit. Ezek lakmuszpapírján egyszerre jelenik meg a digitális média kontextualizációjának esetleges telítettsége és a disszertáció problémamegfogalmazása célkeresztjében álló, valamennyi eddig tárgyalt dinamika és szerkezet.

V.2 A digitális média társadalmi erőterének tapasztalatai – Arab tavasz: a modernista technológia paradigma és a digitális utópizmusa

Az egyik olyan kontextus, ahol a modernista technológia paradigma (vö: Foucault 1984, Amin 2009) és a saját hegemoniáját biztosítani igyekvő digitális utópizmus (Gramsci 1971; Overbeek 2004) is élénken megjelennek, az arab világban a közelmúltban és napjainkban lejátszódó intenzív társadalompolitikai átalakulások, illetve az azok vélt vagy valós „online” előzményeiről alkotott felfogások. A világhálón kezdődő arab forradalom mára toposszá vált. Ezekben az állításokban sok igazság rejlik, hiszen a

közösségi média tájékoztató, hirdető és mozgósító eszközként *elvieken* hozzájárulhatott a megmozdulások sikeréhez, mint majd látni fogjuk alább.

Az ugyanakkor nyilvánvaló, hogy már egy ideje gyökeret eresztett az a meggyőződés is, hogy bizonyára nem véletlen a digitális média arab forradalmakban játszott szerepének kihangsúlyozása, illetve eltúlzása.

Angelusz Róbert (1996: p.21) szavait idézve előfordulhat, hogy egyes piramisszerű szociológiai szerkezetek (vö. *III.5 Aszkalaphosz-államok*) árnyékában a hatalmi központ olyan mértékben integrálja egyebek mellett „a véleménynyilvánítás és az érdekérvényesítés különböző intézményeit”, amely „az autonóm véleményformálás és -nyilvánítás egzisztenciális alapjainak megroppanásához vezet. Ilyen feltételek mellett a vélemények elrejtésének okai között nem annyira a pszichológiai előnykeresés finom törekvése, mint inkább az egzisztenciális függőség, illetve a keményebb társadalmi konzekvenciáktól való félelem érzése húzódik meg (Angelusz 1996: p.21). Ebben a környezetben felmerül a digitális média alternatív tájékoztató szerepe és az, hogy a poláris vélemények kinyilvánításához területet biztosít. Más szóval *elvieken* nem zárható ki, hogy a digitális média a *hatalmi környezetben* a szabad övezetek kiterjedéséhez is vezethet. A digitális média a védett, állami vagy nagyvállalati sajtómonopólium (vö. Deetz 1992; Bagdikian 2012) – és tulajdonképpen az ennek megfelelően közvetített ideológia (Stuart Hall 1980) – megtörésének eszköze, ezáltal a *ius murmurandi* letéteményese is lehet, miként ezt majd az *VI.3 esettanulmány* érzékelteti. Ám változatlanul úgy véljük, hogy szabatos szociológiai és kommunikációelméleti elhelyezéséhez, egyszersmind attribútumainak tárgyyszerű megítéléséhez nélkülözhetetlen megvizsgálunk azt is, hogy tulajdonságai miként kereszteznek más társadalmi tényezőket a *gyakorlatban*.

E helyen nagyon sok projekció és túlzott képzettársítás előtt nyílik szabad út. Miriyam Aouragh¹¹⁰ (2012) a „mainstream” narratívák kritikai, a dolgok közti többszörös összekapcsolódások feltárását, ok-okozati láncok vizsgálatát célzó áttekintésével vizsgálta a világháló „elhanyagolhatóan és nélkülözhető szerepét” az arab forradalmakban. Ha forradalmakról van szó, bármely média funkciója, rendeltetése

---

¹¹⁰ A szerző egy, az Oxfordi Egyetem nevével fémjelzett műhelybeszélgetésen tette közzé idézett gondolatait 2012. május 25-én. Az előadás az alábbi linken tekinthető meg: <https://podcasts.ox.ac.uk/panel-6-beyond-egypt-facebook-revolution-social-media-orientalist-mediation>

központi témává válik, különösen azért, mert az arab forradalmak sokak számára az elmúlt évek talán legnagyobb horderejű eseményeit vonultatták fel, hatalmas érdeklődés által övezve. Tehát nem meglepő, ha a digitális média szerepe is időről időre szóba kerül ebben a szövegekörnyezetben.

Aouragh (2012) úgy véli, hogy az arab tavaszt is övező, általa „techno-keretezésnek” elkeresztelt jelenség Grúziában és Ukrajnában lépett a történelem színpadára, az úgynevezett rózsás (2003), illetve narancsos forradalom (2005) idején, majd mindez az iráni zöld forradalomban csúcsosodott ki (vö. Morozov 2013). E jelenségek esetében, hasonlóan a CFR-es tanulmányok világpolitikai interpretációihoz (l. *IV.4 alfejezet*), a geopolitikai meghatározottság sem zárható ki a spontán társadalmi elégedetlenség valószínűségein túl.

Aouragh (2012) arra a következtetésre jut, hogy „megdöbbentő, hogy a diskurzus és annak fogalomtára és kifejezésmódja milyen intenzíven képes ismétlődni időről időre.” Szerinte számos szakértői és médiabeszámoló a „Facebook-forradalomról” főként a szerzők saját internetes tapasztalataik és az adott arab országból érkező mikroblogger-bejegyzéseket övező, jóhiszemű lelkesedésük projekcióinak tünt. Hasonlóan az iráni zöld forradalomhoz, amely a nyelvi korlátok miatt szintén kevésbé volt hozzáférhető a nyugati világ számára, elindult az angol online közösségi hálózatoknak és tweet-eknek egy automatikus szelekciója. Vagyis végeredményben a szolidáris idegen (angol) nyelvű csoportok és tartalom túlsúlya a történések online vetületének sajátos torzképet eredményezett.

Fontos annak a felismerése, hogy ez az eltúlzott, techno-centrikus visszhang nem sokban különbözik a hatvanas évek ellenkultúráitól, azoktól a diskurzusoktól, amelyek a San Francisco-öböl térség utópiáiból indultak világ körüli útjukra. „Némileg hasonló életérzéssel van dolgunk, mint ami a hatvanas évek irodalmában köszön vissza” (Aouragh 2012). Mint láttuk a *IV.3. alfejezetben*, éppen egy ugyanebből a térségből eredő áramlatnak, illetve előbbi kilencvenes évekbeli variánsának tekinthető a digitális utópizmus (Barbrook–Cameron 2000; Schiller 2014) is.

Azonban ezúttal többről van szó, mint „kiberutópiáról.” Ha egy, a képviseleti politikával ilyen sajátos viszonyban lévő térséggel foglalkozunk, kissé tovább kell mennünk, ugyanis a Közel-Keleten és Észak-Afrikában a politika gyakran a médiacenzúra – ez a jelenség természetesen nem e térség sajátja –, a rendőrállami

elnyomás, a háború, a gyarmatosítás és posztkoloniális szerkezetek összefüggésében jelenik meg (vö. Harvey 2003: p.19; Amin 2009: p.185; 275; Benslama 2009: pp.65-7; Mignolo 2011: p.41; Ghoneim 2013: p.208; Massad 2015: p.40).

Van egy összetevő, ami a San Francisco-öböl térségéből eredő mozgalmak ábrázolásától élesen megkülönbözteti az arab világ közéleti reprezentációját, ez nem más, mint az ébredés, az *eszmélés* komponense. Aouragh (2012) megállapítja, hogy a létrejövő üzenet az *eszmélésről* szól, azaz az arab világ felébred az álmából. Ez a nézet számos közéleti megnyilvánulást átsző, amely arról értekezik, hogy az arab nép a hagyomány és a modernitás közé szorult (vö. Asad 1993; Said 2000 [1978]; Massad 2015).

Egyfajta toposszá vált, hogy a digitális médiára fontos, sőt, akár kizárólagos szerep hárult a forradalmi fellángolásokban. Az a feltevés, hogy az internet gerjesztette a forradalmakat és a világháló egyfajta közvetítő lett volna az emberek és a mozgalom között, visszaköszönt számos vonatkozó újságcikkben, beszámolóban, értelmezésben. Ilyenformán Váil Ghoneimnek (2013) a *VI.1. alfejezet* egyiptomi esettanulmányában részletesen megvizsgált, nagysikerű könyvében is. Pedig – ahogy Szíria példája majd rámutat – valójában vajmi keveset tudhatunk a világháló empirikus szerepéről; mind az internetes tartalmak előállítói, mind a felhasználók vonatkozásában inkább csak következtetésekkel élhetünk.

Egyetértek Aouragh (2012) azon feltételezésével, hogy a szervezetlen, horizontális online hálózatokról szóló, és a bennük új politikai aktivizmust láttató narratíva tényyszerűsége kétséges, valamint, hogy az arab világ eseményeinek kontextusba helyezése esetében felmerülhet ideológiai/politikai telítettség. Nem is illeszteném azokat egy statikus, osztályalapú marxi modellbe és nem ruháznám fel az eseményeket azzal a forradalmi [*revolutionary upheaval*] ethosszal, ahogyan ő teszi. Mindenesetre abban igaza van, hogy e bonyolult társadalompolitikai folyamatok okait, hatásait, eredményeit és problémáit kizárólag a digitális médiára visszavezető egyoldalú olvasatok és interpretációk – annak ellenére is, hogy hordoznak részigazságokat – csakugyan reduktívak. Csupán a jelenség egy oldalára koncentrálnak, és nem a maga teljességében szemlélik azt. Ezek az olvasatok fontos szempontokat és dimenziókat ragadnak ki az arab forradalmakat és fejlődésüket vizsgáló tudományos ismeretrendszer kontextusából (Iványi 2014c).

Az a meglepettséggel és/vagy iróniával vegyes klisé, miszerint az arabok „felfedezték” a világhálót, emlékeztet arra, amikor a 19. századi brit gyarmatosítókra, akik meg voltak győződve arról, hogy a nyomtatott sajtó Egyiptomba történő elvitelével bemutatták a modern civilizációt az arab országban. Az üzenet úgy szólt, hogy „most már tudnak nyomtatni, ezáltal szerveződni is, végeredményben pedig ott is kialakul a (polgári) nyilvánosság” (Mitchell 1991: p.31). Mindezen visszaköszön a civilizációs felsőbbrendűség tudata (a. m.: „*mi* hoztuk el a modellt *nekik*.”), ennél fogva az arab internetes aktivizmus egy festménykiállításra hasonlít, ahol megelevenedik az őslakos „Másik”, aki a megdöbbsent nyugati bámulatát vonzza.¹¹¹ Mindez egy olyan narratívát testesít meg, amelyben egyik (nyugati) oldalon a modernitás és a technológia, a másik oldalon pedig a keleti társadalmak (vö. Asad 1993; Said 2000 [1978]; Massad 2015)¹¹² állnak szemben egymással.

Ez a paradigma karöltve jár azzal az elképzeléssel, hogy a digitális média fontos a helyi modernitástudat kialakításának szempontjából (ahogy azt például Barry Wellmann véli). Ennek szellemében Egyiptom esetében egyesek (Zhuo et al. 2011) a nyugati társadalmakban lejátszódó „három forradalom” – a társadalmi hálózatokhoz való fordulás, a messze érő, azonnali világháló, végül a mindig elérhető mobiltelefonok még szélesebb körű elterjedése – megnyilvánulását vélik felfedezni. „Magukat Facebook-nemzedéknek tartják, jelezve, hogy már nem azonosak a premodern egyiptomiakkal a múltból” – méltatja az immár felvilágosult, a modernizmus áldásos hatásait élvező arab tömegeket a szerző (Zhuo et al, 2011).

Úgy véljük, innen a társadalmi erőter prizmáján át nézve ezek az idézetek túlmutatnak a „hagyományos” orientalista diskurzuson, és adott esetben, miközben a civilizációs küldetéstudat (Mignolo 2011: ix-x; Massad 2015: p.23; Huntington 2015: p.539) egy

---

¹¹¹ Aouragh fejtegetése az idők során annyiban elavult, amennyiben az arab világban tapasztalható, forradalmak utáni állapotok – amelyek eleve komplex, a forradalmakat időben megelőző, mély társadalmi ellentmondásokat és megoldatlan problémákat tételeznek – nyomán újra előtérbe kerültek bizonyos, az arab világ vélt elmaradottságának gondolati magja köré csoportosuló képzettársítások.

¹¹² Ahhoz, hogy meghalljuk a fentihez hasonló, „a premodern szervezési formák modernekre cseréléséről szóló” eszmefuttatásokban felcsendülő orientalista visszhangot, nem kell különösebb képzelőerő, azok összecsengenek az orientalizmussal és annak több évszázados hagyányaival. Az arab forradalmak és az orientalista diskurzus kapcsolatairól bővebben l. Iványi, Márton (2011) „Femme fatale”, fejkendő, feminizmus és forradalom. A „keleti” nő ábrázolásának forradalmi rekonstrukciója a médiában az „arab tavasz” során. In. *Beszélő* 2011. október.

variánsaként normaerővel lépnek fel, mindezt különböző IKT-s termékláncokat népszerűsítve teszik. E nézetek nem állnak távol azon felfogásoktól, amelyekben visszaköszön az IKT-szektorhoz „ezer szállal” köthető Egyesült Államok hatalmi önképe, kivételezettség-élménye és a szabad információáramlás előmozdításának geopolitikai vetülete (l. IV.4. *alfejezet*) is.

Érdeemes említést tenni arról is, hogy az előbbi képzettársítások részben az események egyiptomiak által készített dokumentációjának az eredményei. Ezekben az esetekben (elhíresült a „Facebook, köszönjük!”, a „Mubarak, Egyiptom töröl a barátai közül!”, „Ben Ali, Mubarak küldött egy baráti felkérést” stb.) tehát nemcsak a „nyugati” keretrendszerek korábban vázolt projekcióiról van szó: maguk az egyiptomiak is tevékenyen vettek részt a diskurzus közvetítésében. Arról, hogy a későbbiekben megnyilvánulásait szelektíven, eredeti kontextusukból kiragadva interpretálták, nem ők tehetnek – véli Aouragh –, mindenesetre egyes esetekben ők maguk is ágensként [*agency*] képviselték az uralkodó narratívát.

Ezáltal a média számára már emészthetőbb forma állt elő, egy sokkal összetettebb tartalom alternatívájaként. Egy-egy kép – Aouragh egy egyiptomi fiatal által tartott képet hoz példaként, amelyen arabul annyi áll: „Köszönjük fiatalok,” alatta pedig nagybetűkkel angolul: „Facebook” – félreérthető interpretációkhoz vezethet, hiszen a médiatermék fogyasztójában könnyen az a benyomás keletkezhet, hogy ebben az esetben maga a Facebook a köszönetnyilvánítás címzettje. E szelektív vizuális reprezentáció eredményeként ugyanis a változás közvetítője [*agent of change*] többé már nem az egyiptomi fiatalság, hanem maga a digitális média. Ha eddig nem lett volna, immár teljességgel szembetűnő az IKT-ágazat (és termékláncai) „fetisizálása”, ami egyrészt drasztikusan leegyszerűsíti a szóban forgó társadalmpolitikai viszonyok¹¹³ olvasatát, másrészt oda-vissza erősíti a civilizációs diskurzus és a transznacionális termékláncok együttműködését.¹¹⁴

---

¹¹³ Számtalan elképzelés szökkent szárba az arab tavaszt illetően az elmúlt években, a legkülönfélébb következtetésekre jutva. Žižek (2016: pp.39-40) azon felfogása, hogy Tunéziában és Egyiptomban a lakosság elkezdtek magasabb színhez viszonyítani elégedettségüket/elégedetlenségüket, miközben a többség valamivel jobban élt, mint a megelőző évtizedekben, talán nem áll távolabb az igazságtól, mint a közösségi média szerepét túlértékelő nézetek.

¹¹⁴ Ez a paradigma tesz még valamit: megmosdatja a kapitalizmus valóságának szerezcsenét, vagyis tisztára mossa a telekommunikációs szektornak az állammal történő összefonódását az egyiptomi forradalom idején. Ez az együttműködés egyebek mellett abban nyilvánult meg, hogy Egyiptomban megszakadt a világháló összeköttetés (Iványi 2014a). Továbbá akkor is, amikor az IKT-szektor továbbította a rezsim által kiküldött, a tüntetéseken való részvételről szóló üzeneteket. Ezt követően a

Azonban talán nem járunk messze az igazságtól, amikor a térség összetett viszonyrendszere nyomán arra a következtetésre jutunk, hogy a „Facebook-forradalom” részterületét képezi egy narratívának, amely azt hirdeti, hogy az arabok hirtelen ennek a rendkívüli, nem őshonos eszköznek köszönhetően tőlük nem várt képességekre tettek szert, és (fel)eszméltek. Ennek a vonalnak az egyik legbefolyásosabb gondolkodója Thomas L. Friedman (2011), aki arról értekezik, hogy a bahreini siíták a Google Earth segítségével döbbsentek rá elmaradottságukra. Ő volt az is, aki a gázai palesztin internetes kampányokat a politikai főáram egy nem erőszakos alternatívájaként üdvözölte. Hogy a szóban forgó képzettársítások az Atlanti-óceán innenső oldalán, kontinensünkön is megjelentek, arra példa a Neue Zürcher Zeitung egy publicisztikája, amely a „Facebook-generációban” az arab kulturális reneszánsz, a Nahda XIX. század második felében végbement kibontakozásában meghatározó kozmopolita, városi értelmiség XX. századi szellemi utódait véli felfedezni. Mindez még tulajdonképpen egy védhető érvelés is lenne, ha az előbbi történelmi mozzanat mögöttes okaként nem a nyomtatás elterjedését, a 2011-es arab megmozdulások hátterében pedig nem a Facebookot azonosítaná (Filiu 2011).

Bár ettől lényegesen összetettebb látásmódot képvisel, Zbigniew Brzezinski (2012: pp.60-61) sem mond le teljesen a technológia paradigmáról abban az értelemben, hogy az arab tavaszt illetően egyfelől az IKT-hez kapcsolódó, másfelől a kiterjedt és bonyolult posztkoloniális társadalompolitikai vonatkozásokból gyakorlatilag két egyenrangú, egymást kölcsönösen kiegészítő okrendszer képletét vázolja fel. „A 2011 első pár hónapjában Észak-Afrikában és a Közel-Keleten kitört felkelések különösen eklatáns példát szolgáltatnak arra, hogy az elégedetlen fiatal tömegek és az egyre tágabb körben elérhető tömegkommunikációs technológia egymásra találásával jellemezhető politikai öntudatra ébredés milyen potenciális következményeket vonhat maga után. A felkeléseket korrump és érzéketlen nemzeti vezetők okozta düh váltotta ki. A munkanélküliség okozta frusztráció, a politikai életből való kirekesztettség, valamint a »rendkívüli« törvények prolongálása szerepeltek a közvetlen kiváltó okok között. Az évtizedek óta biztonságban uralkodó vezetők hirtelen egy olyan politikai öntudatra ébredéssel találták szembe magukat, amely a Közel-Keleten a birodalmi kor óta

---

Vodafone olyan videót tett közzé a forradalom utóélete során, amelyben azt állította, hogy valójában ők ihlették a tüntetéseket az országban kiváltó „életérzést”. (Shenker 2011).

érlelődött a felszín alatt. A Közel-Kelet politikai életből kirekesztett, ám politikai öntudatra ébredt fiatal lakossága és a kommunikációs technológiában végbement forradalom egymásra találása századunk fontos geopolitikai valósága.” (Megjegyzem, a magyar fordítás szerkesztői jegyzete még tovább megy, amennyiben e szakaszhoz az alábbi megjegyzést fűzi: „Az arab tavasz eseményeire Facebook-forradalmakként is szokás hivatkozni, mivel a különböző országok tüntetései nagyrészt a közösségi portálokon szerveződtek.”)

E példákban következően mély gyökeret eresztett tehát az a meggyőződés, hogy a térségben lejátszódó eseményekben főszerephez jutott a digitális média. Csakugyan van ezekben az állításokban részigazság, ugyanakkor túl nyilvánvaló a spontán és generáltan is újratermelődő hegemon diskurzus IKT-s „erőkarja” ahhoz, hogy kritika nélkül elfogadjuk azok érvényét. Éppen ezért a következő fejezet esettanulmányai kontextusában megvizsgáljuk, hogy milyen tapasztalatok támasztják alá annak állításait, illetve miért érdemes fenntartásokkal közelíteni a témához.

VI. ESETTANULMÁNYOK

VI.1 EGYIPTOM – Empíria vs. digitális utópista projekciók

Mint említettem, az egyiptomi esettanulmány egyfelől reflektál a digitális média szociológiailag megragadható értelmezési keretének különböző interpretálási lehetőségeire, amennyiben egyfelől a digitális médiában rejlő, *elméleti* potenciál gyakorlati megvalósulásának empirikus példája. Másfelől ugyanakkor bizonyos hatalmi erőviszonyok projekciói is visszatükröződnek rajta, ha feltételezzük, hogy a digitális média, mint kommunikációs tér, nyilvánosságot megtestesítő, demokratizáló tulajdonságairól alkotott gondolatok bizonyára nem „légüres térben” keletkeznek. Olyan meghatározó véleményformálók, mint a „netizen” Váil Ghoneim (2013) vagy Mohamed al-Gawhari (2015) vonatkozó beszámolóira¹¹⁵ támaszkodva megállapítható, hogy a digitális technológiák, máig *tisztázatlan, ám figyelemre méltó* szerepet játszottak az ottani eseményekben. Mindenesetre távolról sem akkora mértékben, mint ami leírásaikból következik. Véleményem szerint egyfelől meghatározó szereplőkként írják le a releváns történeteket-folyamatokat, másfelől ugyanakkor egy olyan képet konstruálnak, amely kényelmetlenül közel áll ahhoz a modernista-technológia paradigmához, amiről Miriyam Aouragh (2012) és mások nyomán lerántottuk az *V.2 alfejezetben* a leplet. Ennyiben gondolközeik a feltételezett transznacionális technokrata elit szellemi közegéhez kapcsolhatók, mely saját hegemoniáját kívánja biztosítani (vö. Gramsci 1971; Stuart Hall 2007), és ezért véljük úgy, hogy meggyőzően szemléltetik a digitális média társadalmi implikációiban rejlő dialektikát.

Emlékeztetőül, Fairclough (1995; 2006) nyomán úgy vélem, hogy a kritikai diskurzuselemzés, melynek bármely módszere használható CDA kutatáshoz mindaddig, amíg szisztematikusan hozzákapcsolja a szöveg szerkezetét a társadalompolitikai kontextushoz, szempontjai érvényesíthetők mind a Ghoneim-könyv (2013), mind az al-Gawhari-interjú (2015) tapasztalatainak vizsgálatakor. Úgy hisszük, ezen esettanulmány maradéktalanul megvalósítja e Fairclough-i kitélt, még ha történetesen *prima facie* némileg kevésbé konvencionálisan teszi is mindezt. A többi esettanulmánnyal – melyek tartalomelemzést folytatnak (*VI.2. alfejezet*), illetve egy online kérdőív adatait (*VI.3. alfejezet*) értékelik ki – együttesen ilyenformán úgy vélem, a társadalmi erőter főbb

---

¹¹⁵ A Mohamed al-Gawhari (2015) szerzőhöz társuló bibliográfiai tétel tulajdonképpen nem is beszámoló, hanem egy, a szóban forgó aktivistával magánlevelezésben készített interjú, amelynek tartalma nem nyilvános.

tartományait tudományosan legitímen fedjük le, és (részben) újszerű kutatásokkal támasztjuk alá alapfeltevéseinket.

Egyiptomi esettanulmányom kvalitatív tartalomelemzések birtokában lévő szakértői beszámolókra támaszkodik. E meglévő tanulmányok és elméleti feltevések kiindulópontként elengedhetetlenek voltak a saját módszertani megközelítem felállításához. Mindjárt itt szeretném leszögezni, hogy változatlanul kevés empiria, a.m. kvalitatív adat áll rendelkezésre a digitális utópizmus által sugallt pozitív korreláció mérésére, illetve alátámasztására.

A legtöbb vonatkozó kutatás, így Waheed Ahmed Alhindi, Muhammad Talha és Ghazali bin Sulong 2012-es, óvatosan pozitív¹¹⁶ következtetéseket levonó tanulmánya, Ekaterina Stepanova 2011-es, az előbbiétől merészebb konklúziókba bocsátkozó vizsgálódása, továbbá az előző fejezetben idézett Shirky (2011) is adós marad meggyőző szám adatokkal. Fejtegetéseik javarészt kimerülnek abban, hogy az egyiptomi internet-lefedettségre (Egyiptomban 17 millió fő, illetve az össznépeesség 21%-a 2010-ben – Stepanova 2011), annak meredek emelkedésére (a 2000. decemberi 450 ezres szám 2010-re 17 millióra növekszik – uo.), a forradalmi időszakban Egyiptom területéről megosztott mikroblogbejegyzések [*tweet*] percenkénti számára (40-45 – Alhindi et al. 2012), vagy a tüntetők korosztályos összetételére (Martens 2012) vonatkozóan közölnek adatokat.

Mint említettem, a számok önmagukban nem mondanak sokat a történekről, ezért azok résztvevőikhez fordulunk. Mint említettük, megközelítésünk a vizsgálatba bevont szakértők által szőtt diskurzusban foglaltak ismertetése és azok kritikai elemzése.

Az egyiptomi események, illetve azok online vetülete letapogatásának frissen feltárt lehetőségei, kérdései izgatták Váil Ghoneim egyiptomi bloggert is. Ghoneim számos

---

¹¹⁶ Pozitív alatt ebben az esetben a digitális média szerepét megerősítő megállapításokat értek. Alhindi és társai (2012) szerint a Twitter, a Facebook, a mobiltelefonok, az azonnali üzenet- és képküldő szolgáltatások, a Youtube és a Skype *eszközt* biztosítottak a mindennapi életben arra szociológiai vagy politikai vagy egyéb okokból nem képes személyek kommunikációjához. Ugyanakkor óva intenek attól, hogy túlbecsüljük a bennük rejlő potenciált, „elvégre a forradalmak nem technológiákkal kezdődnek, hanem magánszemélyek lángoló akaratával és bátor kezdeményezésével”. Stepanova (2011) ugyanakkor már kész tényként könyveli el, hogy „e technológiák hatásait világszerte érezni, mind a fejletlen, mind a fejlődő országokban”. A közösségi média hálózatok által megkönnyített, társadalompolitikai tiltakozás „új tömegformáiról” [*new mass forms*] beszél, amelyeket szervezési és kommunikációs szempontokból „közvetlen tanulságul” szán változatos térségi és társadalompolitikai környezetekben, ezáltal vélhetően az orosz hatalmi politika számára is.

más nyelv mellett magyarra is lefordított, Forradalom 2.0 (2013) címmel megjelent könyve egyaránt tekinthető hiteles kordokumentumnak és a digitális utópizmus korpuszának egy, a kritikai diskurzuselemzés rostáján fennmaradó szövegének is.

Az életrajzi ihletettséű könyv fő cselekményszála szerint a szerző egy biztonsági erők általi bántalmazás közepette 2010-ben Alexandriában életét vesztő egyiptomi fiatalember, Khálid Szaíd (*arabul: Hālid Sa'īd, angolul: Khaled Said*) emlékére létrehozott Facebook-oldalnak¹¹⁷ köszönhetően – hasonszörű technokrata társaival együttműködésben – képes a közügyekkel foglalkozó politikai szereplővé kovácsolni egy sorsa iránti közönyösségbe, érdektelenségbe és apátiába süllyedt egyiptomi társadalmat.

Az Aszkalaphosz-,¹¹⁸ illetve rendőrállami hírszerzés és elnyomás a maga brutalitásában „elért a társadalom összes szintjére, az élet minden mozzanatába belefolyt. A szükségállapotból táplálkozott (...), amely feljogosítja a végrehajtó hatalom képviselőit, hogy letartóztassanak, kihallgassanak és hat hónapra bebörtönözzenek bármely egyiptomit elfogatóparancs vagy bármilyen jogi felhatalmazás, illetve ügyvédhez való jog nélkül” (Ghoneim 2013: p.12). Az állampolgárok inkább hétköznapi dolgokról beszélgetnek, például a labdarúgásról, nehogy bizonyos tabutémák felvetésével szankciónak tegyék ki magukat vagy szeretteiket (vö. Angelusz 1996: p.21). A belügyminisztérium mellett az elnyomás másik fő erejét az állami média jelentette, vagyis „a földi és műholdas sugárzású televíziók, újságok és magazinok” (Ghoneim 2013: p.13). A gazdaság eközben hanyatlik, a közszolgáltatások siralmas állapotban vannak, a közéletet korrupciós alkuk hálózzák be, továbbá az állampárt egyeduralma és a politikai alternatíva hiánya jellemzi az akkori Egyiptomot (és tegyük hozzá, a mait is).

Ezek alkotják azon szociológiai szerkezeteket, amelyeket akár egy spontán szerveződés, akár egy geostratégiai napirend leküzdeni kívánhat, ám mindkettő hasznát láthatja a

---

¹¹⁷ *We are all Khaled Said* néven különben máig él, sőt, 2016. áprilisban több mint 300 000 követőt számlál egy angol nyelvű, társadalmi/kulturális oldal a Facebookon, amely már az oldal bemutatkozásának első mondatában szükségét látja jelezni, hogy nem Váil Ghoneim az üzemeltetője, hanem mások hozták létre, és azóta is mások az adminisztrátorai.

¹¹⁸ Az egyiptomi diktatúra a félelem rendszere, a rendőrállami terror, a polgári és politikai visszaéléseket lehetővé tevő szükségállapot, a választási csalások, az informátorhálózatok, a hamis vádak, a pusztán névlegesen létező ellenzéki világ. Mindennapos rutin a karhatalmi brutalitás és túlkapások, az eltérő vélemény elfojtása, a korrupció.

digitális médiának. Az utóbbi által pedig megszólítható a társadalom fogékony része (értsd: a fiatal, digitális médiában jártas, technokrata egyiptomiak), akik már ebben a világban szocializálódtak.

Váil Ghoneim harmincas éveiben járó Google-munkatárs (ennek az adalékinformációnak még lesz jelentősége nemcsak jelen egyiptomi esettanulmány, hanem a disszertáció teljes gondolatmenete szempontjából is) volt 2010 nyarán, amikor a világháló anonimitásába burkolózva elindította a szóban forgó Facebook-oldalt, hogy tiltakozzon a karhatalmi erők brutális túlkapása nyomán életét veszítő egyiptomi fiatal halála miatt.

Ghoneim az alábbiak szerint mutatja be az egyiptomi történések online vetületét, a forradalom előzményeitől a tüntetések történelmi jelentőségű 18 napján át a Hoszni Mubarak (ar.: Ḥusnī Mubārak) elnök lemondását követő általános eufóriáig:

„2005-ben bennem is nagyon motoszkált, hogy el kéne indítani egy céget [...] A [Balla] cég egy multinacionális konglomerátum, amely több [...] IKT üzlettel rendelkezik a Közel-Keleten, Észak-Afrikában, Délkelet-Ázsiában, Dél-Ázsiában és az Egyesült Államokban”, amelynek az a küldetése, hogy segítsen megvalósítani egy olyan elképzelést, amely meg fogja változtatni az arab internetet (2013: pp.35-36).

Az egyiptomi ellenzéki al-Baradei kommunikációs stratégiáját illetően, amelynek előkészítésében szintén huzamosabb ideig részt vett, Ghoneim kifejezetten említést tesz arról, hogy ihletet egy Google-termék által szerzett: „Támadt egy ötletem, amelyet egy, a világ más tájain zajló kampányokban használt Google-termék ihletett. A Google Moderátor olyan eszköz, amellyel korlátlan számú felhasználó kérdéseit lehet összegyűjteni, és népszerűség alapján rangsorolja a kérdéseket, hogy aztán ennek megfelelően lehessen válaszolni rájuk. Milyen nagyszerű eszköz a visszacsatolás demokratizálására!” (2013: p.74)

A fenti referenciákból táplálkozó lelkesedéssel irányított FB-oldal követőinek száma eközben gyorsan nőtt. A könyv értekezése szerint az online tiltakozás idővel békés mozgalommá fejlődött. A szerző (2013: p.85) így ír ezekről a folyamatokról, aláhúzva a digitális média absztrakt szerepét:

„Nagy számban, szokatlan gyorsasággal csatlakoztak az új tagok a *Kullunā Ḥālid Sa'īd* [*Mindannyian Khálid Száidok vagyunk*] oldalhoz.” Az oldal „az internet-generáció nyelvét beszélte. Hangvétele mindig illedelmes volt, nem konfrontatív. Az oldal a tagok

hozzájárulására hagyatkozott, és úgy definiálta magát, mint azoknak a hangja, akik utálják Egyiptom gyengeségeit, különösen emberjogi kérdésekben. Igazságot akartunk Khálid Szaídnak, és együtt akartunk véget vetni a kínzásoknak. A közösségi média pedig könnyű eszközt adott ahhoz, hogy cselekvő és kritikus fiatalságként ott találkozzunk. Segített abban is, hogy már ne féljünk annyira ellenzékiességünk hangoztatásától. A virtuális világ távolabb esett a rezsim elnyomásától,¹¹⁹ így sokan felbátorodtak és véleményt nyilvánítottak. De hátra volt még a nehezebb feladat: átvinni a tiltakozást a virtuálisból a való világba.”

Ami pedig a tényleges online tevékenység szakaszainak mibenlétét illeti: „a Facebook-oldal stratégiája az volt, hogy mozgósítsuk a közvéleményt az ügy érdekében. [...] Az első lépésben meg kellett győzni az embereket, hogy csatlakozzanak az oldalhoz, és olvassák a posztokat. A másodikban arra kellett rávenni őket, hogy kezdjenek valamit a tartalommal, lájkolják vagy kommenteljék. A harmadikban buzdításra volt szükség, hogy vegyenek részt az oldal online kampányában, és maguk is járuljanak hozzá a tartalomhoz. A negyedik és végső lépcső akkor következik be, amikor az emberek úgy döntenek, hogy az utcán folytatják az aktív tevékenységet” (Ghoneim 2013: p.86).

Az informatikusból közéleti szereplővé avanzsáló Ghoneim és társai a passzív rezisztencia módszeréhez folyamodtak, ez alatt erőt merítettek a tunéziai diktátor Zín el-Ábidín ben Ali (ar.: Zīn al-‘Abidīn Ben ‘Alī) hatalomból való elűzésének példájából is.

A szerző elmondása szerint Egyiptom fiatalsága történelmet írt. A digitális média segítségével „ütemeztek” egy forradalmat, a felhívás több mint egymillió emberhez jutott el, és 2011. január 25-én a kairói Tahrír (ar.: Mīdān at-Taḥrīr) tér visszhangzott a változást követelő jelmondatoktól. Magát Ghoneimet letartóztatták, amint megkezdődött a forradalom, és tizenkét napig kegyetlen vattatásnak vetették alá. Szabadulása után nyilvános beszédet mondott a televízióban, miközben a tüntetések ereje egyre nőtt és a társadalmi mozgalom a harminc éve érvényben lévő szükségállapot

---

¹¹⁹ Elgondolkodtató az egyiptomi szerző Yasmine Rifaat (2008) ezzel szemembenő véleménye. Szerinte a világháló, amelyről úgy tartják, hogy őrzi a felhasználó anonimitását, nem védi meg a netizeneket az Aszkalaphosz-állam pásztázó tekintetétől. Egy Sandmonkey nevű szerző eszerint 2007 májusában abbahagyta mikroblogoló tevékenységét, lépését egyebek mellett a kormányzati megfigyeléssel és megfélemlítéssel indokolva.

egyiptomi fegyveres erők legfelső tanácsa általi feloldásában, végül Hoszni Mubárak elnök 2011. február 11-én bejelentett lemondásában csúcsosodott ki.

A fenti események általános, univerzális érvényű tanulságaként a következőt vonja le a könyv utószavában: „Most, hogy oly sok ember tud könnyen kapcsolatot teremteni egymással, a világ kevésbé tolerálja az autoriter rezsimeket. Az emberiséget mindig veszélyeztetik a hataloméhes politikusok, a jogállamiság és az igazságszolgáltatás nem virágozhat mindenhol egyszerre és automatikusan. *De hála a modern technológiának, a részvételi demokrácia valósággá válik. A kormányoknak egyre nehezebb és nehezebb lesz az állampolgárokat elszigetelniük egymástól, cenzúrázni az információkat, elrejtteni a korrupciót és olyan propagandát kifejteni, amelyet senki nem vitat. Lassan, de biztosan eltűnnek a tömeg elnyomásának fegyverei*” (2013: pp.336-7).

Ez a modernista és teleologikus digitális utópista tónusú nyelvezet, a szerző kritikátlan viszonyulása munkaadójához, az IKT-óriás Google-hez, és talán legfőképp a könyvcím az, ami e különben méltán roppant népszerű mű kritikus megvizsgálására ösztönöz a továbbiakban.

Hangsúlyozom, egyáltalán nem célozom elvitatni Ghoneim jószándékú tenniakarását nemzete felemelkedéséért, sem elköteleződését hitelteleníteni ebben a tekintetben, vagy kétségbe vonni azt, hogy saját elveit és lelkiismeretét követte forradalmi pályafutása során (vö. 2013: p.190). Nem kívánom továbbá megkérdőjelezni azon állítását sem, hogy a digitális média kommunikációs és koordinációs eszköz (2013: p.186) volt a folyamatokban. Legfőképpen azt nem vonom kétségbe, hogy a szerzőnek az egyiptomi diktatórikus viszonyokról alkotott képe érvényes. Mindenesetre úgy vélem, áll annyira közel a struktúrához, egy dollártrillió IKT-behemóhoz, vagy, ha úgy tetszik, egy részben Nyugat-orientált technokrata transznacionális elit érdekeltségeihez és értékeihez ahhoz, hogy akarva-akaratlanul is felmerül a digitális média szerepének eltúlzása részéről a különben sokrétű és összetett folyamatokban.

Leírásai többnyire őszinték, tárgyilagosak és azt tükrözik, hogy szerzőjük nincs híján a reális értékelésnek és józan ítélőképességnek. Ghoneim megállapítja: „Egyiptom nem a Facebookon keresztül változik meg, de a Facebook segíthet a hírek közzétételében és az igazság feltárásában, hogy aztán a való világban cselekedhessünk” (2013: p.177).

Ghoneim egyéb funkciókat is tulajdonít a digitális médiának, illetve *a minori ad maius* az világhálónak, például: „[a] Mozgalom mindenkinek egyértelmű üzenetet küldött: az

internet új erő lehet az egyiptomi politikában” (2013: p.52). Úgy utal a közösségi médiára, mint a hatalmi központ által integrált sajtó (vö. Angelusz 1996: p.21) alternatívájára: „A sajtó elnyomása a való világban kulcsfontosságú alternatívává tette a virtuális világot az ügy előre lendítésében” (2013: p.82; p.154). A közösségi média ezen kívül a kritikus, szabad véleménynyilvánítás fóruma, ami „könnyű eszközt adott ahhoz, hogy cselekvő és kritikus fiatalságként ott találkozzunk. Segített abban is, hogy már ne féljünk annyira ellenzékiségünk hangoztatásától. A virtuális tér távolabb esett a rezsim elnyomásától, így sokan felbátorodtak és véleményt nyilvánítottak” (2013: p.85). Más helyeken: „a Facebook lett az a fórum, ahol kifejezhetjük a véleményünket, a vágyainkat anélkül, hogy bárki nyomást gyakorolna ránk” (2013: p.94). Ezen kívül „az internet jó fórumot teremtett arra, hogy a valódi ügyekben egyesítsük erőinket” (2013: p.106). Ünnepli a Facebookot, mint ami lehetővé tette az egyiptomiak, illetve határokon átvélően az arabok közötti, illetve nemzetközivé terebélyesedő szolidaritás érzését (Ghoneim 2013: p.87; p.106; p.254; p.271).

A mozgalom kibontakozásával párhuzamosan ír „a részvételi demokrácia” felpezdült szelleméről az oldalon (2013: p.103). Beszámol arról, hogy a technológia felhasználható a változás előidézésére világszerte más helyeken is (példának Bangladeszt hozza) (2013: p.146). A diktatórikus társadalmpolitikai viszonyok közepette az „egyetlen lehetőségünk az internet maradt” (2013: p.73). Arra, hogy a digitális média szerepe nem kizárólagos, ezen kívül meghatározó lehet a spontaneitás, hiszen a véletlen felülírhatja ez elképzeléseket, a következőképpen utal: „Az események pörgése világított rá arra az egyik kulcsfontosságú stratégiára, amelyet a forradalomból megtanultam: hogy elérd a célod, inkább barátokra és kommunikációs csatornákra van szükséged, mint tervekre” (2013: p.270).

Ezek azok az állítások, amelyek érvényében nemigen lehet kételkedni, és melyek a társadalmi erőter szabad pályáit valószínűsítik (vö. Shirky 2011; Benkler 2006). Hasonlóképpen tárgyilagos a szerző akkor, amikor azt írja, hogy az online aktivizmussal párhuzamosan a hagyományos média részéről is egyre nagyobb figyelem övezte az egyiptomi eseményeket (2013: p.264; p.275; p.304). Ennek fényében úgy tűnik, hogy a digitális média és a „rég”i média egymástól függetlenül, ám egyszerre hatva, különösen eredményesen segíthet napirenden tartani egyazon ügyet.

A szerző ugyanakkor több ízben jelzi azt is, hogy az eseményeknek csak az elindításában játszott kiemelt szerepet a közösségi média, és január vége óta „a

forradalom már az utcán zajlott” (2013: p.272). Hasonlóképpen elismeri az események egy pontján: „A forradalom túllépett bármilyen Facebook-oldalon, esemény-meghívón, képen, videón vagy dizájnnon. Már nem az aktivisták tweetjein múltott [...] A Facebook-oldalon keresztül történő mozgósítás már nem olyan hatékony, mint korábban, hiszen most az utcán lévő hősök irányították az események folyását” (2013: p.230).

Fontos, hogy az internet segítségével véghezvitt diadal teleologikus ízű elbeszélése során maga Ghoneim (2013: pp.69-70) is beszámol a világhálóban rejülő, aktivitási potenciált övező kételyeiről, és a mindezt illető vitájáról egy barátjával, a politikai aktivista Musztafa al-Naggárral: „Állandóan vitatkoztunk az internetnek a változásban játszott szerepéről. Ő úgy gondolta, az internet virtuális világ, melynek kevés hatása van, míg szerintem kulcsfontosságú eszköz a változás elindításához. Az internet nem virtuális világ, melyet avatárok laknak. Olyan kommunikációs eszköz, amelynek segítségével a fizikai világban élő emberek szervezkedhetnek, cselekedhetnek, gondolatokat terjeszthetnek, és felhívhatják a figyelmet valamire. Az internet meg fogja változtatni a politikát Egyiptomban, írtam a Facebookon és a Twitteren, és a 2011-es választás nem hasonlít majd a 2005-ösre. Sosem felejttem az erre kapott cinikus megjegyzéseket. Egy barátom azzal viccelődött, hogy az egyiptomi rezsim fogja megváltoztatni az internetet, mielőtt az bármit is megváltoztatna. Sokan azt hitték, hogy a rendszer biztosan cenzúrázná az internetet, ha valós veszélyt jelentene. Azt gondolták, Egyiptom Szaúd-Arábia példáját követné, ahol szigorúan ellenőrzik a hozzáférést a honlapokhoz, és a polgárok nem tudnak kormányellenes forrásokat meglátogatni. Nem értettem egyet ezzel a feltételezéssel.”

Személyes indíttatásáról, munkavállalási ambícióiról, tkp. küldetéstudatáról is ír e könyvben, mégpedig igen gyakran. Ghoneim meglepő és leplezetlen őszinteséggel és részletességgel számol be gyermekkora óta tartó internetfüggőségéről, valamint a Google globális nagyvállalatnak – amelyhez való csatlakozásakor elmondása szerint élete álma vált valóra – a személyes életében elfoglalt helyéről és sajátos, önazonosságképző erejéről: „[a cég] megtestesíti mindazt, ami én vagyok” (2013: pp.38-41).

„Internetfüggőségem miatt arról *álmodoztam*, hogy csatlakozom a Google-hoz. Ezt az álmomat *mindenképpen* valóra akartam váltani. Sokat hallottam arról, hogy milyen menő ott dolgozni. A cég alapítói, Sergey Brin és Larry Page *a világ legbefolyásosabb személyiségei* közé kerültek, miután kifejlesztették a világ legjobb keresőmotorját. A

Google alkalmazottai a legboldogabb emberek közé tartoznak a világon. Tisztelik intellektuális képességeiket, méltányolják újításaitat [...] A Google minden szempontból egyedülálló, [...] úgy éreztem, a Google és az én karakterem összeillenek [...] A vágyam, hogy csatlakozzam a Google-hoz, egyre fokozódott. [...] Még mindig emlékszem, a »Miért akar csatlakozni a Google-hoz?« kérdésre adott válaszomra: »Aktívan részt akarok venni a térség átalakításában. Úgy hiszem, az internet segít ennek megvalósításában, és hogy ebben a változásban nekem is legyen szerepem, arra a legjobb lehetőség számomra, ha a Google-nek dolgozom«” (2013: pp.38-40).

Majd egy egészen más nézőpontból, mint Dan Schiller (2014), tulajdonképpen mintegy a Google erényeként mutatva be azt, beszél a nyomon követésről [tracking] is: „A képességeimet és a tapasztalatomat gazdagította a Google. Csodáltam a kultúráját, amelynek a lényege mások meghallgatása. Az adatok és a vélemények uralkodtak a vélemények felett. A legtöbb esetben az információ birtokosáé a hatalom. [...] A Google nem a szerencsének köszönheti, hogy a technológiai ipar csúcsára emelkedett. Sikerének alapjait a stratégiában és a filozófiában fektette le. Nemcsak az alkalmazottakra figyelnek oda, hanem a felhasználókra is. A cég megkérdezi a véleményüket, elemzi felhasználói viselkedésüket, és mindezt figyelembe veszi a termékek fejlesztésénél. A cégen belüli csoportok állandóan változtatnak, és fejlesztik a termékeket, egyedülálló és innovatív fejlesztési módszereket használva. [...] A Google nem fél a kudarctól. Elfogadja a kudarcot. Ha egy termék megbukik, akkor leállítják” (2013: pp.40-41).

Azonban nem kizárólag a munkaadó IKT-óriáshoz való kritikátlan viszonya vezérelt a kritikai diskurzuselemzés (vö. Fairclough 1995) felé, hanem az, hogy a technológiával véghezvitt változtatás melletti elkötelezettsége és ethosza övezi tevékenységét mindvégig visszaemlékezése során. Így akkor is, amikor szót ejt az IKT-óriás Google egyiptomi forradalom előestéjén folytatott tevékenységéről: „[2010] Decemberben a Google számítógépmérnökeinek nagy csoportja látogatott Egyiptomba és Jordániába, hogy két konferencia keretében találkozzon arab webfejlesztőkkel. A szervezők engem kértek fel, hogy tartsak prezentációt az internetről és az arab világról [...] az arab fejlesztőket arra ösztönöztem, hogy töltsék be a változás ügynökeinek szerepét a régióban” (2013: p.146).

Itt már érzékeny összefüggések tapinthatók ki az IKT-óriás politikai szerepvállalásához kapcsolódóan, amire különben a *III. fejezet* tapasztalatai is következtetni engednek,

mindenesetre a szerző megjegyzi, hogy a Google nem tudott az ő forradalom alatti tevékenységéről: „a munkám minősége drámaian leromlott. A Google vezetése nem aggódott emiatt [...] arról mit sem tudtak, hogy [...] munka helyett facebookos aktivistaként működtem (2013: p.124).

Feleleveníti továbbá, hogy szabadon bocsátását követően a felesége megjegyezte, hogy „fogalmad sincs róla, hogy mit tett érted a Google. Egy nagyszerű cégnek dolgozol” (2013: p.285).

Ghoneim különben bevallotta magához közelállónak érzi a nyugati populáris kultúra egyes termékeit, ilyenformán visszaemlékezése szerint nagy befolyást gyakorolt rá a *V mint Vérbosszú* c. film is: „teljesen beleszerettem az ötletbe, hogy egy titokzatos harcos szembeszáll a gonosszal. Ennek a hatása alatt álltam akkor is, amikor elindítottam a [...] Facebook-oldalt” (2013: p.125); és több ízben is az *Eredet* című amerikai-brit koprodukcióban készült sci-fi-akciófilm; ezen kívül olyan kasszasikerek, mint *A rettenthetetlen* vagy *A gladiátor* c. történelmi drámák (2013: p.194; p.275; p.316).

Nyilvánvaló és közvetlen politikai gazdasági kötődésén túl, Ghoneim egy-egy megfogalmazása fényében időnként kényelmetlenül közel áll a nyugati civilizációs (vö. Mignolo 2011; Massad 2015) modernista technológia paradigmához is: „mint minden egyiptomit, aki Nyugatra utazik, engem is lenyűgözött az oktatás színvonala, a polgárok jogainak tisztelete és a demokrácia, amely lehetővé tette, hogy az emberek aktív szereplői legyenek a politikai életnek” (Ghoneim 2013: pp.29-30).

Előfordul, hogy a globális kapitalizmus egyes termékeit népszerűsíti a könyvben, helyenként öncélúan, mint az Iphone-t (amiről tulajdonképpen könnyűszerrel írhatna a márka megnevezése nélkül is), illetve olyan alkalmazásokat, mint az Angry Birds (2013: p.213; p.268), és leplezetlenül ír internetfüggőségéről is.

Ám ettől lényegesen fontosabb, hogy bevallotta egy-egy esetben a nyugati, illetve amerikai társadalompolitikai viszonyokat egyenesen példaképnek tekinti (2013: p.181). Ennek megfelelően az általa nevezett Csendes Kiállítás esemény mottójául Obama híres, 2008-as kampányszlogenjét választotta (2013: p.95). Igaz, eközben nem feledkezik meg az Obama-adminisztráció baráti viszonyulásáról az által gyűlölt egyiptomi rendszerhez sem (2013: p.245). A szerző több ízben kifejezetten említi az emberi jogi (2013: p.85; p.189; p.331) motivációt, mellyel kapcsolatban Schiller nyomán a *III.4 alfejezetben* már

megjegyeztük, hogy annak vonatkozó érdekképviseletét a Google felvállaltan morális és anyagi támogatásban részesíti.

A szerző mindenestre több ízben visszautasítja azon vádakát és feltevéseket, hogy politikai indíttatásból, *ad absurdum* külföldi erőkkel, pl. a CIA-vel kollaborálva készítené elő a forradalmat (2013: pp.108-112; p.203; p.244).

Ekképp e fenti leírásaiból számomra egy technokrata transznacionális értékekhez és érdekekhez nagyon közelálló, ugyanakkor hazája és népe sorsának jobbulásáért elkötelezetten tenni akaró személy portréja körvonalazódik, aki vélhetően egyszerre propagálta, és egyszerre használta sikerrel ezen eszközöket saját belátása szerint.

Következzen az egyiptomi Mohamed al-Gawhari (2015) sok tekintetben tulajdonképpen azonos tanulságokat levonó elbeszélése az egyiptomi fejleményekről.

Az ő értelmezése szerint a digitális médiának az arab tavasz során játszott pontos szerepe országról országra különbözik, minthogy az mindenekelőtt digitális jelenléttel rendelkező, egymással online összeköttetésben lévő, a „technológiai rafinéria” különféle fokozataival jellemezhető (transznacionális technokrata?), legalább egy online „eszközt” magabiztosan használó aktivisták nagy hálózatától függ.

Fentiek teljesülésére al-Gawhari Tunézia mellett kifejezetten Egyiptomot hozza fel példaként, „ahol az online tér már-már az egyetlen olyan szabad és alternatív tér volt, ahol az aktivisták és a netezők [*netizenek*] összegyűltek, hogy szabadon megvitathassanak olyan tabutémákat, mint a vallás, a nemiség és a politika”.

Egyiptom esetében a közösségi médiára katalizátori szerep hárult. Nincs szó Facebook-, Twitter-, vagy digitális média-forradalmakról, ugyanakkor egy amerikai propagandaeszközzel sem, mint ami például Kuba esetében csúfos kudarcba torkollott 2010-12 között.

Al-Gawhari szerint a fő oka annak, hogy a digitális média a fenti folyamatok számára felületet biztosított, az volt, hogy a közösségi média körei Egyiptomban képesek voltak organikusan (a.m. alulról és spontán) szerveződni a már korábban is létező hálózatok alapjain, röviddel azelőtt, hogy a világháló tömegesen terjedni (vö.: Stepanova 2011) kezdett volna. Nézzük az al-Gawhari számára releváns eseményeket kronológiai sorrendben:

2000-ben a második palesztin intifáda idején egyiptomi aktivisták egy csoportja

ismerkedett össze a palesztinok melletti szimpátiatüntetés-sorozaton. Ugyanők 2003-ban az iraki háború ellen is kinyilvánították nemtetszésüket. 2004 vége felé megjelent az egyiptomi bloggerek első hulláma is a színen.

Az ezt követő években az egyiptomi politikai színtér a tömegek szintjén érezhetően forrósodni kezdett a Ghoneim (2013) által is kimerítően bemutatott, posztkoloniális szociológiai struktúrák árnyékában.

A forradalom ötödik évfordulóján írt visszaemlékezésében Manār ‘Abdalfattāh (2016) megerősíti, hogy az igen erőteljes szociális igazságtalanság, a gazdasági-pénzügyi összeomlás nyomán előállt életszínvonalbeli romlás és a politikai elitnek a mindezzel való érdemi szembenézése helyetti, valóságtól elrugaszkodásra következtetni engedő lépései és nyilatkozatai egyaránt hozzájárultak az elégedetlenség egyre erőteljesebb kifejeződéséhez. Amíg 2003-ban 86 tüntetést dokumentáltak Egyiptomban, addig 2008-ban már 900-at.

Al-Gawhari visszaemlékezése szerint olyan fejlemények fényében, mint az egyiptomi utcákon az iszlám világ olyan meghatározó napjain, mint a böjt megtörésének ünnepe, vagy az áldozati ünnepen zajló tömeges nemi zaklatások (Rifaat 2008), vagy a hivatali visszaélések és a karhatalmi túlkapások dokumentációja és online keringése például Wael Abbas blogger által, vagy az online közösségek valóságos, nem hivatalos, személyes „offline” találkozóit megtestesítő, ’tweetup’-nak nevezett rendezvények¹²⁰, az egyiptomi hálózati színtér „organikusan szerveződve, exponenciálisan terjeszkedni kezdett”.

2008-ban az akkori kormányzati információs és döntéshozatali központ által közzétett jelentés becslései szerint (Ikhwanweb 2008) Egyiptomban 160 ezer blogot találunk. A 2009-ben 24%-os elterjedtséget elérő (ITU 2011) világháló – előre tolt karjával, a digitális médiával – a társadalmi aktivizmus tükörképe.

Ghoneim (2003: p.54) szintén utal az internet – és különösen a blogoszféra – rohamos térnyerésére a forradalom előtti Egyiptomban: „míg 2004-ben csak 1,5 millióan voltak [az internethasználók az országban], addig 2008-ra 13,6 millióan lettek. Pezsegtek a vitafórumok, chatszobák, virágoztak a blogok: sokan itt fejthették ki először szabadon véleményüket. Az állambiztonság néha letartóztatott vagy zaklatott egy-egy bloggert,

---

¹²⁰ Az effajta, integrált (online és offline) tevékenységre példa az ún. Cairo TweetUp-sorozat, melyre jóval a forradalom előtt került sor az egyiptomi fővárosban 2009-ben.

mert olyan érzékeny ügybe piszkáltak bele vagy olyan hírt osztottak meg, ami nem tetszett a rezsimnek. De a politikai bloggerek száma csak nőtt.”

2009-ben pedig megszületett a Mindannyian Khaled Said-ok vagyunk Facebook-oldal, a többi pedig már történelem – véli al-Gawhari.

Releváns lehet, hogy az egyiptomi forradalom harmadik évfordulóján arról írt Manšūr 'Abū'l-'Azm (2014) az al-Ahram egyiptomi újságban, hogy egyre szélesebb azok tábora, akik a líbiai, egyiptomi, szíriai, iraki, bahreini és jemeni „általános káosz” láttán úgy vélik, hogy külpolitikai napirendek és geostratégiai érdekek – melyek nyers képvisellete tetten érhető a soron következő kubai esettanulmány lakmuszpapírján – mentén destabilizálódtak az említett országok. Szintén felveti a kérdést Morozovhoz (2013) és az egyiptomi blogoszféra jelentős részéhez hasonlóan, hogy véletlen-e az, hogy az egyiptomi forradalom egyik központi alakja a Web 2.0-s alkalmazások egyiptomi eljövételét ünneplő internetes aktivista Váil Ghoneim, aki történetesen a Google egyik munkatársa. Az ilyen jellegű összefüggéseknek az eddigiektől alaposabb bemutatása meghaladja e disszertáció kereteit, ezért eltenném őket további elmélkedésre, ugyanakkor a fentieknek megfelelően e szempontok figyelembe vételét a magam részéről megfontolásra érdemesnek tartom.

Ezen a ponton szükségesnek tartom – mindenféle, a szóban forgó szerzők ténykedését kompromittálni hivatott szándék nélkül – Edward Saidot idézni a kritikai diskurzuselemzésnek az esettanulmány elején előre bocsátott relevanciájával összhangban. Said (1978/2000: p.24) úgy látja, hogy „senki nem találta még fel azt az eljárást, mellyel függetleníteni lehetne a tudóst az őt körülvevő környezettől, attól a ténytől, hogy tudatosan vagy öntudatlanul egy bizonyos társadalmi kaszthoz tartozik, vagy a világról alkotott elképzeléseitől, vagy társadalmi helyzetétől, vagy éppenséggel attól, hogy egy adott társadalom tagjaként éli mindennapjait. Ezek a tényezők mind jelen vannak a munkájában, még akkor is, ha jó szándékúan igyekszik megőrizni függetlenségét, s megpróbál túllépni előítéletein, és megkísérli távol tartani magát a hétköznapiok kíméletet nem ismerő kötöttségeitől. Az igazság az, hogy létezik az ismereteknek egy olyan halmaza, amelyek kevésbé pártatlanok, mint az őket összegyűjtő, a hétköznapiok hálójában vergődő egyén. Az ilyen ismeretek tehát nem tekinthetők automatikusan politikától mentesnek”. Ezeket a megállapításokat vallja Walter Mignolo (2011: p.xxiv; és p.123) a megismerő alany és a megismert tárgy viszonyában, szemben a modern episztemológiával, továbbá elismeri azokat Em Griffin

(2003: p.12) is: a kritikus posztmodern kutatók fenntartják, hogy a megismerőt a megismerttől soha nem tudjuk teljesen elválasztani. Ahogy Anderson megjegyezte: az igazság nem állapot, hanem küzdelem (Anderson 1996: p.120). A palesztin, jordániai és izraeli nacionalizmusra összpontosító palesztin posztkolonialista politológus és történész Joseph Massad (2015) szerint az európai és amerikai finanszírozást élvező nem-kormányzati szervek változatlanul elkötelezettek azon liberális elképzelés iránt, hogy működhet egyéni ágencia [*individual agency*] a strukturális és intézményes hatalom keretén kívül. Massad ezzel a megközelítéssel szemben úgy véli, hogy a jelen diskurzusainak értelmezésekor szükség van a – korábban e disszertáció során is bemutatott – gyarmatosítási és imperialista történelemnek és e hatalmi viszonyok napjainkig érő folytonosságának figyelembe vételére.

Mindenesetre a két idézett egyiptomi szerzőnek igaza lehet abban, hogy Egyiptomban az állami szektor hivatali visszaélései és a különféle átláthatatlan, a nomenklátúra érdekeltségeinek figyelembe vételével köttetett privatizációs ügyletek, a dolgozók idő előtti nyugdíjazásai miatt a forradalmat megelőzően izzott a társadalmpolitikai légkör és felfokozódott a közhangulat, tüntetésekké torkollva. Azt is elfogadhatjuk a két szerzőre támaszkodva, hogy e társadalmpolitikai jelenségek és demonstrációk híre főként csupán a világhálós berkekben terjedhetett, hiszen a hagyományos média nem számolt be ezekről az eseményekről, a demonstrálók ilyenformán csakis online csatornákon, majd helyi véleményvezéreken keresztül értesülhettek a más helyszíneken történekről. Lényegében igazolva a digitális média sokféle forrású tájékozódást lehetővé tevő tulajdonságáról alkotott nézeteket (Castells 2007; Mignolo 2011 stb.).

VI.2 SZÍRIA - online társadalmi mozgalom: a rendszer mellett?

Szíria esettanulmánya egy 2011-es tartalomelemző vizsgálatomra támaszkodik. Ennek értelmében a Facebook-forradalom és generáció toposzainak, a rendszerellenes „organikus” szerveződéseknek a kritikája, amennyiben Szíria esetében a vonatkozó oldalakon és csoportokban a feltételezett „Facebook-generáció” jelentős része tulajdonképpen a rendszer mellett sorakozott fel (Iványi 2014b). A szíriai „FB-generáció” távolságtartása az ellenzéki mozgalommal szemben természetesen nem a közösségi médiának a társadalmi mozgalmakban betöltött szerepe ellen szól, hiszen a kritikus fellépés már önmagában is tekinthető társadalmi mozgalomnak. Azt viszont

jelzi, hogy azon teleologikus feltételezések, amelyek értelmében a különben nyugati eredetű technológiai apparátus és „meta-hálózat” a valóságban óhatatlanul is demokratikus mozgalommá nő, amely megdönti a diktatórikus rendszert, végtelenül leegyszerűsítő értelmezések. Miként az is, hogy csak idő kérdése a demokratizálódás, mihelyst a közösségi média alkalmazásai rendelkezésre állnak egy adott közösség számára.

E teóriám spekulatívnak és a kezelhetetlenül nagyszámú, releváns oldal fényében metodológiájában áthidalhatatlanul problematikusnak tűnhet, mindenesetre a módszertani nehézségek útvesztőjéből éppen a számok vezettek ki. Ehhez eligazítást nyújt a “kérdések határok nélkül – Szíriából” alkalmazás a Facebookon. A szíriai állami médiát a válaszadók többsége, 53 százaléka „igaznak” vélte, 47 százalék ellenében, akik azt „hazugnak” tartották. A „Maradjon Bassár el-Aszad (ar.: Baššār al-'Asad) államfő az ország élén?” kérdésre 7662 „igen” és 1621 „nem” válasz érkezett. A „Mit szeretne Szíria” kérdésre 4718 válaszadó „Bassár”-ral, 3978 „szabadsággal” válaszolt. Egy másik kérdés esetében, a provokatív-normatív megfogalmazás ellenére is, a válaszadók nem elhanyagolható része, 34 százaléka a „Szíria Aszadé”, míg a fennmaradó rész a „Szíria a nép” álláspontot képviselte. Az állami retorika egyik elemét, vagyis hogy „Szíriában fegyveres bandák gyilkolják a népet, míg a hadsereg megvédi azt”, 9175-en tartották valószínűnek, 8576 „nem” ellenében. „Ha népszavazás lenne, kapjon-e Bassár el-Aszad újabb alkotmányos felhatalmazást?” kérdésre 44 669 válaszadó támogatóan felelt, 39 723-an nem. Az „Elismered az ellenzéki Szíriai Átmeneti Nemzetgyűlést?” kérdés kapcsán 8970 nemmel 3852 igen áll szemben, míg további 686 főt nem érdekelt a kérdés. A megkérdezettek közül 7251-en azt szeretnék, hogy a világ Bassár el-Aszad elnök rendszerét támogassa, ezzel szemben 4174-en favorizálják a(z) ellenzéki) Nemzetgyűlést. Hasonlóan, 12 248 főt „szíriaiként” Bassár el-Aszad képvisel, és mindössze 5944-et reprezentál Burhan Ghalyun ellenzéki politikus. Természetesen e számok nem reprezentatívak, ám tükrükben semmiképpen nem állítható, hogy a közösségi médiát használó fiatalok egyöntetűen az elnök vagy rendszere ellen lennének, még esetlegesen az Aszkalaphosz-állam titkosszolgálati jelenlététől való félelem sem indokolná ezt, hiszen valószínűleg a rendszer igazi ellenzői ilyen esetben inkább egyszerűen tartózkodnának a „szavazástól.” E szíriai empiria, úgy vélem, szintén az „arab tavasz” diskurzus vizsgálatának kritikai jellegét sürgeti. Vagyis összetett társadalom-politikai okoktól elválaszthatatlan történésekkel állunk szemben,

amelyekben az „offline” előzményeké változatlanul a legfontosabb szerep, nemcsak az „online” történések.

Ugyanis a szóban forgó időszakban – azaz a konfliktus kezdetén 2011-ben –, a világsajtó időről időre olyan tüntetésekről számolt be, amelyek elsősorban, de nem kizárólag, a kevésbé urbanizált (a.m. internetlefedettséggel kevésbé rendelkező) vidéki részekre (Deraa, Deir az-Zawr, Qamishli) összpontosultak. Ha premisszákként el is fogadjuk, hogy a Facebook generálhat forradalmat, illetve, hogy Szíriában forradalom van, valószínűleg közel járunk az igazsághoz, ám ebből azt a következtetést levonni, hogy a szíriai egy „Facebook-forradalom”, az „utótag állításának” klasszikus logikai hibája lenne.

Kathleen M. Carley és Jürgen Pfeffer (2012) tanulmánya arra a következtetésre jut, hogy a digitális média világában lehetővé válik a nagyobb csoportok mozgósítása, a gyorsabb koordináció, a figyelem felhívása a különleges ügyekre, valamint a tájékoztatás azokról. Fontos azonban, hogy a szerzők éppen a szíriai tapasztalatok nyomán ismerik fel: nem a digitális média okozta az arab forradalmakat. A szíriai és az arab tavaszra irányuló kutatások inkább azt sugallják, hogy a közösségi média egyfajta koordinációs mechanizmust biztosít, amely lehetővé teszi, vagy éppenséggel mérsékli a tevékenységet, nem pedig egy aktivitást okozó erő.

Az elhúzódó szíriai válságra vonatkozó kutatásom lényegében osztja Carley és Pfeffer tanulmányának általános következtetését, vagyis azt, hogy elvileg nem zárható ki a közösségi média társadalmi mozgalmakban játszott hipotetikus „katalizátori” szerepe. Ennek tükrében Szíria esetében a gyakorlatban konkrétan a közösségi média utóbbi tulajdonsága érvényesült, vagyis a tevékenység mérséklése, tekintettel arra, hogy a vonatkozó oldalakon és csoportokban a feltételezett „Facebook-generáció” számottevő arányban sorakozott fel tulajdonképpen a rendszer mellett (*l. fentebb, illetve alább*).

Miriyam Aouragh 2013-as tanulmánya szintén rámutat, hogy igaz ugyan, hogy Szíria a második legintenzívebben keringő téma az arab világ internetes szférájában, ám az ország összlakosságának kevesebb, mint egy százaléka használja rendszeresen a mikroblogoló szolgáltatást. A szerző az R Shief virtuális tartalomelemző műhely vizsgálatára alapozva arra is kitér, hogy Szíria esetében jelentősen eltér az arab és az angol nyelvű aktivitás tárgyköre, egyes releváns témákra vonatkozó arab nyelvű találatok nem jelennek meg az angol „újramegosztások” [*retweet*] között. Aouragh

mege erősíti, hogy számtalan „ellenforradalmi” oldal van, illetve ebből hozzáam hasonlóan azt a következtetést vonja le, hogy Bassár el-Aszad nagyban támaszkodik az antiimperialista igazolásra és a mindezt övező jelképrendszerre, hogy hiteltelenítse a forradalmi mozgalmat.

A szíriai ellenzéki zászlót profilképként kitűző The Syrian Revolution¹²¹ hivatalos oldal 2015-ben több mint 1,1 millió követőt számlált, 2017-ben pedig már több mint hétmilliót. Utóbbi érték természetesen nagyságrendileg magasabb, mint a rezsibarát oldalak támogatottsága. Igaz, ebből nem érdemes magukra a szíriai történésekre nézve messzemenő következtetéseket levonni, hiszen az adat magába foglal számos külföldi szimpatizánst, illetve azokat is, akik pusztán tájékozódni szeretnének a történésekkel kapcsolatban, ezért csatlakoznak az oldalhoz, az esetlegesen oda-vissza, akár a rezsimitől, akár a rezsim ellenében, gyakorolt hatalmi manipulációról nem is beszélve.

Bassár el-Aszad különféle angol és arab nyelvű oldalai közül az államfőnek dedikált arab nyelvű *Qā'id al-muqāwamat as-sayyid ar-Ra'īs Baššār al-Assad*¹²² [Az ellenállás vezetője, Bassár el-Aszad elnök úr] a maga közel 360 ezres követőjével a legnépszerűbb. Kevesebb érdeklődőt vonzott az államfőnek dedikált angol nyelvű oldal¹²³ 212 ezres létszámmal. Egy másik, az államfő mellett kiálló arab nyelvű oldal, a *Baššār al-Assad Sayyid ar-Riğāl* [Bassár el-Aszad, a férfiak ura] követőinek száma 2016 tavaszán körülbelül 130 ezer főt tett ki.¹²⁴

Az *aš-Šafħat ad-dā'ima li's- sayyid ar-ra'īs Baššār al-Assad*¹²⁵ oldal [Bassár el-Aszad elnök urat támogató oldal] 2017 őszén hozzávetőleg 45 ezer tetszésnyilvánítást könyvelt el.

Ezek az oldalak a rezsim narratívájának megfelelően éltetik a szíriai-orosz szövetséget, hirdetik a palesztin néppel való szolidaritást, „el a kezekkel Szíriától” üzenetet hordozó

---

¹²¹ Elérhető online: <https://www.facebook.com/Syrian.Revolution/?fref=ts> (Letöltve: 2017. október 29.)

¹²² Elérhető online: <https://www.facebook.com/kaedalmukawma/?fref=ts> (Letöltve: 2017. október 29.)

¹²³ Elérhető online: <https://www.facebook.com/Bashar.Al.Assad.page/> (Letöltve: 2017. október 29.)

¹²⁴ Elérhető online: <https://www.facebook.com/alnmr.sohel.hasan/?fref=ts> (Letöltve: 2016. március 17.) Az oldal 2017. október 29-én már nem volt elérhető.

¹²⁵ Elérhető online: <https://www.facebook.com/we.want.bashar.al.asad1/?fref=ts> (Letöltve: 2017. október 29.)

szöveg- és képi elemekkel, Szíriával szembeni nemzetközi összeesküvést (a. m. nagyhatalmi geostratégiai érdekérvényesítést) vizionálva, az elnököt ennek a honvédő-militáns ethosznak megfelelően gyakran katonai egyenruhában ábrázolva.

Az, hogy az immár hetedik éve tartó szíriai válságban e kutatásom szerint nem a digitális média bizonyult az események katalizátorának, hiszen tulajdonképpen a digitális utópista víziókban időről időre visszaköszönő úgynevezett „Facebook-generáció” jelentős része a kezdetektől éppenséggel az Aszad-rendszer mellett sorakozott fel, élére állítja a digitális média társadalmi mozgalmakban játszott hipotetikus szerepét boncolgató kérdést.

E felismerés nemzetközileg is egyedülálló, hiszen a digitális utópizmus értelemszerűen nem vesz tudomást e jelenségről. Jevgenyij Morozov (2011) hallatlanul fontos és gondolatébresztő *Dark Side of Internet Freedom* c. könyvében a digitális médiahasználat számos kontextuális variánsának áttekintésekor is inkább az elnyomó környezet általi irányított mobilizálás, illetve a szélsőségesek általi felhasználás eseteire helyezi a hangsúlyt.

VI.3 KÉTNYELVŰ DÉL-SZLOVÁKIA ONLINE MOZGALOM: a társadalmi erőter szabad tartományai

A 2011-ben alapított Kétnyelvű Dél-Szlovákia (továbbiakban: KDSz) küldetése, hogy ösztönözze a kétnyelvű köznevek népszerűsítését a magyarlakta felvidéki településeken. Ez a szerkezeti egység e mozgalom, illetve KDSz online dimenziójára és releváns tapasztalatainak kiértékelésére¹²⁶ összpontosít.

Mindezt annak a szolgálatában, hogy rámutassunk, a digitális média esetében, noha *elengedhetetlen* a politikai gazdaságtani, illetve társadalmi tényezők tekintetbe vétele, bizonyos tapasztalatok nagyon is a társadalmi részvételt elősegítő potenciálra (Croteau-Hoynes 2003: p.250; Ghoneim 2013: p.336) engednek következtetni.

Bizonyos, különben a hagyományos média által is bemutatott (The Spectator 2017) fejlemények eredményeként kétnyelvű köztéri feliratok kerültek egyes többségében

---

¹²⁶ E vizsgálódás hosszabb terjedelemben a KOMÉ angol nyelvű kommunikációméleti folyóirat 5. évfolyam második számában került közlésre, bővebben I. Iványi, Márton (2017) Digital Realism: A Dialectic Approach To Understanding Digital Media's Social Functions In View Of Ethnic-Identity Related Online Activism. In KOMÉ: 5 (2): pp. 1-18.

magyar lakta dél-szlovákiai városok, jelesül Dunaszerdahely és Révkomárom vasúti pályaudvaraira idén április 21-én. A kormányrendelet értelmében azon települések, melyeken a kisebbségi származásúak aránya meghaladja a törvényileg előírt 20%-ot, kötelesek az adott kisebbség nyelvén táblákat és feliratokat elhelyezni idén szeptember végéig. A jogszabály 55 szlovákiai állomáson 55 kétnyelvű - 54 magyar és egy ruszin nyelvű – tábla elhelyezését írja elő a vasúti pályaudvarokon.

E fenti fejlemények a Kétnyelvű Dél-Szlovákia mozgalom célkitűzéseivel összhangban teljesültek, és Facebook-csoportjuk oldalán is megtalálhatók (l. *lejjebb*).

2017. május 30-án a csoport közel 15 ezer támogatót számlált.

Egy vele készült interjúban az egyik aktivista kifejezte meggyőződését, hogy ezen ügy nem szerepelhetett volna a szlovákiai magyar érdekképviselő központi témái között, ha a civil szféra – ezalatt nemcsak a KDSz-t értve – nem karolta volna fel azt, és az érintettek nem éreznék úgy, hogy szinergiában érdemes foglalkozni velük (Maszol 2017). Ghoneimnél több alkalommal is láthattuk a „fősodorbéli” média számára jelentett inspirációt, illetve azon kölcsönhatásokat, melyek eredményeként közüggé válik egy-egy online kezdeményezés.

Hasonló szellemben teszi közzé a Facebook-oldalán a KDSz a mozgalom céljainak, alapelveinek és eszközeinek, illetve a politikához való viszonyulásának az ismertetését a következők szerint:

„Kik vagyunk? – Olyan civil aktivisták, akik nehezményezik, hogy a magyar nyelv mindinkább háttérbe szorul Dél-Szlovákiában, holott anyanyelvünk írásos és szóbeli használatára törvény adta jogunk van.

Mit akarunk? – Mindenekelőtt a magyar nyelv vizuális diszkriminációjának megszüntetését, ennek révén pedig egy magabiztosabb szlovákiai magyar közösséget, amely bátran él jogaival és büszkén felvállalja hovatartozását. A kétnyelvű feliratok a magyarok elismeréséről szólnak, arról az elismerésről, ami nemcsak a többségben lévőket illeti meg, hanem a kisebbségben élőknek is ugyanúgy jár. Nem az értelmetlen etnikai konfliktusok kiélezése a célunk, pusztán arra törekszünk, hogy közösségünk tudatosítsa nyelvhasználati jogait és lehetőségeit, a nemzetek pedig kölcsönösen tartsák tiszteletben ezeket a jogokat.

Hangsúlyozzuk, hogy nincs semmiféle problémánk a szlovák nyelvhasználattal, nem is áll szándékunkban semmilyen módon csorbítani a szlovák nyelvet használók jogait – mi

a teljes kétnyelvűséget szeretnénk elérni! Egy olyan állapotot, amely teljesen természetesnek számít Európa más országában, ahol őshonos kisebbségek élnek. Hisszük, hogy így hozzájárulunk egy toleránsabb társadalom megteremtéséhez, amely nyelvi és szokásaiban is sokszínű, és méltó az európai jelzőre. Az internetes felmérések és a személyes visszajelzések is megerősítik, hogy a kétnyelvű feliratokra valós igény van.

Milyen eszközökkel teszünk céljainkért? – Alapelveink az emberi méltóság tiszteletben tartása és az erőszakmentesség. Eszközeink a civil érdekérvényesítés: a kétnyelvűség témájának felvetése, a közvélemény figyelmének felhívása és a nyomásgyakorlás. Mindhárom eszköz bevett módszer egy jól működő demokráciában”.

Ezt követően támpontot ad az oldal immár egy, a jelen disszertáció témájához közvetlenül kapcsolódó tekintetben is:

„Van köze a szervezőknek valamilyen politikai párthoz vagy ideológiához? – A kezdeményezés mentes a politikától, a magyar nyelv megőrzése független bármiféle párttól. Valljuk, hogy hétköznapi civilként is lehetőségünk van fellépni a közállapotok javítása érdekében. Közös érdekünk, hogy mindenki otthon érezhesse magát az országban nemzetiséghez való tartozástól függetlenül. Ezt pedig csak úgy lehet elérni, ha senki anyanyelve sem számít másodrangúnak szülőföldjén.

Mit tehetsz Te a kétnyelvűség megvalósulásáért? – A kitűzött cél nem érhető el széleskörű polgári összefogás nélkül. Nyelvünk megmaradásának kulcsa mindannyiunk kezében van! Már azzal is sokat segítesz, ha legközelebb az üzletben szóvá teszed a magyar feliratok hiányát vagy kikéred a panaszkönyvet. Hatásos lehet az a módszer, hogy ott vásárolj, ahol megtisztelik anyanyelved. A pénztárcád az egyik leghatékonyabb eszköz a kezében!

Érdekes követni a Facebook-oldalunkat, ahol tartalmaink megosztásával segítheted a kétnyelvűség ügyét. Ha vitába kerülsz, használd a kétnyelvűségi útmutatót, aminek segítségével meggyőzően érvelhetsz a magyar nyelvhasználat mellett”.

A profilismertető alatt „mértőkövekként” fel vannak tüntetve a mozgalom javarészt 2011-ben és 2012-ben végrehajtott akciói is az alábbiak szerint:

2012. február 12. Az Érsekújváron és Párkányon áthaladó AVALA nemzetközi gyorsvonaton civilek a történelem során először tájékoztatták az utasokat a szlovák mellett magyar nyelven is.

2012. január 14. A Kétnyelvű Dél-Szlovákia aktivistái 34 településen összesen 77 hiányzó kisebbségi nyelvű helynévtáblát regisztráltak.

2016. október 16. Dél-Szlovákia első kétnyelvű közlekedési táblája.

2011. szeptember 4. A vasútállomáson civilek évtizedek óta először köszöntötték magyarul és angolul is az utasokat.

2011 augusztus 1. Aktivistáink Füleken, Ipolyságon, Zselízen, Rimaszombaton, Tornalján és Rozsnyón matricáztak.

Ebben az esetben, bár a felsorolt fejlemények inkább a digitális ábrázolás öntudatos referenciáit tükrözik, mint a közvetlen mobilizáló [ang.: *offline-to-online*] funkciókat önmagukban, az alábbiakban ismertetett digitális aktivizmus egyéb vonásaival együtt élénk kölcsönhatást jeleznek az „offline” és az „online” szférák között.

Mindez hipotetikusán teljesíti a nyilvánosság normatív, Neuman et al.-féle (2011), következő kritériumrendszerét: 1) a polgárok széles körének bevonása a racionális tanácskozásba; 2) a közbeszéd napirendjének befolyásolására való képesség; 3) abbéli képesség a figyelem sikeres felhívását követően, hogy könnyebbé váljon a racionális, kritikus vita és a kollektív akaratképzés; 4) a diszkurzív egyenlőség és a kölcsönös tisztelet – azon lehetőség a kollektív tanácskozás során, hogy az érvelést annak őszintesége és meggyőző ereje alapján értékeljék, ne pedig a felszólaló státusza alapján; 5) kényszerítő külső kényszerek hiánya; 6) a politikai gondolkodás szisztematikus elterelésének a hiánya.

A kutatás azt mutatja, hogy a közelmúltban, a sikeres közjogi fejlesztésekkel párhuzamosan, az oldal által közölt tartalmak átlagosan 208 reakciót és 4 támogató megjegyzést vonzottak megosztásonként, amelyeket körülbelül átlagosan mintegy 12 alkalommal osztottak újra meg a csoporttagok.

A legnagyobb visszajelzést az oldalnak azon 2017. április 27-i hír könyvelhette el, amely a rimaszombati (Rimavská Sobota) vasútállomás új, kétnyelvű feliratáról számolt be az alábbi képaláírás kíséretében: „Történelmi pillanat: 1945 óta először visel magyar nevet a vasútállomás!”

Az ehhez hasonló és egyéb tartalom jelentős figyelmet vált ki a követők részéről, akik támogató, ún. hangulatjelekkel [ang.: *emoticon*] látják el a megosztásokat, további

célokat határoznak meg, illetve megvitatják azokat, általában a szolidaritás érzésével (l. Neuman és tsai. 1., 3-4. és 5. kritériumát).

A populáris kultúra által ihletett üzenetek és az internetes mém-alapú kommunikáció elterjedt az oldalon, például: „ha nincs pénz a magyar feliratokra, akkor miért kell a magyaroknak adót fizetniük?”, vagy: „Viccesnek találsz az akcentusomat?” „Én kétnyelvű vagyok” – olvasható a személyt kinevető Di Caprio-karakter szóbuborékjában. A szójátékok rendszeresen parodizálják a sovinszta magatartást: Slovensko Slovákom, Komárno Komárom! (jel.: Szlovákia a Szlovákoké, Komárom a Komáromiaké!)

Az oldal gyakran közöl online petíciókat az oldal profiljával összhangban. Más esetekben a magyar nyelvhasználatnak a Kárpát-medence más területeiről szóló releváns tapasztalatait elevenítik fel, összevetve például a különféle erdélyi áruházak magyar feliratainak státuszát a dél-szlovákiaiakkal. Ezen kívül az oldal rendszeresen tesz közzé hirdetéseket azon intézményekről és eseményekről, amelyek a magyar etnikai önazonosság-tudathoz kapcsolódnak, például a Pozsonyi Magyar Szakkollégium felvételi pályázatait is. Az oldal kölcsönhatásba lép a magyar nyelvű sajtóorgánumokkal is (vö. Neuman és tsai 2. kritériumával), mint például a Parameter.sk, amely magát a „Szlovákiában a leglátogatottabb magyar hírportálként” aposztrofálja. Ghoneimnél láthattuk már közvetlenül is e mozzanat jelentőségét az egyes mozgalmak céljainak elérésében.

A tartalom következetes kétnyelvűséget képvisel, ami visszaköszön a csoport profiljának ismertetőjében és a megosztott bejegyzések többségében. Ez utóbbiakat a szupranacionális és regionális kilátások jellemzik, ekképp más EU-tagállamok „jó gyakorlatait” (pl. svéd nyelv helyzete Finnország egyes részein, Dél-Tirol stb.) tekintik igazodási vagy viszonyítási pontokként, gyakran normatív erővel hivatkozva egyes kedvező példákra.

Következőleg, az oldalnak sikerült közvetítenie, gondoznia egy olyan ethoszt és küldetésstudatot, amely hozzájárul a társadalmi identitás és csoportos elköteleződés fennmaradásához és a létszám bővüléséhez.

Egy általam 2017. szeptemberben döntő többségükben (90,6%) felvidékiek körében végzett, tizenegy kérdésből álló anonim felmérés tanulságai szerint, a legtöbb követő *inkább gyakran* látogatja az oldalt; nagy, illetve kiemelt jelentőséget tulajdonít a magyar

önazonosság-tudatnak; a KDSz korábbi eszközeit (ideértve a matricázást, a tömegközlekedésen nyújtott magyar nyelvű tájékoztatást stb.), illetve a tiltakozás online és mindennapi formáinak az összehangolását tekinti működőképesnek a dél-szlovákiai kétnyelvűség előmozdítása szempontjából. A többség szerint ezen felül a demonstrációk, úgynevezett villámcsődületek [angolul: *flashmob*] és online petíciók hozzájárulhatnak a kétnyelvűség céljának eléréséhez; részt tervez venni a hagyományos, valós életben zajló [*offline*] megmozdulásokban, ha erre lehetősége nyílik, és/vagy a világhálós eszközöket ebben a tekintetben elegendőnek véli; nem tekint ellenséges érzelmekkel a szlovák nemzetiségre, ugyanakkor egyes állami intézkedéseket kifogásol; valamint a KDSz-oldalon felül több magyar és szlovák hírforrásból is tájékozódik.

A felmérés kérdései és eredményei részletesen:

1. Mennyire követi rendszeresen a Kétnyelvű Dél-szlovákia FB-oldalát és Facebookon megosztott tartalmait?

- a) naponta (13,2%);
- b) nem napi, hanem gyakran (49,9%);
- c) értesítés esetén alkalmanként (31,5%);
- d) egyéb (5,4%).

2. Fontos-e az Ön számára a magyar nyelv nyilvános használata Dél-Szlovákiában?

- a) különleges jelentőséggel bír (83,8%);
- b) inkább fontos (16,2%);
- c) nem fontos (0%).

3. Számít Önnek a magyar önazonosság-tudat?

- a) Különleges jelentőséggel bír (83,8%);
- b) igen fontos (16,2%);
- c) nem fontos (0%).

4. Mely módszereket tekinti a legműködőképesebbnek a kétnyelvűség támogatására Dél-Szlovákiában?

- a) A KDSz által használt korábbi eszközök, például matricák elhelyezése, magyar nyelvű tájékoztatás a tömegközlekedésben stb. (48,6%);
- b) a tiltakozás békés, online és offline válfajai (40,5%);

c) a polgári engedetlenség (2,6%);

d) egyéb (8,3%), beleértve: politikai lépéseket (4,1%), radikális lépéseket (például a szlovák címkék megsemmisítése, nyílt konfrontáció a jogsértő személyekkel vagy intézményekkel - (0%); a magyar nyelv használatával minden lehetséges helyen, beleértve még a Facebookon is (4,1%)

5. Mely KDSz birtokában lévő eszközök járulhatnak a leginkább hozzá a kétnyelvűség biztosításához?

a) tiltakozások, villámcsődületek szervezése (57,1%);

b) online petíciók összeállítása (2,7%);

c) törvényszerű, online „gerrillamódszerek” (pl. linkek elhelyezése más oldalakon) (37,1%);

d) egyéb (3,1%)

6. Jelen tervez-e lenni a jövőben az oldal céljaihoz kapcsolódó eseményeken?

a) Természetesen, hiszen kiemelt ügyről van szó (5,1%);

b) Igen, ha lehetőségem nyílik rá (35,9%);

c) Nem, hiszen az online támogatás elegendő (35,9%);

d) Nem (23,1%)

7. Beszél Ön szlovákul?

a) Igen (84,4%);

b) Inkább csak megértetem magam (6,2%);

c) Beszélek, de elvből nem használom (0%);

d) Nem (9,4%)

8. Zavarja-e a szlovák állam viszonyulása a magyar nyelvhasználathoz?

a) Igen, nagyon is (34,4%);

b) Javulást érzektem az utóbbi időben, de attól még zavar (43,8%);

c) Nem zavar, hiszen meg lehet őket is érteni ebben a tekintetben (15,6%);

d) Nem zavar (6,2%)

9. Hogyan viszonyul Szlovákiához, a szlovák néphez és kultúrához?

- a) Ellenséges (5,1%);
- b) Nem szeretem őket a történelmi trauma és/vagy az állami magatartás miatt (10,1%);
- c) Nincs problémám velük, egyes állami intézkedések ellenben zavarnak (78,1%);
- d) Szeretem őket a hasonló mentalitásuk és a hasonló történelmi fejlődésük miatt, az állami politikát is meg lehet érteni (6,7%)

10. Mely online oldalak alapján tájékozódik a felvidéki magyarság ügyeiről általában és a nyelvhasználat ügyéről?

- a) Csak a KDSz, vagy az általa megosztott tartalmak által (6,3%);
- b) A KDSz mellett további, magyar nyelvű oldalak által (25%);
- c) Magyar és szlovák források alapján egyaránt (53,1%);
- d) Nem tájékozodom (15,6%)

11. Honnan származik?

- a) Felvidék/Dél-Szlovákia (90,6%);
- b) Anyaország (9,4%);
- c) Egyéb (0%)

A KDSz-csoporttagok körében végzett felmérés jelzi, hogy a nyelvhasználat ügye, illetve a kollektív identitás egyaránt meghatározó az oldalon. Ezek reprezentációjához, valamint kinyilvánításához, valamint az ügy napirenden tartásának kollektív igényéhez az oldal „új fórumot” teremtett.

A felmérés fényében az *VI.1 Egyiptomi esettanulmány* tanulsága szerint a digitális/közösségi média időnként lehet a kritikus, szabad véleménynyilvánítás fóruma (vö. Ghoneim 2013: p.85; p.94).

A KDSz ezen kívül a szolidaritás érzését erősítő felületnek bizonyult (vö. Ghoneim 2013: 87), amennyiben „mindenféle háttérű férfiak és nők, tizennégy és negyven év közöttiek személyesítették meg a mozgalmat. A szolidaritás a világ különböző tájain élő egyiptomiakat és más országokban élő arabokat forrasztott össze”. *Per analogiam* a KDSz mozgalom tagjai részéről szintén földrajzi és politikai határokon átívelően (hiszen a csoporttagok jelentős része, illetve a kérdőív válaszadóinak közel 10%-a nem

felvidéki) övezte érdeklődés az oldal céljaihoz kapcsolódó fejleményeket, illetve azok online dokumentációját, változatos megnyilvánulási formákat eredményezve.

Egy további tanulság, amely tekintetében párhuzam vonható e különben teljesen eltérő társadalmi és világhálós környezettel, az az, hogy az adott cél – annak indítékaitól függetlenül – eléréséhez közelebb visz az interakció a hagyományos médiumokkal. Ghoneim (2013: p.99; p.264; p.275; p.303) több alkalommal utal rá, hogy az egyiptomi események felkeltették a főbb nemzetközi sajtóorgánumok (Al Arabiya, Al Jazeera, CNN, Reuters) figyelmét, ami a Kulluná Kháled Szaíd FB-oldal céljainak az eléréséhez is hozzájárult közvetetten.

További, fentebb áttekintett empirikus vagy diszkurzív tapasztalataink mellé a KDSz-mozgalom annyiban rendelkezhető, hogy a csoport *valóban* lehetővé tette tagjai számára, hogy „a valódi ügyekben” egyesíthessék erőiket (Ghoneim 2013: p.106). Bizonyos fokig a tapasztalatok igazolják Negroponte et al. (2013: p.6) azon meglátását is, mely szerint „a technológiákat az aktivisták használhatják a *status quo ellen*”.

Összességében mindez azt jelzi, hogy nyílhat szabad tartomány az online közösségi aktivizmus előtt, melynek a hipotézis harmadik része megerősítést nyert. Ám ez, illetve a kapcsolódó potenciál messze nem általános és semmiképpen nem univerzális érvényű.

Természetesen minden esetben szükséges a „helyi” történelmi és társadalompolitikai kontextus figyelembevétele, miként a digitális média politikai gazdaságtanáé is.

Nem szabad elfelejteni egyfelől, hogy Dél-Szlovákiában különböző szociológiai környezetet találunk, mint Egyiptomban. Ezzel együtt is, az állampolgári részvétel eltérő közjogi, politikai és szociokulturális meghatározóin túl is adódhatnak távoli párhuzamok, szigorúan csak a digitális médiahasználat mintái és mechanizmusai terén. Későbbi vizsgálódásaimban tervezem e felhasználási mintákat az adott földrajzi-politikai viszonyokba és történelmi fejlődésükbe ágyazottan kutatni, illetve összehasonlítani a különböző tapasztalatokat a centrum, a félperiféria és a periféria viszonylataiban, tehát kimondottan a világrendszer-elmélet perspektívájából.

A Kétnyelvű Dél-Szlovákia mozgalom ezúttal vizsgálatára azért vállalkoztam, mert úgy vélem, általa szembetűnik, hogy a geopolitika és politikai gazdasági *reáliái* nem feltétlenül zárják ki a digitális médiában rejlő potenciált az állampolgári részvételre.

Ugyanakkor a *III.3 alfejezetben* jelzetteknek megfelelően a kereskedelmi célú, globális szintéren folyó Panoptikon jelenség a fejlett világ sajátja is. Más szóval, ha az

Aszkalaphosz-állam nem is feltétlenül igyekszik elgáncsolni, illetve szankcionálni az online aktivitást, attól még a kereskedelmi célú *tracking* itt is könnyűszerrel jelen lehet.

VII. BEFEJEZÉS

E disszertáció a digitális média és a társadalmi mozgalmak viszonyrendszerének *felhasználói*, valamint *felhasználón túlmutató* kiterjedéseit meghatározó tényezőket kívánta feltérképezni, illetve elhelyezni egy tágabb társadalmi, politikai gazdaságtani és nemzetközi kapcsolati kontextusban.

Mindez egy interdiszciplináris, mindenekelőtt szempontrendszerének összetettségében újszerű és vizsgálati időhorizontjában 2017 végéig aktuális érvényű modellt és azon nyugvó hármas hipotézist eredményezett (*l. alább*). E szellemi termék sokat köszönhet azon kommunikációtörténeti, (nemzetközi) politikai gazdaságtani, társadalomkritikai, illetve posztkoloniális színezetű történelembölcseleti és kultúrakutatási elméleti klímának, illetve szakirodalomnak, amely, amelyre támaszkodtam megírása során.

Jelen értekezés a fentieket szem előtt tartva, a kommunikációelmélet posztmodern társadalomkritikai és kultúrakutatási hagyományával összefüggésben mindenekelőtt a digitális média társadalmi környezetét közelítette meg kritikai pozícióból. Ennek megfelelően a releváns politikai gazdasági, geopolitikai és szellemi alakzatok elhatárolásával egy következetesen végig metaforikus értelemben használt társadalmi erőter körvonalait rajzoltuk meg. E történelmi távlatokban kifejlődött politikai gazdaságtani struktúrák és geopolitikai erők számos megnyilvánulási formát ölthetnek. Ezek közé sorolom a teljesség igénye nélkül a transznacionális vállalatok és termékláncok megjelenését és XX-XXI. századi növekedését; az előbbiekkal összefonódó ideológiai és geopolitikai napirendeket; a felhasználást meghatározó (aszkalaphosz-) állami viszonyulást; továbbá előbbiek keresztmetszetében a digitális médiát ünneplő digitális utópizmust, ugyanakkor a szabad véleménynyilvánítás szabad pályáit, illetve tapasztalatait is.

Az övező társadalmi erőteret a tőkefelhalmozás általános parancsát és globális perspektíváit megfigyelő világrendszer-elmélet (Amin 1982; Arrighi 1995; Wallerstein 2010; Schiller 2014) alapjain közelítettem meg. Ennek esetleges eurocentrizmusát szem előtt tartva tudatosan integráltam egyes ellen-hegemón szerzők (Amin 2009; Mignolo

2011; Massad 2015) okfejtéseit is, hogy a modernitás, a kapitalizmus és a technológia napjainkig folytonos összefüggéseire alapozott elméleti keret létesülhessen.

A vilárendszer lehetővé tette néhány további tétel megfogalmazását is: a globális hegemon Egyesült Államok a '70-es évekkel válságba került, és ebből fakadóan különböző kiigazításokra kényszerül (Brenner 2006; Arrighi 2007; Wallerstein 2010), amelyeknek egyik lehetséges következménye a transznacionális vállalatok globális előretörése is.

A transznacionalitás folyamatainak és a hálózatoknak az empíriájával együtt sem vélem úgy azonban, például Hardt-Negrivel (2000; 2009) ellentétben, hogy az állam teljesen feloldódna absztrakt hálózatokban. Ugyanakkor nagyon is megjelenik a történelem színpadán egy új, hibrid és ellentmondásos szerkezet, amelynek eredményeként a transznacionális technokrata elit saját hegemon pozícióját biztosítani igyekszik (vö. Gramsci 1971; Overbeek 2004; Robinson 2004) és a mindenkori politikai vezetésekkel egyre szorosabban összefonódik (Dardot-Laval 2013; Piketty 2014: p.125). Ennek megfelelően a társadalmi erőter megközelíthető az állami logika és a mindezt meghaladó transznacionalitás felől is, ám talán a két aspektus együttes jelenlétére, és a kapitalista, illetve állami terjeszkedés egymásra utaltságára vonatkozó elképzelések (Harvey 2003; Robinson 2004; Overbeek 2004; Schiller 2014) visznek a legközelebb a viszonyok adekvát megértéséhez. Mint azt bemutattuk, mindez távolról sem jelenti az államok teljes visszaszorulását, amit a *II. fejezetben* terjedelmesen bemutatott nemzetközi kapcsolati és geopolitikai összefüggések érzékeltették (Mignolo 2011; Brzezinski 2013; Li Xing – Lin Hongyu 2014).

Az információs és kommunikációs technológia ebben az összefüggésben egyrészt a globális hegemonia válságából kivezetni hivatott, választható menekülőútként, másrészt külpolitikai prioritásként jelenik meg (Schiller 2014; Dornfeld 2016). Ennek a háttérben egyebek mellett az is áll, hogy az ún. hosszú visszaesésre adott válaszok eredményeként a hetvenes évektől előretörő (Lyotard 1984; Arrighi 1994; Overbeek 2004; Robinson 2004; Hardt-Negri 2000; 2009), tőkefelhalmozásban érdekelt transznacionális vállalatok jelentős – és talán egyre jelentősebb – mértékben éppenséggel az IKT-ágazatot képviseli (Aouragh 2012; Schiller 2014).

Hipotézisem második része értelmében a globális szintén az amerikai információs hegemonia állami követelése (Rice 2011; Negroponte 2013) és a transznacionális erők

terjeszkedése átfedéseinek (vö. Harvey 2003) közös következményeként generáltak, illetve spontán is megjelenik a digitális utópizmusnak a termékláncok bővülésével is kapcsolatba hozható diskurzusa (Gramsci 1971; Stuart Hall 1980). A digitális utópizmus egy modernizmusban gyökerező, utóbbi univerzalista eszményét továbbörökítő meggyőződés, melynek szellemisége a kezdetektől kíséri a szóban forgó eszközöket és általában a világhálót. Kiindulópontjai szerint a digitális technológiák és az általuk megvalósított online kommunikáció egyenjogúsítanak, továbbá az abba vetett hit, hogy a világháló inkább az elnyomottak kedvez, mint az elnyomónak.

E disszertáció során megkíséreltem azonosítani e számítógépes hálózati technológiák tulajdonságait keresztező társadalmi (a.m. hatalmi) tényezőket e digitális utópista nézetek tárgyszerű magjának felkutatása végett. Számos aspektus vizsgálata volt szükséges annak érdekében, hogy végül egy letisztult kép keletkezessen a maga árnyalataival, és egy átgondolt, adekvát és tudományos igényű válaszban kérdőjelezzem meg e szellemáramlatnak nemcsak az akadémiai szintéren gyökeret ereszteni kezdő, hanem a köztudatba is kiáramló nézetei mögötti előfeltevéseket.

Eszerint a digitális utópizmus következetlen abban a tekintetben, hogy nem vesz tudomást azon hatalmi attitűdről, amit az értekezés során következetesen Aszkalaphosz-államnak nevezünk, mely megnyilvánulhat az információszerző, -kontrolláló és a felhasználást szankcionáló mintákban, vagy éppenséggel túlértékeli a digitális média szerepét mindezen hatalmi viszonyokkal szemben.

A digitális utópizmus mindkét iránya a termékláncok és információáramlás állami és transznacionális, hibrid viszonyrendszeréből meríti erejét, amelyek találkoznak a tőkefelhalmozás világrendszeri parancsával, egyúttal a nyugati imperializmus hagyományaival (Quijano 2007; Amin 2009; Mignolo 2011) és geostratégiai napirendjével (Brzezinski 2012; Kagan 2015). E szellemáramlat közéleti erőfölénye, a hatalmi hegemoniából (Schiller 2014; Althusser 2014) és a rendszer adott szerkezetében domináns pozíciót elfoglaló szereplők, a. m. a transznacionális technokrata elit konszenzuskereséséből (Gramsci 1971; Overbeek 2004), valamint egy, a társadalmi interakciók során újratermelődő, spontán, kulturális jelentéssel egyaránt táplálkozik.

Az egyik olyan kontextus, ahol a fentiek a maguk eleveenségében jelennek meg, az arab világban a közelmúltban és napjainkban lejátszódó, intenzív társadalompolitikai átalakulásoké, illetve azok vélt vagy valós „online” előzményeiről alkotott felfogásoké.

A világhálón kezdődő arab forradalom mára toposszá vált. Ezekben az állításokban sok igazság rejlik, hiszen a digitális média hirdetési és mozgósító eszközként elvileg hozzájárulhatott a megmozdulások sikeréhez (Carley-Pfeffer 2012; Ghoneim 2013; al-Gawhari 2015; stb.).¹²⁷

Mindazonáltal felmerül, hogy a digitális média által megvalósítható egyenjogúsításra, demokratizálódásra vonatkozó, új nyilvánossághoz kapcsolódó digitális utópista beállítások, öndicsőítő reflexek nem légtüres térben keletkeznek. Ellenkezőleg, korpuszukon kiegyensúlyozatlan hatalmi erőviszonyok tükröződnek. Ebben a szellemben társadalomkritikai és politikai gazdaságtani szempontok mentén az értekezés kísérletet tesz arra, hogy az orientalista diskurzussal összefonódó modernista-technológia paradigmát, projekciós felületét és toposzát, az úgynevezett „Facebook-forradalmat” a korábbi, fentebb bemutatott összefüggéseknek megfelelően értelmezze és bontsa le.

Mindemellett hipotézisem harmadik része értelmében a társadalmi erőterben maradnak szabad tartományok a digitális média alapú online aktivizmus számára. A magam részéről úgy vélem, magáért beszél a digitális médiában rejlő mozgósítási potenciál, ennek belátásához talán e disszertáció által hozott empiriára nem is volt szükség. Következőleg a digitális utópizmusnak csakugyan azonosíthatóak a tárgyszerű alapjai, abban rejlenek részgazságok.

Az esettanulmányok együttesen éppen ezt, a digitális médiában rejlő dialektikát kívánják megvilágítani. Az *VI.1. alfejezet* egyiptomi esettanulmánya egyszerre ragadja meg a szóban forgó eszközök két ellentmondásos aspektusát. Egyfelől empiriát vonultat

---

¹²⁷Ugyanakkor az arab forradalmak okait, hatásait, eredményeit és problémáit kizárólag a közösségi médiára visszavezető egyoldalú olvasatok és interpretációk, annak ellenére, hogy részgazságokat hordoznak, redukтивak, a jelenségnek csupán egyik oldalára koncentrálnak, nem a maga teljességében szemlélve azt. Ezek az olvasatok okokat, kérdéseket és fontos dimenziókat ragadnak ki az ún. arab tavaszt és fejlődését vizsgáló tudományos ismeretrendszer kontextusából, mindenekelőtt társadalompolitikaiakat. A kezdetek kezdetén ez a lelkesedéstől átitatott érdeklődés konkrét PhD-kutatási témaválasztásomat és nézőpontomat is meghatározta, átszőve azon bizakodó digitális utópizmussal, amely *per analogiam* a lengyel Nobel-díjas író Czesław Miłosz-féle (2011) Murti Bing-pirula hipnózisához hasonlóan sokakat magával ragadott. A későbbiekben mozdultam el nemcsak egy globális kitekintés irányába, hanem e nézetemet is részben feladni, ám mindenképpen árnyalni kényszerültem az I-IV. fejezetekben leírt problémáknak megfelelően.

fel a digitális médiában rejlő, *elméleti* potenciál gyakorlati megvalósulására, másfelől megerősíti, hogy a digitális média szerepének kihangsúlyozása elválaszthatatlan saját politikai gazdasági érdekek barázdálta társadalmi erőterének transznacionális hatalmi szereplőitől.

A 2011-gyel kezdődően vizsgált szíriai események esettanulmánya – legalábbis részben – spontán felsorakozást jelez az adott vezetés mellett. Mindez jelzi, hogy a digitális média, ellentétben egyes teleologikus és reduktív feltételezésekkel, miszerint az online mozgalom óhatatlanul is megdönti a véltén vagy valósan diktatórikus hatalmi berendezkedéseket, számtalan formában használható fel (a korábban feltárt korlátokkal).

Végül a Kétnyelvű Dél-Szlovákia mozgalom pedig, az előbbiektől gyökeresen eltérő környezetben ugyan, ám szintén azt szemlélteti, hogy nagyon is elképzelhető közösségi aktivitás a digitális média által, beleértve az önazonosság-tudat kifejeződését, valamint a poláris, illetve ellen-hegemón vélemények korlátozó hatalmi tényező nélküli közzétételét is.

E három esettanulmány együttesen véleményünk szerint alátámasztja hármas hipotézisünket, melynek értelmében, a digitális médiával, illetve -utópizmussal szemben összetett okokra visszavezethetően indokolt a kritikai megközelítés.

Hiszen a digitális média, noha társadalmi mozgalmak kibontakozása számára valóban biztosít *elvi* lehetőséget, ám gyakorlati megvalósulása számos egyéb hatalmi tényező függvényében jelenik meg. E disszertáció mind a használatuk, mind az alkalmazásuk tárgyilagos és komplex megközelítésére vállalkozott egyes kiemelkedő jelentőségű szakirodalmi tételekben foglalt ismeretekre és saját kutatásokra egyaránt támaszkodva, továbbá egy 2017 teléig érvényes modell felállítására tett erőfeszítéseket. Ugyanakkor a nemzetközi politikai gazdaságtani szerkezetek és nemzetközi erőviszonyok állandóan ingadozó, „cseppfolyós” jellege miatt a digitális média társadalmi erőterének a folytatólagos, dinamikus vizsgálata indokolt.

Budapest, 2017. november 6.

VIII. HIVATKOZÁSOK JEGYZÉKE

- Adorno, Theodor W. (1976) *Sociology and Empirical Research in Critical Sociology*. In: *Selected Readings*, Paul Connerton (ed.), Graham Batram (trans.), New York: Penguin
- Althusser, Louis (1977) *Ideologie und ideologische Staatsapparate*. Berlin: VSA
- Amin, Samir (1982) *Crisis, Nationalism and Socialism*. In: *Dynamics of Global Crisis*. London: Monthly Review Press
- Amin, Samir (2003) *Obsolescent Capitalism. Contemporary Politics and Global Disorder*. London: Zed Books
- Amin, Samir (2006) *Beyond US Hegemony: Assessing the Prospects for a Multipolar World*. London: Zed Books
- Amin, Samir (2009) *Eurocentrism - Modernity, Religion and Democracy: A Critique of Eurocentrism and Culturalism*. Oxford: Pambazuka Press
- Anderson, James A. (1996) *Communication Theory: Epistemological Foundations*. New York: Guilford Publications Inc.
- Angelusz Róbert (1996) *Optikai Csalódások*. Budapest: Pesti Szalon.
- Aouragh, Miriyam (2012) *Social media, mediation and the Arab revolutions*. In: *TripleC*. Online: <http://www.triple-c.at/index.php/tripleC/article/viewFile/416/399>
- Appelbaum, Jacob – Gibson, Aaron – Guarnieri, Claudio – Müller-Maguhn, Andy – Poitras, Laura – Rosenbach, Marcel – Ryge, Leif – Schmundt, Hilmar – Sontheimer, Michael (2015) *Neue Snowden-Dokumente: Die NSA rüstet zum Cyber-Feldzug*. In: *Der Spiegel*.
- Online: <http://www.spiegel.de/netzwelt/netzpolitik/snowden-dokumente-wie-die-nsa-digitale-kriege-vorbereitet-a-1013521.html>
- Arrighi, Giovanni (1982) *A Crisis of Hegemony*. In: *Dynamics of Global Crisis*. London: Monthly Review Press.
- Arrighi, Giovanni (1994) *The Long Twentieth Century*. London: Verso
- Arrighi, Giovanni (2007) *Adam Smith in Beijing*. London: Verso

- Arrighi, Giovanni (2010) *The World Economy and Cold War, 1970-1990*. In: Leffler, Melvyn P. Westad, Odd A., eds.: *The Cambridge History of the Cold War, Volume 3: Endings* (pp. 23–44). Cambridge: Cambridge University Press. 2010.
- Asad, Talal (1993) *Genealogies of Religion*. Baltimore: Johns Hopkins University Press
- Assange, Julian (2012) *Cypherpunks: Freedom and the Future of the Internet*. New York: O/R Books
- Auger, Barbara (2013): *Edward Snowden: lanceur d’alerte, fugitif, espion et cætera*. In: *Global Voices Online*: <http://fr.globalvoicesonline.org/2013/07/02/149259/>
- Bagdikian, Ben H. (2012) *Új médiamonopólium*. Budapest, Complex
- Bair, Madeleine – Maglio, Vienna (2014) *Video exposes police abuse in Venezuela*. In: *Global Voices Online*. Online: <https://advox.globalvoices.org/2014/03/08/video-exposes-police-abuse-venezuela-colombia-protest/>
- Barbrook, Richard – Cameron, Andy (2000): *The Californian Ideology*. In: *Science as Culture* 6(1) pp. 44-72. Online: <http://www.imaginaryfutures.net/2007/04/17/the-californian-ideology-2/>
- Békés, Márton – Böcskei, Balázs (2015) *Ki!* Budapest: L’Harmattan
- Belinszki Eszter (2000) *A kritikai kultúrákutató a médiaelemzés gyakorlatában*. In: *Médiakutató*. 2000/3.
- Benkler, Yochai (2006) *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*. New Haven, Conn: Yale University Press. Online: https://web.archive.org/web/20131019082523/http://www.benkler.org/Benkler_Wealth_of_Networks_Chapter_1.pdf
- Benslama, Fethi (2002) *La psychanalyse à l’épreuve de l’islam*. Paris: Aubier.
- Bolter, Jay D. – Grusin, Richard (2000) *Remediation: Understanding the new media*. Massachusetts: MIT Press
- Bosch, Torie (2011) *Tangled Web. Authoritarian regimes, alas, know how to exploit social media, too*. In: *Slate*.
Online: http://www.slate.com/articles/arts/books/2011/02/tangled_web.html

- Bourdieu, Pierre (1997) *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. In: Angelusz, R. (szerk): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, pp. 10-23.
- Böhm, Andrea – Thumann, Michael, Bernd, Ulrich (2015) *Schluss mit lustig*. In: *Zeit*. Online: <http://www.zeit.de/2015/04/saudi-arabien-menschenrechte-oel-islamismus>
- Brenner, Robert (2003) *The Boom and the Bubble: the US in the world economy*. New York: Verso.
- Brenner, Robert (2006) *The Economics of Global Turbulence: the advanced capitalist economies from Long Boom to Long Downturn, 1945–2005*. New York: Verso.
- Brzezinski, Zbigniew (2013) *Stratégiai vízió. Amerika és a globális hatalom válsága*. Budapest, Antall József Tudásközpont
- Buckley, Peter – Clark, Duncan (2009) *The Rough Guide to the Internet*. London: Rough Guides Limited.
- Camarasa, Violeta (2012) *China: In Bo Xilai Saga, Did Social Media Challenge Government?* In: *Global Voices Online*. Online: <http://globalvoicesonline.org/2012/05/11/china-in-bo-xilai-saga-did-social-media-challenge-government/>
- Carley, Kathleen M. – Pfeffer, Jürgen (2012) *Social networks, social media and change*. Center for Computational Analysis of Social and Organizational Systems (CASOS). Online: <http://www.casos.cs.cmu.edu/publications/papers/2012SocialNetworksSocialMediaSocialChange.pdf>
- Castells, Manuel (2005) *A hálózati társadalom kialakulása*. Budapest, Gondolat–Infonia.
- Castells, Manuel (2007) *Az új média és a tömegközönség diverzifikációja*. In: *Média, nyilvánosság, közvélemény*. szerk. Angelusz Róbert, Tardos Róbert, Terestyéni Tamás. Budapest: Gondolat, pp. 950-956.
- Castells, Manuel (2009) *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press
- Chomsky, Noam (1973) *For reasons of State*. New York, Pantheon Books

- Chomsky, Noam – Herman, Edward S. (1988) *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. New York: Pantheon Books
- Chomsky, Noam – Martin, Abby (2015) *Electing The President Of An Empire*. Interjú. *The Institute for Public Accuracy*.
- Coleman, Stephen (1999) *Can the New Media invigorate Democracy?* In: *Political Quarterly*, 70 (2) pp. 16–22.
- Craig, Robert (1999) *Communication Theory as a field*. In: *Communication Theory*, 9(2) pp. 119-161.
- Csepe, György (2002) *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris
- Dacanay, Barbara M. (2013) *'Insulting' Philippines diaper advert axed*. In: *Gulfnews*. <http://gulfnews.com/news/asia/philippines/insulting-philippines-diaper-advert-axed-1.1175218>
- Daily Sabah (2015) *French President calls Erdoğan over images of drowned Syrian boy, calls for common EU refugee policy*. Online: <http://www.dailysabah.com/diplomacy/2015/09/03/french-president-calls-erdogan-over-images-of-drowned-syrian-boy-calls-for-common-eu-refugee-policy>
- Dardot, Pierre – Laval, Christian (2013) *A globálrezon. A neoliberalizmus múltja és jelene*. Budapest: EgyKettő Kiadó
- Deetz, Stanley (1992). *Democracy in an age of corporate colonization: Developments in communication and the politics of everyday life*. Albany: State University of New York Press.
- Deleuze, Gilles – Guattari, Félix (1980) *Mille plateaux. Capitalisme et schizophrénie*. Paris: Minuit.
- Derakhshan, Hossein (2015) *Mawt al-Internet: 'an aš-Šabikat allatī yağibu 'alaynā 'inqāḍihā*. In: *7iber.com*. Online: http://www.7iber.com/wireless_research/death-of-the-web/
- Dornfeld László – Kelethy Arthur – Bary Mikós – Kilin Józsefné – Berki Gábor – Pintér István (2016) *A virtuális tér geopolitikája. Tanulmánykötet*. Budapest: Geopolitikai Tanács Közhasznú Alapítvány

- Douzet, Frédérick (2016) Geopolitika a kibertér megértéséhez. In: Dornfeld és tsai (sz.) *A virtuális tér geopolitikája. Tanulmánykötet.* Budapest: Geopolitikai Tanács Közhasznú Alapítvány
- Dubcovsky, Alejandra (2014) *On data disclosure rules.* In: *Al Jazeera.* Online: <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/03/data-disclosure-rules-20143545113277970.html>
- Erdbrink, Thomas (2013) *Iran bars social media again after one day.* In: *The New York Times.* Online: http://www.nytimes.com/2013/09/18/world/middleeast/facebook-and-twitter-blocked-again-in-iran-after-respite.html?_r=3&
- Fairclough, Norman (1995) *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language.* Longman.
- Fairclough, Norman (2006) *Language and Globalization.* London and New York: Routledge.
- Ferguson, Lisa – Weiping Li – Yuqi Chen – Renata Avila – Sarah Myers (2013) *Netizen Report: US Internet Spying Program Revealed.* In: *Global Voices Online.* Online: <http://advocacy.globalvoicesonline.org/2013/06/11/netizen-report-us-internet-spying-program-revealed/>
- Filiu, J.-P. (2011) *Der zweite Renaissance der Araber.* In: *Neue Zürcher Zeitung.* Online: <http://www.nzz.ch/nachrichten/kultur/aktuell/die-zweite-renaissance-der-araber-1.12619556.html>
- Foucault, Michel (1990): *Felügyelet és büntetés. A börtön születése.* Budapest: Gondolat Kiadó
- Foucault, Michel (1999): *A szexualitás története I. A tudás akarása.* Budapest: Atlantisz, pp. 135-139.
- Friedman, Thomas L. (2011) *This Is Just the Start.* In: *New York Times.* Online: <http://www.nytimes.com/2011/03/02/opinion/02friedman.html>
- Fuchs, Christian – Trottier, Daniel (2014) *Theorising social media, politics and state.* In: Fuchs, Christian – Trottier, Daniel (2014) *Protests, revolutions, riots, crime and policing in the age of Facebook, Twitter and YouTube.* New York: Routledge.

Fuller, Steve (2011) *Humanity 2.0: what it means to be human past, present and future*. Hampshire: Palgrave Macmillan

Ghoneim, Váil (2013) *Forradalom 2.0*. Budapest: Gabo.

Gladwell, Malcolm (2010) *Small Change. Why the revolution will not be tweeted*. In: *New Yorker*. Online: http://www.newyorker.com/reporting/2010/10/04/101004fa_fact_gladwell

Goodman, David (2011) *In Mexico, Social Media Become a Battleground in the Drug War*. In: *The New York Times*. Online: http://thelede.blogs.nytimes.com/2011/09/15/in-mexico-social-media-becomes-a-battleground-in-the-drug-war/?_r=0

Goodman, Ellen P. – Powles, Julia (2016) *Facebook and Google: most powerful and secretive empires we've ever known*. In: *The Guardian*. Online: <https://www.theguardian.com/technology/2016/sep/28/google-facebook-powerful-secretive-empire-transparency>

Gartner (2017) Online: <http://www.gartner.com/newsroom/id/3672818>

al-Gawhari, Mohamed (2015) *magánlevelezés keretében lefolytatott, nem nyilvános interjú*

Gramsci, Antonio (1957) „*The formation of the Intellectuals*” in *The Modern Prince and Other Writings*. New York: International Publishers

Gramsci, Antonio (1971) *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. New York: International Publishers. Magyarul: *Levelek a börtönből* Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1974.

Gramsci, Antonio (1977) *Új fejedelem*. Magyar Helikon

Griffin, Em (2003) *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Budapest: Harmat Kiadói Alapítvány

György Péter (1998) *Digitális éden*. Budapest: Magvető

Haass, Richard (2008) *The Age of Nonpolarity: What Will Follow U.S. Dominance*. In: *Foreign Affairs* 87(3) pp. 44-56.

Hall, Stuart (1980): *Encoding/Decoding*. In: Hall, Stuart & Hobson, Dorothy & Lowe, Andrew & Willis, Paul (eds.): *Culture, Media, Language. Working Papers in Cultural Studies 1972-79*. London: Routledge, pp. 128-138.

Hall, Stuart (1982): *Cultural Studies: Two Paradigms*. In: Bennett, Tony & Martin, Graham & Mercer, Collin; Woollacott, Janet (eds.): *Culture, Ideology, and Social Process: A Reader*. London: Open University Press, pp. 19-37.

Hall, Stuart (1989) *Ideology and communication theory*. In (eds.) Dervin, Brenda – Grossberg, Lawrence – O’keefe, Barbara – Wartella, Ellen: *Rethinking communication Theory, Vol. 1. Paradigm Issues*. Newbury Park: Sage

Hall, Stuart (1996) *Representations: Cultural representations and signifying practices*

Hardt, Michael – Negri, Antonio (2000) *Empire*. Cambridge: Harvard University Press

Hardt, Michael – Negri, Antonio (2009) *Common-Wealth*. Cambridge: Harvard University Press

Harris, Shane (2014) *Google’s secret NSA alliance: The terrifying deals between Silicon Valley and the security state*. Online: http://www.salon.com/2014/11/16/googles_secret_nsa_alliance_the_terrifying_deals_between_silicon_valley_and_the_security_state/

Harvey, Dan (2003) *New Imperialism*. Oxford: University Press.

Alhindi, Waheed Ahmed – Talha, Muhammad – Sulong, G Bin (2012) The role of modern technology in Arab Spring. In: *Archives des Sciences*. 65 (8) pp. 101-112.

Human Rights Watch (2006) *How Censorship Works in China: A Brief Overview*. In: *Human Rights Watch*. Online: <http://www.hrw.org/reports/2006/china0806/3.htm>

Huntington, Samuel (2015) *Civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest: Európa

ICANN announcement (2016) *Stewardship of IANA Functions Transitions to Global Internet Community as Contract with U.S. Government Ends*. Online: <https://www.icann.org/news/announcement-2016-10-01-en>

Ikhwanweb (2008): *MB MP: Blogging is an Outlet for Egypt’s Disaffected Youth* Online: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=17350> Letöltve: 2015. október 27.

International Telecommunications Union (2011) *Estimated Internet Users 2000 to*

2009. Online: [http://www.wikisearch.net/history/Internet in Egypt](http://www.wikisearch.net/history/Internet_in_Egypt)

Iványi Márton (2014a): Világrendszer és világháló. Facebook-forradalom, mint orientalista belelátás? *Jel-Kép*, 2014/4. szám.

Iványi Márton (2014b): Közösségi média: a nyilvánosság elektronikus agorája vagy egy posztmodern panoptikum? Hatalmi válaszok a közösségi média kihívásaira. *Médiakutató*. 2014 nyár.

Iványi Márton (2014c) A közösségi média és a társadalmi mozgalmak. *Iskolakultúra*. 2014. február, 66–77.

http://www.iskolakultura.hu/ikulturafolyoirat/documents/2014/2014_2.pdf

Iványi Márton (2014d): Széttöredezett nyilvánosság? Az online közösségi hálózatok és a radikalizmus. In: *Jel-Kép* 2014/1. szám.

http://communicatio.hu/jelkep/2014/1/ivanyi_marton.htm

Iványi Márton (2015a) Technológia és kiber-utópiánizmus. *Információs Társadalom*. 2015/1.

Iványi Márton (2015b) Megtévesztés, színlelt attitűd és a közösségi media. *Médiakutató*. 2015/2.

Iványi Márton (2015c) Az online közösségi hálózatok és a véleménynyilvánítás pozitív és negatív szabadsága. *Iskolakultúra*, 2015/3.

Iványi Márton (2017) Deconstructing netizenry. The transnational mission civilisatrice conveyed by digital media. In: *Kommunikációsterek*. Ed. András, Hanga (2017). Budapest-Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe): Dosz-T3. 64-79.

Iványi Márton (2017) Neoliberalism and Netizenry: The Transnational Mission Civilisatrice Conveyed by Digital Media. In: *International Journal of Humanities, Social Sciences and Education*. 2017 (4) 3: 42-58.

Iványi Márton (2017) Digital Realism: A Dialectic Approach To Understanding Digital Media's Social Functions In View Of Ethnic-Identity Related Online Activism. In: *KOME International Journal of Pure Communication Inquiry* 5 (2): 1-18.

Juutinen, Marko – Käkönen, Jyrki (2016) Battle for globalisations? BRICS and US mega-regional trade agreements in a changing world order. Observer Research Foundation. Online: http://www.orfonline.org/wp-content/uploads/2016/03/Book_Battle-For-Globalisation.pdf

Kagan, Robert (2015) *Made in America – Avagy kitart-e az amerikai világrend?* Antall József Tudásközpont.

Káncz, Csaba (2015) *Robbanáspont közelében Németország - Merkelen áll vagy bukik minden.* Online: <http://m.privatbankar.hu/cikk/robbanaspont-kozeleben-nemetorszag-merkelen-all-vagy-bukik-minden-286816>

Kaplan, Andreas M. – Haenlein, Michael (2010) *Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media.* In: *Business Horizons*, 53 (1).

Karim, Harim H. (2002) *A kiber-utópia és a paradicsom mítosza: Jacques Ellul propagandakutatásainak alkalmazása az információs társadalom retorikájának elemzésére.* In: *Információs Társadalom*, 2002/1.

Keen, Andrew (2006) *Web 2.0; The second generation of the Internet has arrived. It's worse than you think.* In: *The Weekly Standard.* Online: <http://www.weeklystandard.com/Content/Public/Articles/000/000/006/714fjczq.asp>

Kendzior, Sarah & Pearce, Katy (2012) *How Azerbaijan Demonizes the Internet To Keep Citizens Offline.* In: *Slate.*

Online:http://www.slate.com/blogs/future_tense/2012/05/11/azerbaijan_eurovision_song_contest_and_keeping_activists_and_citizens_off_the_internet.html

Lyotard, Jean-François (1993/1979) *A posztmodern állapot.* In: *A posztmodern állapot, Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai.* Budapest: Századvég-Gond.

Li, Xing – Lin, Hongyu (2014) G20 and C2: Sino-US Relations as and Institutional cooperation game? In: Li, Xing (ed.) *The BRICS and Beyond. The International Political Economy of the Emergence of a New World Order.* Routledge.

Liphshiz, Cnaan (2013) *In France, quasi-Nazi salute may evade long arm of the law.* In: *Jewish Telegraphic Agency.* Online: <http://www.jta.org/2013/12/23/news-opinion/world/in-france-quasi-nazi-salute-aims-to-evade-long-arm-of-the-law>

- Macha, Ndesanjo (2015) *A blogolás és a közösségi média helyzete Kenyában*. In: *Global Voice Online* Online: <https://hu.globalvoicesonline.org/2015/06/7811>
- Marcuse, Herbert (1978) *Repressive Tolerance*. In: *Critical Sociology*, Paul Connerton (ed.) New York: Penguin, New York: Penguin
- Marx, Karl – Engels, Friedrich (1973): *Feuerbach. A materialista és az idealista szemlélet ellentéte*. Budapest: Kossuth
- Massad, Joseph (2015) *Islam in Liberalism*. University of Chicago Press
- McLuhan, Marshall (2003) *Understanding Media*. Berkeley: Gingko Press
- McLuhan, Marshall (2007) *Televízió: a félénk óriás*. In: *Média, nyilvánosság, közvélemény. Szöveggyűjtemény*. szerk. Angelusz Róbert, Tardos Róbert, Terestyéni Tamás. Budapest: Gondolat, pp. 866-887.
- Metzger, Michael (2009): *Web 0.0 in China*. In: *Zeit*. Online: <http://www.zeit.de/online/2009/23/web2.0-china-zensur>
- Milton, Mueller (2010) *The Global Politics of Internet Governance*. MIT Press
- Mitchell, Timothy (1991) *Colonizing Egypt*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Morozov, Evgeny (2011) *Picking a fight with Clay Shirky*. Online: <http://neteffect.foreignpolicy.com/blog/5386>
- Morozov, Evgeny (2013) *The Internet Ideology. Why We Are Allowed to Hate Silicon Valley?* In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Online: <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/the-internet-ideology-why-we-are-allowed-to-hatesilicon-valley-12658406.html>
- Mueller, Milton L. (2010) *Networks and States: The Global Politics of Internet Governance*. London: MIT Press.
- Muravchik, Joshua (2014) *Földre szállt mennyország. A szocializmus története*. Budapest: Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány
- National Security Strategy of the United States of America (2017) The White House. Online: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>

Nazemroaya, Mahdi D. (2014) *From Energy War to Currency War: America's Attack on the Russian Ruble*. *Global Research*. Centre for Search on Globalization. Online: <http://www.globalresearch.ca/from-energy-war-to-currency-war-americas-attack-on-the-russian-ruble/5421554>

Negroponte, John D. – Samuel J. Palmisano – Adam Segal (2013) *Defending an Open, Global, Secure, and Resilient Internet*. Council on Foreign Relations Press

Neuman, Russell W. (2008): *Globalization and the New Media*. In: Graber, D., McQuail, D. & Norris, P. (szerk.) *The Politics of News. The News of Politics*, pp. 230-246. Washington: CQ Press.

Noubel, Filip (2015) *Social Media Becomes a Lifeline in the Nepal Earthquake Aftermath*. In: *Global Voices*. Online: <https://globalvoicesonline.org/2015/04/26/global-social-media-lifeline-in-nepal-earthquake-aftermath/>

Nye, Joseph S. (2003) *U.S. Power and Strategy after Iraq*. In: *Foreign Affairs* 82(4) pp. 60-73.

Overbeek, Henk (2004) *Transnational class formation and concepts of control: towards a genealogy of the Amsterdam Project in international political economy*. In: *Journal of International Relations and Development*. 7 (2) pp. 113-141.

Pearce, Katy (2012) *Azerbaijan internet penetration – conflicting stories*. In: *Katypearce.net*. Online: <http://www.katypearce.net/azerbaijan-internet-penetration-conflicting-stories/>

Piketty, Thomas (2014) *Capital in the Twenty-First Century* (fr.: *Le Capital au XXI e siècle*, 2013). Harvard University Press.

Prashad, Vijay (2013) *The Poorer Nations: A Possible History of the Global South*. Verso.

Radio Free Europe / Radio Liberty (2012) *Tajikistan to block 131 websites*. Online: <http://www.rferl.org/content/tajikistan-twitter-blocked-websites/24805785.html>

- Rifaat, Yasmine (2008) *Blogging the body: The case of Egypt*. The American University of Cairo. Online: <http://www.aucegypt.edu/GAPP/IGWS/GradCent/Documents/BloggingTheBody.pdf>
- Robinson, William I. (2004) *A Theory of Global Capitalism: Transnational Production, Transnational Capitalists, and the Transnational State*. Baltimore: Johns Hopkins University Press
- Robinson, William I. (2011) *Global Capitalism Theory and the Emergence of Transnational Elites*. In: *Sage Journals* 38(3) pp. 349-363.
- Romsics Ignác (1999) *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris
- Rushkoff, Douglas (2002) *Renaissance Now! Media Ecology and the New Global Narrative*. Hampton Press
- Safranek, Rita (2012) *The Emerging Role of Social Media in Political and Regime Change*. In: *CSA*.
Online: http://www.csa.com/discoveryguides/social_media/review3.php
- Said, Edward (2000/1978) *Orientalizmus*. Budapest: Európa Könyvkiadó
- Scheuer, Stephan (2013) *Wie China die sozialen Netzwerke auswertet*. In: *Zeit*. Online: <http://www.zeit.de/digital/datenschutz/2013-10/china-soziale-netzwerke-weibozensur>
- Schiller, Dan (2014) *Digital Depression: Information Technology and Economic Crisis*. University of Illinois Press.
- Schumpeter, Joseph A. (1980) *A gazdasági fejlődés elmélete*. Közgazdasági És Jogi Kiadó
- Shirky, Clay (2009) *Here Comes Everybody: The Power of Organizing Without Everybody*. Penguin Books
- Shirky, Clay (2011) *The political power of social media. Technology, the Public Sphere and Political Change*. In: *Foreign Affairs*.
Online: <http://www.foreignaffairs.com/articles/67038/clay-shirky/the-political-power-of-socialmedia?page=show>
- Stiglitz, Joseph E. (2010) *Lessons from the Global Financial Crisis of 2008*. In: *Seoul Journal Of Economics*, pp. 321-338.

- Sunstein, Cass (2009) *Republic.com 2.0*. New Jersey: Princeton University Press.
- Szabó, Katalin – Hámori Balázs (2006) *Információgazdaság. Digitális kapitalizmus vagy új gazdasági rendszer?* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- United Nations Conference on Trade and Development (2017) *World Investment Report*. Online: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2017_en.pdf
- Vincent, Rebecca (2013) *The dangers of online criticism in Azerbaijan*. In: *Al Jazeera*. Online: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2013/08/2013826114929165535.html>
- Wallerstein, Immanuel (2010) *Bevezetés a vilárendszer-elméletbe*. Budapest: L'Harmattan
- Webster, Frank (2006) *Theories of the Information Society*. London: Routledge
- Webster, Frank (2007) *Az információ és az információs társadalom fogalma*. In: *Média, nyilvánosság, közvélemény. Szöveggyűjtemény*. szerk. Angelusz Róbert, Tardos Róbert, Terestyéni Tamás. Budapest: Gondolat, 2007. 956-986.
- Wilson, Stephen (2003) *Information Arts. Intersections of Art, Science, and Technology*. Cambridge: MIT Press
- Zhuo, Xiaolin – Wellman, Barry – Yu, Justine (2011) *Egypt: The first internet revolt?* In: *Peace Magazine*. Online: <http://peacemagazine.org/archive/v27n3p06.htm>
- Zizek, Slavoj (2016) *Zűr a Paradicsomban. A történelem végétől a kapitalizmus végéig*, Budapest: Európa Könyvkiadó.